چاكسازیی ئابوریی و سیاسیی لە هەرێمی كوردستان

پرۆژەیەک بۆ بەرچاوی ئۆپۆزسیۆن

ئامادەكردنی:
د. نیاز نەجمەدین
(بەشی مێژوی ئابوریی لێكۆڵەر لە زانكۆی ئۆپسالای سوید و مامۆستا لە زانكۆی سلێمانیی)
كەمال چۆمانی
(توێژەر لە پەیمانگای تەحریر بۆ لێكۆڵینەوەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست)

حوزەیرانی 2018

پوختە

ئەم پرۆپۆزەڵە پرۆژەی چاکسازیی ئابوریی و سیاسییە بۆ هەرێمی کوردستان لە ماوەی چوار ساڵی داهاتودا (2018-2022)، دەخرێتە بەردەستی حزبەکانی ئۆپۆزسیۆن گەنج و نوێ بەمەبەستی دەوڵەمەندکردنی، خستنەبەرچاوی جەماوەر لە کاتی هەڵمەتی هەڵبژاردنەکاندا، دروستکردنی گفتوگۆ لەبارەیەوە، و پاشان کارلەسەرکردنی دوای سەرکەوتنیان لە هەڵبژاردنەکاندا. هەروەها پرۆپۆزەڵێکە کە هەر هێز و گروپێکی سیاسیی و مەدەنیی لە هەرێمی کوردستاندا دەتوانێت سودی لێ ببینێت لە پرۆسەی کارکرنی سیاسیی و مەدەنییدا.

ناوەڕۆک

پێشەکی
بەشی یەکەم: چاکسازیی ئابوریی
سیستمی ئابوریی: کام مۆدێلەی بەڕێوەبردنی ئابوریی؟
سیاسەتی ئابوریی و گەشەسەندن
سامانی سروشتیی و ژینگەدۆستیی
سیاسەتی دارایی و قەرزاریی
پاشەکەوت و وەبەرهێنان
حکومەت و خێزان
پەروەردە
خوێندنی باڵا
بازاڕی کار
ئاسایشی خۆراک و ئاو
ئەنجام: هەنگاوەکانی چاکسازیی ئابوریی و کارگێڕیی
بەشی دوەم: چاکسازیی سیاسیی
پێشەکیی
یەکەم/ ستەمکاریی و گەورەبونی کەلێنی چینایەتیی
دووەم/کێشەی شوناسی سیاسیی و ئاڵتەرناتیڤ
سێیەم/ کورتهێنانی دیموکراسیی و چەقبەستن
چوارەم/ کوردایەتیی و پەیوەندییەکانی هەرێمی کوردستان لەگەڵ دەوڵەتی عێراقدا
پێنجەم/ هاوپەیمانێتیی
پەیوەندییەکان لەگەڵ ئەمریکا و یەکێتیی ئەوڕوپا
رۆڵی ئۆپۆزسیۆن
ئەنجام

پێشه‌كیی

ئه‌م پرۆژه‌یه‌ گفتوگۆی چاكسازیی سیاسیی و ئابورییه‌ له‌ هه‌رێمی كوردستاندا. ئه‌م دو جۆر چاكسازییه‌ هاوشانی یه‌كتر ده‌ڕۆن و یه‌كیان به‌بێ ئه‌ویتر ناچێته‌ پێشه‌وه‌. چاكسازیی سیاسیی چاكسازیی ئابوریی به‌دوای خۆیدا ده‌هێنێت و پێچه‌وانه‌كه‌یشی راسته‌. به‌شی یه‌كه‌م تایبه‌ته‌ به‌ چاكسازیی ئابوریی و به‌شی دووه‌م تایبه‌ته‌ به‌ چاكسازیی سیاسیی. ئه‌گه‌رچی باسه‌كان به‌رهه‌می گفتوگۆی نێوانمانن و هه‌ر یه‌كێكمان به‌ بابه‌ته‌كانی ئه‌ویتردا چوه‌ته‌وه‌، به‌ڵام یه‌كێكمان (نیاز نه‌جمه‌دین) به‌ حوكمی پسپۆڕییه‌كه‌ی سه‌رپه‌رشتیی به‌شه‌ ئابورییه‌كه‌ی كردوه‌ و ئه‌ویترمان(كه‌مال چۆمانیی) سه‌رپه‌رشتیی به‌شه‌ سیاسییه‌كه‌ی كردوه‌.

ناردنی ئه‌م پرۆپۆزه‌ڵه‌ بۆ به‌رچاوی ئۆپۆزسیۆن له‌وه‌وه‌ سه‌رچاوه‌ی نه‌گرتوه‌ كه‌ هه‌رچی به‌ره‌ی ئوپۆزسیۆن بێت ئیدی فریشته‌یه‌ و هه‌رچی له‌ به‌ره‌ی یه‌كێتیی و پارتییدا بێت ئه‌هریمه‌نه‌، به‌ڵكو باوه‌ڕمان وایه‌ ده‌سته‌ڵاتدارانی یه‌كێتیی نیشتمانیی كوردستان (كه‌ به‌ كورتیی ده‌نوسین یه‌كێتیی) و پارتیی دیموكراتیی كوردستان (كه‌ به‌ كورتیی ده‌نوسین پارتیی) له‌ كاتی پێویست زیاتر حكومه‌ت و ئابوریی هه‌رێمی كوردستانیان به‌ده‌سته‌وه‌ بوه‌ و هه‌ڵه‌یان كردوه‌ و كاره‌ساتی گه‌وره‌یان ناوه‌ته‌وه‌. هه‌روه‌ها، سه‌ركه‌وتنه‌وه‌ی یه‌كێتیی و پارتیی له‌م هه‌ڵبژاردنه‌دا مه‌ترسیی ئه‌وه‌ دروستده‌كات كه‌ ئیدی حوكمی بنه‌ماڵه‌ له‌ هه‌رێمی كوردستاندا بۆ ماوه‌یه‌كی دورودرێژ بچه‌سپێت و ئومێدی گۆڕانكاریی ریشه‌یی زۆر دوابكه‌وێت، به‌تایبه‌ت كه‌ ئه‌م دو حزبه‌ له‌ژێر كۆنترۆڵی ئه‌ندامه‌ دڵسۆز و پێشكه‌وتنخوازه‌كانیدا نیین. وه‌ك ئه‌زمونی عێراق و ئێران له‌ حه‌فتاكانی سه‌ده‌ی پێشودا پیشانیداین، ئه‌زمونی توركیاش له‌ ١٠ ساڵی رابردودا سه‌لماندی، رژێمی سیاسیی بۆی هه‌یه‌ به‌ره‌و داخران بڕوات دوای ئه‌وه‌ی هه‌نگاوی گه‌وره‌شی نابێت. ته‌واوی چوارده‌وری ناوچه‌كه‌ ته‌نراوه‌ به‌ رژێمی دیكتاتۆریی و پاشایه‌تیی و كێشه‌ی تایفیی و مه‌زهه‌بیی و ئاینیی و قه‌ومیی كه‌ وا ده‌كات چه‌سپاندنی رژێمێكی سیاسیی داخراو و بره‌ودان به‌ توندوتیژیی له‌ هه‌رێمی كوردستاندا ئه‌گه‌رێكی دور نه‌بێت.

ئه‌گه‌رچی ئه‌م پرۆژه‌یه‌ ده‌خرێته‌ به‌رچاوی ئۆپۆزسیۆن، به‌ڵام ئامانجی یه‌كه‌م و كۆتایی نوسه‌رانی پرۆژه‌كه‌ ئه‌وه‌یه‌ كاربكرێت به‌ هه‌ر بڕگه‌یه‌ك له‌ خزمه‌تی خه‌ڵك دایه‌ و توانا هه‌یه‌ جێبه‌جێ بكرێت، ئیدی گرنگ نییه‌ ئه‌گه‌ر به‌ره‌ی حزبه‌كانی فه‌رمانڕه‌واش بتوانن جێبه‌جێی بكه‌ن.

گریمانه‌ی سه‌ره‌كیی پرۆژه‌كه‌ ئه‌وه‌یه‌ ئۆپۆزسیۆن توانای ئه‌وه‌ی هه‌یه‌ رێ له‌ ساخته‌كاریی بگرێت و لایه‌نه‌كانیش قبوڵی دۆڕان ده‌كه‌ن. هاوكات ئۆپۆزسیۆن هاوپه‌یمانییه‌ك رێكده‌خه‌ن به‌مه‌به‌ستی ده‌ستاوده‌ستكردنی ئاشتییانه‌ی ده‌سته‌ڵات. ئه‌مه‌ش له‌وه‌وه‌ هاتوه‌ هێزێكی دیاریكراو، بۆ نمونه‌ بزوتنه‌وه‌ی گۆڕان، ناتوانێت به‌ته‌نیا ئه‌ركی گۆڕانكاریی بخاته‌ئه‌ستۆی خۆی .ئێمه‌ ده‌زانین ئاستی داواكاریی ئێمه‌ ره‌نگه‌ به‌رزتر بێت له‌ توانای ئۆپۆزسیۆن. له‌به‌رئه‌مه‌ش ره‌خنه‌ی ئۆپۆزسیۆن ده‌كه‌ین و داوای لێده‌كه‌ین جورئه‌تی سیاسیی هه‌بێت.

نوسه‌رانی ئه‌م پرۆژه‌یه‌ به‌رپرس نین له‌وه‌ی حزبه‌كانی ئۆپۆزسیۆن له‌ كاتی هه‌ڵبژاردنه‌كاندا سود له‌ پرۆژه‌كه‌ ببینین و دواتر فه‌رامۆشی بكه‌ن. ئه‌گه‌ر نه‌یانتوانی بیهێننه‌دی، ئه‌وا ده‌بێت هۆكاره‌كه‌ی بۆ خه‌ڵك رونبكه‌نه‌وه‌. خۆ ئه‌گه‌ر سه‌ركه‌وتوش نه‌بون، ده‌كرێت به‌رگریی له‌ هه‌ر بڕگه‌یه‌كی بكه‌ن كه‌ باوه‌ڕیان وایه‌ خزمه‌تی دانیشتوانی هه‌رێمی كوردستان ده‌كات.

ئه‌وه‌ی لێره‌دا ده‌یخوێنیته‌وه‌ بریتیی نییه‌ له‌ بۆچونی ره‌سه‌نی ئێمه‌، باوه‌ڕیشمان وانییه‌ هیچ بۆچونێك هه‌بێت ره‌سه‌ن بێت به‌و واتایه‌ی كه‌سیتر به‌و شێوه‌یه‌ بیری نه‌كردبێته‌وه‌.له‌ راستیدا، بۆ ئاماده‌كردنی ئه‌م پرۆژه‌یه‌

سودمان لە چەندین سەرچاوە و لێکۆڵینەوە وەرگرتوە کە یان بە زمانی کوردیی یان بە زمانی ئینگیزیی نوسراون. خوازیارین لای کەم بۆچونەکانمان بەشدارییەکی سەرەتایی بکەن لە بەرزکردنەوەی هۆشیاریی گشتیی دەربارەی پرسی ئابوریی و سیاسیی لە هەرێمی کوردستاندا .هەر رەخنەیەک و پێشنیازێک بۆ ئەو پرۆژەیە، بەدڵنیایی خزمەتی پرۆسەی سیاسیی و چاکسازیی سیاسیی و ئابوریی دەکات لە هەرێمی کوردستاندا، بەتایبەت کە ئێمە دەزانین ئەو پرۆژەیەی ئێمە پێویستی بە پێشخستن و رەخنەکردن هەیە.

بەشی یەکەم: چاکسازیی ئابوریی

سیستمی ئابوریی: کام مۆدێلەی بەڕێوەبردنی ئابوریی؟

گروپێک لە سیاسییەکان و ئابوریناسان و سەرمایەداران باوەڕیان بەوە هەیە موڵک بە دەست دەوڵەتەوە بێت و کەرتی تایبەت بچوکترین رۆڵی هەبێت. بە رای ئەم گروپە حکومەت یان دەوڵەت دەتوانێت نوێنەری خەڵک بێت، بۆیە کاتێک موڵک و سەرچاوە ئابورییەکان بەدەست حکومەتەوە بێت، ئەوا وەکو ئەوەیە بەدەست خەڵکەوە بێت. گروپی دووەمیان رای وایە دەوڵەت ناتوانێت نوێنەرایەتیی خەڵک بکات، بەڵکو کۆمەڵێک کەسی مشەخۆر دەست بەسەرە دەوڵەتدا دەگرن و لەوێشەوە سەرچاوە ئابورییەکان بۆ بەرژەوەندیی خۆیان بەکاردەهێنن. چارەسەریان ئەوەیە دەوڵەت نەمێنێت.
هەر یەک لە سیستمەکانی کەرتی گشتیی، بازاڕی ئازاد و دەستوەردانی حکومەت لایەنی ئەرێنیی و نەرێنیی خۆیان هەیە. یەکێک لە لاوازییەکانی پلانی مەرکەزیی ئەوەیە بوار بۆ تاک و بەرژەوەندیی تایبەت زۆر بە کەمیی دەهێڵێتەوە. ئەوەی لە هەرێمی کوردستاندا رویداوە لە رویەکەوە ئەوە ووە تاکەکان نەیانتوانیوە دوای بەرژەوەندیی تایبەتیی خۆیان بکەون. تۆ ویستوتە ببیت بە یاریزانێکی تۆپی پێ، ئەو ویستویەتی کافتریایەک دابنێ، ژنێک ویستویەتی کەمانچەژەن بێت، یەکێکیتر ویستویەتی بزنسێکی بچوک دابنێت، بەڵام دەرفەتیان بۆ نەڕەخساندون و رێیان لێ گیراوە، تا لە کۆتاییدا تاکەکان رقیان لە نیشتمان هەڵگرت، هەندێکیان سەری خۆیان هەڵگرت و هەندێکیان هیچ ئینتیمایەکیان نەماوە خزمەتی بکەن .وەک شێرکۆ بێکەسی شاعیر لە قەسیدەی "نیشتمان"دا دەڵێت، نیشتمان دەبێت گوێچکەی هەبێت، ئازاری تاکەکان ببیستێت، بتوانێت یارمەتییان بدات خەونەکانیان بهێننەدی، "مشتێ هەتاوی ئارام" و "بارانێکی خۆشەویستیی" و پەنجەرەیەکی ئازادیی" بدات بە تاکەکان، دەنا ناتوانن لەخۆوە خۆشیان بوێت. دەمانەوێت سیستمێک دامەزرێنین تاکەکان ناچارنەکات پاشکۆ و بەرخۆر بن، بەڵکو بیانکات بە مرۆڤی سەربەخۆ و بەرهەمهێن و خاوەن سەربەخۆیی لەڕوی ئابورییەوە تا بتوانن لەڕوی سیاسییشەوە ئازاد بن.
ئێمە بە گرنگی دەزانین رێ لە کەرتی تایبەت نەگیرێت بێتەناو ئابورییەکەوە، بەڵکو پێویستە دەرفەتی یەکسان بڕەخسێنرێت تا ئەو کەسەی توانای هەیە بزنس دامەزرێنێت ئاواتەکەی بهێنێتەدی، حزب و بەرپرسەکانی ناچاری نەکات ملکەچیان بێت و پشکیان لێ وەربگرێت. بەڵام لە سایەی بەرژوەندیی تایبەتییدا کەسێک رەنگە ژیانی ئەوانیتر قوتبدات. ئەوە هەڵەیە تەواوی موڵک بدرێت بە کەرتی تایبەت و خەڵک و حکومەت دەستبەتاڵ بمێننەوە. هیچ کۆمەڵگەیەک ناتوانێت یەک سیستم بۆ هەمو قۆناغەکان پەیڕەوبکات. راستە حکومەت رۆڵی گرنگی هەیە لە رێکخستنەوەی بەرژەوەندییە تایبەتەکاندا، بەڵام کاتێک مافیا کۆنترۆڵی حکومەتی کردبێت، حکومەت داگیرکراوبێت و کەمینەیەک، بنەماڵەیەک، یان چەند سەرکردەیەک دیزاینی سیاسەتی ئابوریی بکەن و سەرچاوەکان تەرخانبکەن، موڵک و ماڵی خەڵک داگیربکەن، ئیدی ئەو حکومەتە هەم بۆ خەڵک و هەم بۆ کەرتی تایبەت دەبێت بە کێشە و بەربەستی گەشەسەندن.

بۆيه سەرەتا له بيناكردنەوەی حكومەتەوە دەستپێدەكرێتەوە. واته يەكێك له توخمه سەرەكييەكانی دەزگا كه لايەنی جێبەجێكاره دەبێت چاكبكرێت. ئۆپۆزسين گرنگه لەوە تێبگەن كه كورتهێنانی بودجه و بەرزيی رێژەی بێكاريی و هەژاريی به رادەيەكن كه ئاسان نييه چاكسازيی سەركەوتوبێت. بۆيه وردەكاريی له پلان و واقعييبون له گوتاری سياسييدا به گرنگ دەزانين له بری وروژاندنی بێ بنەما، ئەگەرنا هەر پرۆژەيەكی بەديل (شكستبخوات) ئەوا . يەكێك له كێشه گەورەكانی بەردەم ئەو هێزه نوێيانەی كه دوای كۆلۆنياليزم يان دوای سيستەمی تاكرەويی دێنه سەر حوكم ئەوەيه كه حوكمڕانيی پێشو وێرانكاريی گەورەی له وڵات ئەنجامداوه كه له توانای هيچ كەس و هێزێک دانييه له ماوەيەكی كورتدا راستيبكاتەوە. خەڵكيش كاتێک هێزێكی نوێ تاقيدەكەنەوە، چاوەڕوانيی گەورەيان هەيه، بۆيه؛ ئۆپۆزسين گرنگه بەر لەوەی بێته سەر حوكم، هێنده فشارەكانی زۆر و بەهێز بن كه هەندێک چاكسازيی كرابن، گۆڕانكاريی جۆريی ئەنجامدرابن و كورتهێنان كەمبوبێتەوە، بێكاريی و هەژاريی به رادەيەک نەبن كه سەركەوتو نەبێت، ئەگەرنا هەر پرۆژەيەكی بەديل شكستدەخوات و خەڵک خەون به حوكمڕانيی پێشوەوە دەبينێت. حكومەت دەبێت نوێنەری بەرژەوەندييەكانی خەڵک بێت و بتوانێت بەرژەوەنديی تايبەتيی تاكەكان رێكبخات بەشێوەيەک كەمترين ململانێ بكەوێتەوە، يان ململانێ و ناكۆكييەكان ئاشتيخوازانه چارەسەربكرێن. دەستەڵاتەكانی هەرێم دەبێت رێژەيەک ئۆتونۆمييان هەبێت و بەڕێوەبردن بەشێوازی ستونيی كۆتايی پێبێت. دادگا يەكێكه له گرنگترين دەزگاكان كه دەبێت ئۆتونۆميی هەبێت و بتوانێت ياساكان بەسەر هەمواندا بچەسپێنێت.

دەبێت ئەوه بڵێين بەبێ گەشەی دەزگايی (واته ياسا و دەستوری مەدەنيی، حكومەتێک بتوانێت جێبەجێ بكات، كەلتورێكی سياسييش يارمەتيدەری بێت) و چاككردنی لايەنی جێبەجێكار بەتايبەتيی، له هەلومەرجێكيشدا نەوت هەژمونی كردوه بەسەر ئابورييەكەدا، هەر پرۆژەيەكی هێزه حكومڕانەكان چ بۆ بەردەواميدا به مانەوەی خۆيان يان هەوڵدان بۆ دروستكردنی دەوڵەت وەک له ساڵی رابردو پلان هەبو، كارەساتی گەوره دەهێنێت. بەپێچەوانەوە، بەهێزكردنی دەزگا، ئۆتونۆميی زياتر بۆ هەرێم دەهێنێت و جيابونەوه له عێراق ئاسانتر دەكات، هێز دەبەخشێتەوه هەرێم، زيرەكانەتر به ڕێگای جيابونەوەدا دەڕوات ئەگەر گەلانی كوردستان و عێراق لەو باوەڕەدا بون جيابونەوه باشتره له پێكەوەژيان لەگەڵ عێراق. ديسانەوه ئەمەش كاری زۆری دەوێت و پرۆسەيەكه به بازدان نايەتەدی.

فاكتەری مێژويی، كه مەبەست لێی رۆڵی داگيركاره، كاريگەريی گەورەی لەسەر ئايندەی هەرێمی كوردستان هەبوه و هەيه. لەبەرئەوەی داگيركارانی كوردستان هەر له ئيمپراتۆری عوسمانييەوه بۆ بەريتانيا و فەڕەنسا و پاشان دەوڵەتی عێراق و بەتايبەتتريش بەعسييەكان دەزگای ناچالاک و پەڕپوت و مشەخۆريان بۆ هەرێمی كوردستان جێهێشتوه، ئەوا هەر جوڵەيەكی يەكلايەنه بەرەو جيابونەوه له عێراق و دامەزراندنی دەوڵەت وادەكات قەيرانەكان له هەرێمی كوردستاندا قوڵتر ببنەوه و دەوڵەتێكی مەدەنيی ديموكراسيخواز دروست نەبێت. هەروەها، لايەنی جيۆپۆڵەتيكی هەرێمی كوردستان وادەكات پرۆژەی راگەياندنی دەوڵەت ئامانجی خۆشگوزەرانيی نەپێكێت. كەواته هەر سێ فاكتەرەكه (كه مەبەستمان لاوازيی دەزگا، فاكتەری مێژوويی، و هۆكاری جيۆپۆڵەتيكيی) وادەكەن پرۆژەی دامەزراندنی دەوڵەتێكی مەدەنيی ديموكراسخواز ئەستەم بێت. سەرباری ئەمانەش، راگەياندنی دەوڵەت له ناوچەيەكدا كێشه بۆ وڵاتانی زلهێزدەنێتەوه، لەبەرئەوەی نەتەوه بێدەوڵەتەكانيتری سەر زەوی دەوروژێنێت، بۆيه پشتيوانيی ناكەن له هەلومەرجی زۆر دياريكراودا نەبێت. رەنگه هەر لەبەرئەمەش بووبێت كەسێكی وەک نەوشيروان مستەفا، رێكخەری پێشوی بزوتنەوەی گۆڕان، هەميشه پێداگريی له گەشەی دەزگايی دەكرد و پرسی دەوڵەت و جيابونەوەی نەدەهێنايه پێشەوەی شانۆی سياسەت. تێگەيشتن لەم خاڵه گرنگه تا له ستراتيجی چاكسازيی ئابوريی وس ياسيی تێبگەين و بزانين دوای وردبونەوه لەم خاڵانه ئەوجا قسه لەسەر چاكسازييەک كراوه كه له تونادا بێت. پەيوەست به دەوڵەت و چاكسازيی، ئێمه پێمانوايه چاكسازيی له سيستەمی سياسيی و ئابورييدا زۆر گرنگه. هەر بۆيه، پێويسته ئۆپۆزسيۆن لەوەدا خۆی يەكلايی بكاتەوه كه پرۆژەكانی به ئاراستەی چاكسازيی سياسيی و ئابوريی بن نەک

هەنگاونان بەرەو دەوڵەت دروستكردن و خۆسەرقاڵكردن بە گوتارێک كە لە مەحاڵ نزيكترە، يان ئەگەر روشبدا كارەساتبارە .
دوای بيناكردنەوەی حكومەت بەشێوەيەک ياسای مەدەنيی هەبێت، مافی تاكەكان رون و رەوان دياريی بكات، زانياريی ببەخشێت و شەفاف بێت، توانای لێپرسينەوە هەبێت لێی، بتوانێت كۆمەكی ئەو كەسانە بكات كە بەهۆيەک بێبەش دەبن (وەک بێكاران، ئەوانەی ناتەندروستن، بەساڵاچوان، بێسەرپەرشتان، هتد)، لەو شوێنانەی كە پێويست نييە پاشەكشە بكات و جێی بهێڵێت بۆ كەرتی تايبەت و لەو شوێنەی پێويستە حكومەت ئامادەبێت، ئەوجا سەرەی دەرفەتكردنەوەيە لە بەردەم كەرتی تايبەتدا بەشێوەيەک دەرفەتی يەكسان بڕەخسێنێت .بونی كەرتی تايبەتێكی چالاک و بەهێز وادەكات داهات سەقامگيرتر بێت، ئابوريی هەرێم باشتر بەرگەی قەيران بگرێت، دەرفەتی كاركردن زياتر بێت و خەڵک هێندە پێويستی بە حزب و حكومەت نەبێت كارێكی شايستەی بۆ بدۆزنەوە. بەپێچەوانەوە، فرۆشتنی كەرتی گشتيی بە كەرتی تايبەت تەنيا درێژكردنەوەی تەمەنی قەيران و دەستەڵاتی دەستەڵاتدارانە بەو هۆيەوە هێز لە حكومەتەوە دەچێتەوە بۆ ئەو كەسانەی كەرتی تايبەت دەگرنە دەست كە زۆربەی جار هەر هەمان ئەو كەسانەن حكومەت بەڕێوەدەبن.
بە كورتيی، هەنگاوەكان بەم شێوەيە دەبن: سەرەتا گەشەپێدانی دەزگايی كە دانانی سنورێكە لەبەردەم بەرژەوەنديی تايبەتيی و رێزگرتنی بەرژەوەنديی تايبەتيی و گشتيشە، پاشان چالاككردنی رۆڵی حكومەت لەناو ئابورييەكەدا و دابەشكردنەوەی دەستەڵات و رۆڵەكانی، دواتر بەهێزكردنی رۆڵی كەرتی تايبەت. ئەمە نابێت بەو مانايە لێک بدرێتەوە ئێمە دژی گەشەپێدانی كەرتی تايبەتين، بەپێچەوانەوە، كەرتی تايبەت بە بناغەی پێشكەوتنی ئابوريی دەزانين، بەڵام پێمانوايە كەرتی تايبەت دەبێت لە قۆرخكاريی سياسيی رزگار بێت و بەتايبەتكردنی كەرتی گشتييش نابێت دژ بێت بە دەستور و قانونەكانی عێراق چونكە ئاستی ژيانی خەڵک بەو رادەيە گەشەی نەكردوە كە كەرتە گشتييەكان بخرێنە سەر كەرتی تايبەت و كاريگەريی نێگەتيڤ لەسەر چينی ناوەڕاست و خوارەوە دروستنەكات .ئۆپۆزسيۆن لە كاتی چونە سەر دەستەڵاتدا كاردەكات بۆ دوركەوتنەوە لە مۆديلی بەڕێوەبردنی سەرچاوە ئابوريی و مرۆييەكان بە مەركەزيی و هەوڵدەدات پەيڕەوی شێوازێک بكات يەكسانييەكی زياتری تێدابێت لە دەرفەت و دابەشكردندا، ديموكراتييەتی تێدابێت لە بڕيارە سياسيی و ئابورييە چارەنوسسازەكانی هەرێمدا.

سياسەتی ئابوريی و گەشەسەندن

كێشەی ئابوريی و سياسيی لە هەرێمی كوردستاندا، بگرە لە زۆربەی وڵاتانی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا، سێ شتی سەرەكيیە.
كێشەی يەكەم ناهاوسەنگيی ئابورييە. ئابوريی هەرێم لە هەردو ئاستی دەرەكيی و ناوخۆييدا توشی ناهاوسەنگييەكی قوڵ بوەتەوە. لە ئاستی دەرەكييدا، زۆربەی كاڵا و خزمەتگوزارييەكانی هاوردە دەكات و كەمترين شمەک و خزمەتگوزاريی هەناردە دەكات، پشكی زۆری هەناردەش لەسەر نەوت وەستاوە، ئەوەشمان بيرنەچێت پيشەسازيی نەوت لە هەرێمی كوردستاندا پيشەسازييەكی ناوخۆيی نييە و تەنها بۆ هەندێک بواری خزمەتگوزاريی نەبێت، پشت بە توانای خۆماڵيی نابەستێت.. لە ئاستی ناوخۆدا ناهاوسەنگييەكان زۆرن، كە بە كورتيی ئەمانەن:

-1حكومەتێكی زەبەلاح كە خاوەنی بەشی زۆری هێزی كارە بەرامبەر بە كەرتێكی تايبەتی لاواز و بچوک

-2كەرتی نەوت لەلايەک و تەواوی كەرتەكانيتر لە لايەكەيتر. واتە كەرتی نەوت لەلايەک و كەرتی كشتوكاڵ و پيشەسازيی و گەشتياريی و ئەوانی تر لەلايەكەيتر .

-3كەمينەيەک دەوڵەمەند و خاوەن موڵک و زۆرينەش هەژار

-4دانيشتوان لە شارەكاندا كۆدەبنەوە و دەرەوەی شارەكان جێدەهێڵرێت.

هۆی سەرەكيی ئەم ناهاوسەنگييانە بريتيە لە پشتبەستن بە سامانی سروشتيی، بەتايبەت نەوت، چونكە داهاتی خێرا و دراوی قورس دەهێنێتە ئابورييەكەوە، نرخەكەيشی جێگير نييە بۆيە گەشەی ئابوريی زو زو پەكدەخات. كەواتە هەڵەيە لە هەناردەدا پشت بە يەك سەرچاوە ببەستين .
كێشەی دوەم ئەكتەرە كۆمەڵايەتييەكانن. داهاتی نەوت رەفتاری ئەكتەرە كۆمەڵايەتييەكان دەگۆڕێت. هەنديكيان وا لێدەكات لە پێناوی دەستكەوتی ماددييدا كەسايەتيی خۆيان بدۆڕێنن، هەنديكيان تەمبەڵ دەكات، هەندێك قەڵەو و هەندێك سيس دەكات، بەرهەمهێنەرانيش پەكدەخات و دەيانكات بە بەرخۆر. كێشەی سێيەم بريتييە لە بونيادی دەوڵەت و دروستكردنی حكومەتی زەبەلاحی پايە لەرزۆك كە پتر بۆ بەرژەوەنديی بنەماڵەی دەستڕۆيشوو كاردەكات، يان بۆ نەهێشتنی نيگەرانيی باڵە ناكۆك و حيزبە ناكۆكەكان دروستدەكرێت. تا پۆست و وەزارەتی زياتر هەبێت، نيگەرانييەكان و دەنگە-دەنگی ئەوانيتر دەتوانرێت كپبكرێن .
سياسەتی ئابوريی دەبێت ئامانجی ئەوە بێت ئەو ناهاوسەنگييانەی ئابوريی چاكبكات و وڵات لە قەيرانی قوڵ و ترسناك بپارێزێت. پاشان لە گەشەی ئابورييەوە بگوازێتەوە بۆ گەشەسەندن، واتە بۆ ئاستێك كە تەنيا ئاستی بژێويی باش نەكات، بەڵكو كواليتی ژيان باش بكات، رێژەی مەرگ لەناو منداڵاندا كەمبكاتەوە، تێكڕای تەمەن بۆ تاكەكان بەرزبكاتەوە، بنەمای هۆشياريی و خوێندەواريی تاكەكان پتەوبكات، هەنگاوێكی لەم چەشنە وادەكات خۆشگوزەرانيی تاكەكان پێشبكەوێت، دايكان و باوكان كەمتر ئازاری جەرگسوتان ببين، خوشكان و برايان كەمتر رەشپۆش و دڵشكاو بژين. ئەم بۆچونە واتای ئەوەش كە دەوڵەمەنديی بەس نييە بۆ ئەوەی كۆمەڵگەيەك خۆشگوزەران بێت، وەك هەندێك بانگەشەی بۆ دەكەن. هيچ دەوڵەتێك نەيتوانيوە تاكەكانی دەوڵەمەند بكات، بەڵام دەتوانرێت رێژەی هەژاريی بنبڕبكات يان كەمبكاتەوە و ژيانێكی شايستە دابينبكرێت .

بەگشتيی، سێ جۆری سەرەكيی سياسەتی ئابوريی پەيڕەودەكرێت .

-1سياسەتی جێگاگرتنەوەی هاوردەی پيشەسازيی. مەبەست لەم سياسەتە ئەوەيە لەناوخۆدا كاڵای پيشەسازيی (وەك رستن و چنين، چيمەنتۆ، ئاسن و ستيل) بەرهەمبهێنرێت و پشت بە بازاڕی جيهانيی نەبەسترێت. ئەگەرچی سياسەتێكە ئابوريی پتەودەكات، بەڵام تێچوی بەرزە و ئاسان نييە، چونكە كشتوكاڵ فەرامۆشكراوە، ئاستی داهات لەناوخۆدا نزمە، كارامەيی كارمەند پێشنەكەوتوە، و ئامێر و تەكنۆلۆجياش بەردەست نييە. هەروەها حكومەتی هەرێم لاوازە و دەوڵەتانی ناوچەكە بەهێزن و حكومەت تواناى نييە گومرگ لەسەر كاڵای هاوردە دابنێت تا رێگريی لە ركابەريی پيشەسازيی ناوخۆ بگرێت. ئەزمونی وڵاتان پيشانيداوە كە ئەم سياسەتە كشتوكاڵ دەكات بە قوربانيی، لەبەرئەوەی حكومەت ناچارە باج بخاتەسەر بەرهەمی كشتوكاڵيی تا داهات پەيدابكات بۆ گەشەی پيشەسازيی. لە هەرێمی كوردستاندا ئەوەيە رێژەی بێكاريی بەرزە. پيشەسازيی پتر سەرمايە بەكاردەهێنێت وەك لە هێزی كار. پەنابردن بۆ ئەم سياسەتە گونجاوە كاتێك كارامەيی هێزی كار بەرزدەبێتەوە و توانای ئەوەی دەبێت بەرهەم بە نرخێكی گونجاو بگەيەنێتە بازاڕی ناوخۆ و ركابەريی بەرهەمی بيانيی بكات بەبێ ئەوەی پێويست بكات گومرگی بەرز لەسەر كاڵای هاوردە دابنرێت .

-2سياسەتی هاندانی هەمەڕەنگكردنی هەناردە. تا ئەمڕۆ، حكومەتی هەرێم پتر سياسەتی هەناردەی نەوتی پەيڕەو كردوە، بۆ ئەوەی بەخێرايی داهاتی بێتەدەست، شوێن و پێگەی كەمينەيەكی سياسيی بەهێزتر ببێت، هەروەها بانگەشەی ئەوەشيان كردوە گوايە رێگايەكە بۆ سەربەخۆيی سياسيی، كە ئەزمون پيشانيدا رێگايەك بو كارەساتی دروستكرد لە بری هێنانی دەوڵەت. وەك پێشتر رونكرايەوە، سياسەتی هەناردەی نەوت لە دژی گەشەی پيشەسازيی و كشتوكاڵ دەوەستێتەوە، چونكە دراوی قورس دەهێنێتە وڵاتەوە و هەناردە بەهێزدەكات، پاشان نرخی نەوت جێگير نابێت و دادەبەزێت تا تەواوی پلانی ئابوريی توشی شكست دەكات.

سیاسه‌تی هه‌ناردەی به‌رووبومی كشتوكاڵیی پتر له‌گه‌ڵ دۆخی هه‌رێمی كوردستان ده‌گونجێت. ئه‌گه‌رچی سه‌خته‌ جارێكیتر باوەڕ به‌ كه‌سێك بهێنیت پێشتر جوتیار بوە و بچێته‌وه‌ بواری كشتوكاڵ، به‌ڵام هه‌بونی زه‌وی و شاره‌زایی له‌ بواری كشتوكاڵدا دو ده‌رفه‌تی گرنگن واده‌كه‌ن هه‌رێمی كوردستان بتوانێت وه‌به‌رهێنان له‌سه‌ر ئه‌م كه‌رته‌ ئابورییه‌ بكات. بۆ ئه‌وه‌ش پیشه‌سازیی ببوژێنرێته‌وه‌، ده‌بێت سه‌ره‌تا كشتوكاڵ ببوژێنرێته‌وه‌، ئه‌وكاته‌ ده‌رفه‌تی كار دروستده‌بێت و بێكاریی كه‌مده‌بێته‌وه‌ و داهات زیادده‌كات، واده‌كات كاڵای پیشه‌سازیی ساغبكرێته‌وه‌. هه‌روه‌ها، بازاڕی عێراق بۆ جوتیار و وه‌به‌رهێنی هه‌رێمی كوردستان ئاسانتره‌ له‌ روی یاسایی و زۆر شتی دیكه‌وه‌ كه‌ ده‌توانرێت سودی لێ ببینرێت. بێگومان هه‌م ناجێگیریی نرخی به‌رووبومی كشتوكاڵیی و هه‌م هۆكاری سروشتیی هه‌میشه‌ كاریگه‌ریی نه‌رێنیی ده‌بێت بۆ سه‌ر ئامانجه‌كانی سیاسه‌ته‌كه‌. ئه‌م سیاسه‌ته‌ پێویستی به‌ گرێبه‌سته‌ له‌گه‌ڵ ده‌وڵه‌تانی ناوچه‌كه‌ و ئاسیا و رۆژئاوا و وڵاتانیتر.

ئه‌وه‌ی گرنگه‌ ئه‌وه‌یه‌ ئه‌گه‌ر نرخی نه‌وت دابه‌زێت، ئه‌وا به‌رووبومه‌كانیتر یارمه‌تیده‌ری ئابوریی هه‌رێمده‌بن سه‌قامگیربێت. ئه‌مه‌ش مانای ئه‌وه‌ی سیاسه‌تی هه‌ناردەی نه‌وت به‌رده‌وام ده‌بێت، چونكه‌ هیچ ئاڵته‌رناتیڤێكی خێرا له‌ ماوه‌ی كورتخایه‌ندا نییه‌ .داهاتی نه‌وت و داهاته‌كانیتر ئاراسته‌ی كه‌رته‌كانی تر ده‌كرێت، به‌تایبه‌ت ته‌ندروستیی و خوێندن و كشتوكاڵ. له‌ ماوه‌ی كورتخایه‌ندا، كه‌رتی گه‌شتوگوزاریش ده‌توانێت سه‌رچاوه‌یه‌كی دیكه‌ی داهاتی هه‌رێم بێت و پێویسته‌ فه‌رامۆشنه‌كرێت.

ئێستا پرسیاره‌كه‌ ئه‌وه‌یه‌ چۆن چاره‌سه‌ری ئه‌م ئاڵۆزییه‌ بكه‌ین؟

ره‌خنه‌گرتن له‌ ره‌فتاری ئه‌كته‌ره‌ كۆمه‌ڵایه‌تییه‌كان (وه‌ک به‌شێ له‌ مامۆستایانی زانكۆ، میدیاكاران، رۆشنبیران، مامۆستایانی ئاینیی، هتد، كه‌ خزمه‌تی سته‌مكاریی ده‌كه‌ن) له‌ شوێنی خۆی دایه‌، به‌ڵام ئه‌گه‌ر سیستمی ئابوریی و سیاسیی نه‌گۆڕدرێن، ئه‌وا ئه‌وان به‌ئاسانیی ناتوانن ره‌فتاره‌كانیان بگۆڕن. تۆ وه‌ک مرۆڤ مافی ئه‌وه‌ت هه‌یه‌ له‌ داهات و به‌رهه‌می وڵات خوێندنی كوالیتیت ده‌ستكه‌وێت، چاره‌سه‌ری نه‌خۆشیی خۆت و كه‌سه‌ ئازیزه‌كانت بكرێت، ده‌رفه‌تی كاری شایسته‌ت ده‌ستكه‌وێت، ئه‌مانه‌ش واده‌كه‌ن ئازادتر بژیت. به‌پێچه‌وانه‌وه‌، دیموكراسیی گه‌شه‌ناكات. ئابورییه‌كی به‌هێز، سه‌قامگیر، پشتبه‌ستوو به‌ زیاد له‌ كه‌رتێكی ئابوریی واده‌كات تاكه‌كان ناچار نه‌بن به‌رگریی له‌ ناهه‌ق بكه‌ن.

هه‌نگاوی یه‌كه‌م ئه‌وه‌یه‌ حكومه‌تی هه‌رێم له‌ حكومه‌تی حزب و بنه‌ماڵه‌ و به‌رپرسه‌وه‌ بكرێت به‌ حكومه‌تی هاونیشتمانیی. پاشان وه‌ک زنجیرێک ئه‌ڵقه‌كانیتر ده‌ستپێده‌كات. بۆیه‌ ئامانجی سه‌ره‌كیی ئۆپۆزسیۆن ئه‌وه‌یه‌ سه‌رۆكایه‌تیی حكومه‌تی هه‌رێم وه‌ربگرێته‌وه‌، له‌گه‌ڵ هه‌ردوو وه‌زاره‌تی سامانه‌ سروشتییه‌كان و وه‌زاره‌تی ئابوریی و دارایی. ئێمه‌ ناڵێین حكومه‌ته‌كه‌ی پارتیی و یه‌كێتیی له‌ سه‌ره‌وه‌ بۆ خواره‌وه‌ بگۆڕدرێت، به‌و فه‌رمانبه‌رانه‌ی ده‌نگده‌ریشیانن. ئه‌مه‌ ئامانجێكی فاشیستانه‌یه‌. مه‌به‌سته‌كه‌ی ئێمه‌ ئه‌وه‌یه‌ له‌ ئاستی باڵا ده‌ستكاریی ئه‌كته‌ره‌ سیاسییه‌كان بكرێت چونكه‌ شكستیان هێناوه‌ له‌وه‌ی مۆدێلی حكومه‌تی باش و حكومه‌تی هاونیشتمانیی بینابكه‌ن و گه‌شه‌ی پێبده‌ن. له‌ ئاستی كادری مامناوه‌ندا په‌نا بۆ هه‌ڵبژاردن ببرێت. له‌ به‌شه‌كانیتردا ئه‌م خاڵه‌ روونده‌كرێته‌وه‌.

هێنانه‌دی خه‌ونی وڵاتێكی ئارام و سه‌قامگیر و پێشكه‌وتو ده‌بێت له‌ شوێنێكه‌وه‌ ده‌ستپێبكات. وه‌رگرتنه‌وه‌ی حكومه‌ت و ئه‌و وه‌زاره‌تانه‌ی داهاتیان ده‌ستده‌كه‌وێت یان داهات دابه‌شده‌كه‌ن لای ئێمه‌ هه‌نگاوی یه‌كه‌مه‌، زۆر به‌ساده‌یی له‌به‌رئه‌وه‌ی هیچ هێزێک ناتوانێت چاكسازیی بكات كه‌ سه‌رچاوه‌كانی له‌ده‌ستنه‌بێت .

سامانی سروشتیی و ژینگه‌دۆستیی

كوردستان له‌ سامانی سروشتییدا ده‌وڵه‌مه‌نده‌، هه‌رچه‌نده‌ به‌ته‌واوی پشتڕاستنه‌كراوه‌ته‌وه‌، به‌ڵام به‌پێی سه‌رچاوه‌كانی حكومه‌تی هه‌رێم ده‌گوترێت هه‌رێمی كوردستان خاوه‌نی ٤٥ ملیار به‌رمیل نه‌وت و ٨-١٠ تریلیۆن مه‌تر سێجا گازی سروشتیی یه‌ده‌گه‌ كه‌ ئه‌وه‌ هه‌رێمی كوردستان له‌ لیستی ده‌وڵه‌مه‌ندترین وڵاتانی

دونیا دادەنێت بە سەرچاوەكانی نەوت و گازی سروشتیی، بەڵام حكومەتی هەرێمی كوردستان نەیتوانیوە بۆ گەشەسەندن سود لەو سەرچاوانە ببینێت، بەڵكو لەبەر هەمان هۆ سەرمایەی مرۆیی فەرامۆش كراوە. ئێمە لە بەشەكانی پێشودا لەسەر كێشەی نەوت و ناهاوسەنگیی ئابوریی دواین. لێرەدا پتر قسە لەسەر چاكسازیی لە وەزارەتی سامانە سروشتییەكاندا دەكەین.

ستراتیجیی فرۆشتنی نەوت بەسەربەخۆیی گرفتی گەورەی دروستكردوە و چەندین ساڵی دەوێت تا شوێنەواری بسڕێتەوە. لە ڕیزی ئەو گرفتانە و چارەسەرەكانی ئەمانەن:

-1گۆڕینی وەزیرێک بە وەزیرێكیتر ناتوانێت وەزیفەی وەزارەتەكە بگۆڕێت. پێویستە داهاتی نەوت بكەوێتە دەستی دەستەیەكی دیاریكراوی متمانەپێكراو كە تەرخانی بكات بۆ پرۆسەی گەشەسەندن.

-2بەرهەمهێنانی نەوت و گاز كراوە بە ئەولەوییەت. دەبێت گەشەدان بە سەرمایەی مرۆیی بكرێت بە ئەولەوییەت.

-3پرسی ژینگە بە تەواوی فەرامۆشكراوە و كراوە بە قوربانیی داهاتی نەوت و گاز. ئابورییەكی سەوز ئەگەر لە ماوەی كورتخایەنیشدا داهاتێكی زۆر نەخاتەدەست هێشتا بنەمای كۆمەڵگەیەكی تەندروستە. ئەوەی لە داهاتی نەوت و گاز دەستدەكەوێت دواتر دەدرێتەوە بە دەرمان ئەگەر چارەسەری كێشەی ژینگە نەكرێت. حكومەتی هەرێم بە هۆی هەبونی قەیرانی كارەباوە بودجەیەكی زەبەلاح خەرجدەكات، دەبێت پرۆژەیەكی هەبێت لە ماوەی ١٠ ساڵدا لای كەم سەدا ٣٠-٤٠ سود لە تیشكی خۆر و با و ئاو وەربگیرێت هەم بۆ بەدەستهێنانی وزەی خاوێن. حكومەتی هەرێم لەبری ئەوەی گازی سروشتیی و گازوایل بەكاربێنێت بۆ بەدەستهێنانی كارەبا، دەتوانێت ئەو بەرهەمان بفرۆشێت، ئەوكات دو جار خەڵک و ژینگە و حكومەتی هەرێم قازانج دەكەن؛ جارێک ژینگە خاوێن دەبێتەوە، جارێكیش هەرێم بۆ درێژمەودا دەبێتە خاوەنی وزەی خاوێن .

-4نابێت ناوچەی سەوزایی و سروشتیی بكرێت بە قوربانیی كێڵگەیەكی نەوت.

-5خەمی نەوەكانی ئایندە نەخوراوە و پەلەپەلی زۆر هەیە لە دەرهێنان و گەشەدان بە پیشەسازیی نەوت. ئاستی بەرهەمهێنانی نەوت دەبێت سنورداربكرێت، داهاتەكەیشی بەشێوەیەک تەرخانبكرێت كە نەوەكانی ئایندە لۆمەی نەوەی ئێستا نەكەن بەڵكو سوپاسگوزاربن كە بەو داهاتە ئابورییەكی سەوزی پتەو بیناكراوە. هەرچەندە دیدێكی خۆپەرستانەیە، بەڵام لە ئێستادا حكومەتی هەرێم بودجە لە بەغداد وەردەگرێت، بۆیە ڕادەی بەرهەمی زۆر و كەمیی هەرێم كاریگەریی لە بودجەكەی ناكات. عێراق قەرەبوی دانیشتوانی هەرێمی كوردستانی نەكردۆتەوە لە بەرنبەر ئەنفال و هەڵەبجە و جینۆساید، بۆیە هەرێم پێویستە تا چەند ساڵێكی تریش سود لە بودجەكەی بەغداد وەربگرێت زیاتر لەوەی نەوتی خۆی دەربێنێت.

-6فرۆشتنی نەوت پتر لە شێوەی قاچاخ دایە و پشتیوانیی یاسایی و دەستوریی لاوازە. بەم هۆیەوە نە دەزانرێت تێچوی بەرهەمهێنانی نەوت چەندە و نە دەزانرێت نرخەكەی چەندە. تێچوی بەرهەمهێنانی نەوت و نرخەكەی دەبێت ڕابگەیەنرێت.

-7گرێبەستەكانی نەوت ئاشكرا نین و ئاڵۆزیی تیادایە. دەبێت بۆ ڕای گشتیی ڕابگەیەنرێت یان بخرێتە بەرچاوی پەرلەمانتاران.

-8گرێبەستەكانی نەوت بەشێوەیەكە كە قازانجەكەی پتر بۆ كۆمپانیاكانە وەک لە حكومەت. ئەم كێشەیە دەبێت چارەسەر بكرێت و نەوتی هەرێم بە تاڵان نەبرێت.

-9گرێبەستەكانی نەوت و گاز دەبێت لەگەڵ عێراقدا چارەسەر بكرێت و پشتیوانیی یاسایی بۆ بدۆزرێتەوە، ئەگەرچی دەبێت لە دەستەڵاتی حكومەتی هەرێمدا بمێنێتەوە.

-10سود لە باج دەبینرێت بۆ پاراستنی ژینگە و باج لەسەر هەر كۆمپانیایەكی ژینگەپیسكەر بە ڕێژەیەک بەرزدەكرێتەوە. بەڵام ئەم هەنگاوە درێژخایەنە و بەئەنجام ناگات هەتا ئاستێكی داهاتی جێگیر بۆ هەرێمی كوردستان دابین نەكرێت. پاراستنی ژینگە كاری هاوبەشی نێونەتەوەیی دەوێت .

سیاسەتی دارایی و قەرزداریی

سیاسەتی دارایی لایەنی داهات و خەرجیی حكومەت دەگرێتەوە. با لە قەرزارییەوە دەستپێبکەین.
حكومەتی هەرێم قەرزێکی گەورەی کەوتوەتە ئەستۆ و باس لەوە دەکرێت قەرزەکان سەروی ٢٠ ملیار دۆلار بن، کە ئەمە رێژەیەکی مەترسیدارە و ٢٠٠ لە سەدای جیدیپی هەرێمی کوردستان زیاترە.. یەکێک لە هۆکارەکانی ئەم قەرزدارییە ئەوە بو پارەیەکی زۆری لەسەر گەشەی کەرتی نەوت تەرخانکرد. بەشێکی تریشی پەیوەندیی بەدابەزینی نرخی نەوت و بڕینی بودجە و ناشەفافیی فرۆشتنی نەوتەوەیە کە وایکردوە ناچارن بەنرخی کەمتر لە بازارش بیفرۆشن.
ئێستا خەڵک قەرزداریی حکومەتە، حکومەت قەرزداریی خەڵکە، خەڵک قەرزداریی بانکەکان و فرۆشیارانە، فرۆشیاران و بانکەکانیش قەرزداری لایەنی ترن. لەم روەوە، ئەرکی حکومەتی نوێ ئەوەیە:
-1راپۆرتێکی ورد دەربارەی قەرز ئامادەبکات، تیایدا دەربیخات حکومەت چەند قەرزدارە، قەرزداری کێیە، نرخی سودەکەی چەندە؟
-2پاکتاوی قەرز لەنێوان هەر یەک لەو لایەنانەدا هەنگاوی یەکەمە بۆ تێکشاندنی ئەڵقەی قەرزداریی. بۆ نمونە، حکومەت چەندی لای هەر کەسێک یان خێزانێکە و تاک یان خێزان چەندی لای حکومەتە پاکتاودەکرێت. پاشان بڕی قەرز دیاریی دەکرێت.
-3کاتێک قەرز ئاستێکی دیاریکراو تێدەپەڕێنێت، ئەوا گەشەی ئابوریی خاودەکاتەوە. بۆیە ئەگەر هێشتا رێژەی قەرز لە کۆی بەرهەمی وڵات (واتە جی دی پی) ئاستی 30-40% تێپەڕاندبو، ئەوا دەبێت ئەولەویەتی حکومەت دانەوەی قەرزەکان بێت.
-4دانەوەی قەرزی موچەی فەرمانبەران ئەولەویەتی یەکەمە. بەڵام قەرزی بەڵێندەران و وەبەرهێنەرانیش فەرامۆش ناکرێت.
چارەسەری قەرزاریی پێویستی بەوەش هەیە حکومەت دو میکانیزمە سەرەکییەکەی سیاسەتی دارایی بخاتەگەڕ و چالاکیان بکات. لەلایەک، باج لەسەر کۆمپانیاکان دەبێت رون و رەوان بێت و بەرزبکرێتەوە بەرێژەیەک پاڵنەری بزنس لاواز نەکات. دوای دانەوەی پاشەکەوتی فەرمانبەران، رەنگە پێویست بکات باجی داهاتی سەر تەواوی کارمەندان و فەرمانبەرانی کەرتی تایبەت و حکومەتیش بەرێژەیەکی کەم بەرزبکرێتەوە. پاشەکەوتی موچە هەمیشە ئەگەری ئەوەی هەیە پارەکەت بفەوتێنێت، بەڵام باجدانان ئەگەری ئەوەی هەیە پارەکەت باشتر خەرجبکرێت.
رەنگە هەندێک دڵگران بن بە پێدانی باج. بەڵام وەک ئینگلیز دەڵێت "هیچ ژەمە خۆراکێکی بەلاش دەستناکەوێت". باجدانان یەکێک لە ئامرازە گرنگەکان بۆ ئەوەی نایەکسانیی لە نێوان دەوڵەمەند و هەژار کەمبکرێتەوە. هەروەها خەڵکیش هاندەدات چاودێربن بەسەر خەرجییەکانی حکومەت و پلانەکانییەوە، چونکە لە پارەی خۆیانە.
لەلایەکەی ترەوە، بۆئەوەی جێگیرییەک لە داهاتی حکومەت و موچەی فەرمانبەراندا هەبێت، یەکێک لە چارەسەرەکان ئەوەیە باج بدرێت، بەتایبەت باجی سەر داهات، زیاتر لە باجی سەر کاڵا کە هەڵئاوسان دروستدەکات. لەلایەکی تریشەوە، باجدانان ئاستی بەکاربردن رێکدەخات. لەبری ئەوەی بەکاربەر دەمودەست پارەکەی خەرج بکات، رێژەیەکی دەچێتەوە بۆ حکومەت، بۆیە حکومەت توشی مایەپوچبون نابێت. کاتێکش حکومەت توشی مایەپوچبون ببێت، هەموو تاک و خێزانەکانیش مایەپوچدەکات. ئەو باجەی دەدرێت دەشێت بەشێکی لای حکومەت پاشەکەوت بکرێت. بەشێک لە پاشەکەوتەکە لە شێوەی زێڕ و دراوی قورسدا هەڵدەگیرێت بۆ رۆژی رەش. بەشەکەیتری جارێکیتر دەچێتەوە پرۆسەی وەبەرهێنان. بەڵام ئەوە زۆر گرنگە کە وەبەرهێنانەکە هەموی روی لەناوخۆ نەبێت، بەڵکو هەمەڕەنگ بێت و بەشێکی روبکاتە ئەو وڵاتە پێشکەوتوانەی بەهێزن و سەقامگیرن. ئەو کاتەش لەناوخۆدا وەبەرهێنان پاشەکشەیکرد، یان بەهای دراوی ناوخۆ هاڕەیکرد، سود لەو وەبەرهێنانە وەردەگیرێت کە چوەتە دەرەوەی وڵات.

حکومەت دەبێت هاوکاریی تاک و خێزانە هەژارەکانیش بکات، خانەنشینیی دابینبکات، بیمەی بێکاریی ببڕێتەوە .باجدان جۆرێکە لە کۆمەکی خەڵک بۆ یارمەتیی هەژاران لەڕێی حکومەتەوە. ئەگەر حکومەت داهاتێکی جێگیریی نەبێت ئەستەمە بتوانێت خەرجییەکی جێگیری هەبێت و لە ئاستێک دانەبەزێت. ئەوەی حکومەت پێویستە پاشکەوتی هەبێت مانای ئەوەشە کە دەبێت خۆی لە ورۆژمی خەرجیی زەبەلاحی بەردەوام بپارێزێت. سەقامگیریی ئابوریی و گەشەیەکی خاو زۆر باشترە لە ناسەقامگیریی و تێکدانی پلانی وەبەرهێنەر و بەکاربەر و گەشەیەکی پچڕپچڕ.

سیاسەتی دارایی لەلایەن وەزارەتی دارایی و ئابورییەوە جێبەجێدەکرێت. ئەم وەزارەتە چەند ئەرکێکی گرنگیتری لەسەرە، لەوانە:

-1دەرهێنانی بودجەی حکومەت ساڵانە بەبێ دواکەتن و لە کاتی خۆیدا.

-2بۆ دەرهێنانی بودجە، هەر وەزارەتێک سەرەتا لێکۆڵینەوە لە پێداویستییەکانی خۆی دەکات. پاشان ستافێک دەنێرێت بۆ وەزارەتی دارایی و ئابوریی بەمەبەستی رونکردنەوەی بڕگەکانی پلانەکەیان. ستافی پەیوەندیدار لە وەزارەتی دارایی و ئابوریی بەوردیی هەڵسەنگاندن بۆ پێداویستییەکانیان دەکات و رەزامەندیی لەسەر دەکات.

-3پرەنسیپی سەرەکیی بۆ هەر وەزارەتێک ئەوەیە بڕی پارەی دیاریکراو بەفیڕۆنەدات و سودی لێ ببینرێت. خەرجکردنی پارە دەبێت بەمەبەستی گەشەسەندنی بەردەوام بێت.

-4ئەگەر بەڕێوەبەرایەتییەک بڕێک پارەی ساڵانەی لێ مایەوە و خەرجی نەکرد، ئەوا هیچ ناچار نابێت بە پەلەپەل خەرجی بکات، بەڵکو مافی خۆیەتی و بۆی دەخرێتە سەر داهاتی ساڵانeی داهاتوی. پاشەکەوتی پارەکەیان زۆر باشترە لە بەفیڕۆدانی. پێشتر هەر بەڕێوەبەرایەتییەک داهاتەکەی خەرجنەکرایە، ساڵی دواتر وەزارەتیی دارایی و ئابوریی داهاتەکەیان کەمدەکردەوە، ئەمەش وایدەکرد بە پەلەپەل و لە ترسدا خەرجی بکەن و بەفیڕۆی بدەن.

-5وەزارەتی دارایی و ئابوریی دوای وەرگرتنی رەزامەندیی لە حکومەتی ناوەند ئامرازی کڕین و فرۆشتنی قەواڵە (السندات) پەیڕەودەکات. یان لقی بانکی ناوەندیی عێراق لە هەرێم دەتوانێت بەم سیاسەتە هەستێت. گرنگی ئەم ئامرازە لەوەدایە کە حکومەت دەتوانێت پارە لە بازاڕ راکێشێتەوە و نەهێڵێت نرخەکەی دابەزێت. هەروەها، بۆ کڕیاران جۆرێکە لە وەبەرهێنان بە پاشەکەوتەکانیانەوە، لەبری ئەوەی بیخەنە بزنسێکەوە یان پشکێک بکڕن کە ئایندەی رۆشن نییە.

-6وەزارەتی دارایی و ئابوریی تەکنیکی کۆکردنەوەی داهاتەکانی پێشدەخات، سیستمی نوێی ژمێریاریی و تەکنۆلۆجیی لە کۆکردنەوەی داهاتەکانییدا بەکاردەهێنێت و رێ لە دزینی پارەی گومرگ و باج دەگرێت.

-7وەزارەتی دارایی و ئابوریی داهاتەکانی هەرێم ئاشکرادەکات و دەیخاتە بەرچاوی میدیا و رای گشتیی.

-8وەزارەتی دارایی و ئابوریی لەگەڵ حکومەتی عێراقدا لە پەیوەندییدا دەبێت بۆ ئەوەی ئۆتۆنۆمیی هەبێت لە سیاسەتەکانی. دروستکردنەوەی متمانە لەنێوان حکومەتی عێراق و حکومەتی هەرێمدا هەرگیز رونادات ئەگەر حکومەتی هەرێم رون و رەوان داهاتەکانی نەخاتە بەرچاوی حکومەتی عێراق. شاردنەوەی هەر داهاتێک دزییە و دژ بە پرەنسیپەکانی دادپەوەریی و دیموکراسیی و پێکەوەژیانە. هاوکات وەزارەتی دارایی و ئابوریی هەوڵدەدات ترسی حکومەتی عێراق لە گەشەی هەرێمی کوردستان بڕەوێنێتەوە و بیسلەمێنێت کە زیانی بۆ عێراق نابێت بەڵکو سودی دەبێت، وەک چۆن گەشەی عێراق لە نێوان 2005 بۆ 2013 سودی بۆ هەرێم هەبو. هەروەها وەزارەتی دارایی و ئابوریی کاردەکات بۆ ئەوەی سیاسەتی دارایی لە هەرێمدا سەربەخۆیی زیاتری هەبێت، حکومەتی هەرێم مافی پاشەکەوتی هەبێت، مافی گرێبەستی بازرگانیی هەبێت لەگەڵ وڵاتاندا. سەربەخۆیی سیاسەتی دارایی و بازرگانیی لە هەرێمدا گرنگترە لە سەربەخۆیی لە فرۆشتنی نەوتدا.

پاشەكەوت و وەبەرهێنان

وەبەرهێنان له چەندین لاوە توشی كێشە بوە. لەم خاڵانەی خوارەوەدا بەكورتیی باسیان دەكەین.

-1وەبەرهێنەران رو دەكەنە ئەو بوارانەی بازرگانییان پێوە ناكرێت، وەك خانوبەرە. سیاسەتی هەمەرەنگكردنی هەنارده كەم تا زۆر لەم رەفتارە دەگۆڕێت. وەبەرهێنان لە خانوبەرەدا بزنسێكی پڕ سود بوە لە چەند ساڵی رابردودا بە هۆی سیاسەتەكانی حكومەتی هەرێم بەم كەرتە، هۆیە؛ ئەو كەرتە زۆر پێشكەوت بەڵام هیچ قزانجێكی ئەوتۆی بۆ هەرێمی كوردستان نەهێنا چونكە نەیتوانی كێشەی كرێ و گرانیی نرخی خانوبەرە چارەسەربكات، هەروەها گەشەكەشی لەسەر حیسابی پوكانەوە یان رێگرتن لە گەشەی كەرتەكانی تری وەبەرهێنان بو .

-2وەبەرهێنەران سەرمایەكانیان ئاراستەی بوارێك دەكەن كاتی گەڕانەوەی سەرمایەكەیان كەمبێت. چەند حكومەت جێی متمانەبێت لەو روەوە یاسا و سیاسەتەكانی رون بن، بڕیارەكانی دەربارەی وەبەرهێنان زو زو نەگۆڕێت، ململانێی سیاسیی ترس و دڵەڕاوكێ دروستنەكات، سیستمی داراییش جێی متمانەبێت و چالاكبكرێت، هێندە وەبەرهێنەران لەم رەفتارە دوردەكەونەوە.

-3وەبەرهێنی بیانیی پتر رو لە بواری نەوت دەكات، لە كاتێكدا دەكرا بواری تەكنۆلۆجیی و تەكنیكیی بدرێتە دەست ئەوان بە مەرجی فێركردنی توانای خۆماڵیی. بۆ ئەم مەبەستە هاندانی پێویست گرنگە. بەڵام نابێت ئەوان بڕبڕەی پشتی وەبەرهێنان بن، چونكە لە كاتی تێكچونی باری ناوخۆدا دەمودەست وڵات جێدەهێڵن.

-4حكومەت پشكی گەورەی وەبەرهێنانی بەردەكەوێت. لەگەڵ ئەمەشدا، حكومەت لە زۆر بواری وەبەرهێناندا شكستی هێناوە، ئەمەش لە خەرجییەكانی لەسەر خوێندن و جادە و رێگاكان بەرونیی دەبینرێت. دەبێت زەمینەسازیی بكرێت تا كەرتی تایبەت بوێربن لە چونەناو بواری وەبەرهێنانی ستراتیجییەوە.

-5پاشەكەوت بنچینەی وەبەرهێنانە. ئەمەش پێویستی بە گەشەی سیستمی داراییە. هەتا سیستمی دارایی گەشەنەكات، پاشەكەوت لەناوخۆدا گەشە ناكات. پێویستە حكومەت خەڵك دڵنیا بكاتەوە كە جارێكیتر و لە هیچ هەلومەرجێكدا دەستناگرێت بەسەر پاشەكەوتەكانیاندا وەك ئەوەی لە چەند ساڵی رابردودا رویدا. سیستمی دارایی، بەتایبەت مەشینی راكێشانی پارە، دەبێت بگاتە ناحیە و قەزاكان و پاشەكەوتكاران ناچار نەبن بێن بۆ شارەكان بۆ ئەو مەبەستە. ڤیزا كارد و بازاڕكردن بە ئۆنلاین نرخی سیستمی دارایی بەرزدەكاتەوە و كات و وزە بۆ دانیشتوان دەگێڕێتەوە.

-6زۆر لە دانیشتوانی هەرێم ئامادە نین پارەكانیان بەرامبەر بە نرخی سود (سعر الفائدە) بخەنە بانكەكانەوە. گەشەدان بە بانكەكانی ئیسلامیی یارمەتیدەری چارەسەری ئەم كێشەیەیە.

-7حكومەت لەڕێی لقی بانكی ناوەندیی عێراق لە هەرێمدا هەوڵدەدات بۆ ئەوەی رەزامەندیی بانكی ناوەندیی عێراق وەربگرێت (بۆ نمونە تا بڕی 20 هەزار دۆلار) كە ئەو بەرپرس بێت كاتێك بانكەكە توشی مایەپوچبون بو. ئەمە هانی هاونیشتمانییان دەدات دودڵ نەبن لەوەی پارەكانیان پاشەكەوت بكەن.

-8رێگا نەدرێت هیچ بانكێك بەبێ رێوشوێنی ورد قەرز بە هاونیشتیمانیان بدات. لە كاتی مایەپوچبونی بانكەكە یان هاونیشتمانییەكە هەردو لایەن دەكەونە مەترسییەوە. دەبێت حكومەت بوار نەدات بەبێ رێنمایی ورد قەرزبدرێت یان بانكەكە وەبەرهێنان بە پاشەكەوتی پاشەكەوتكارانەوە بكات. لە ریزی ئەو رێنماییانە ئەمانەن:

ڕ -هیچ بانكێك رێگاپێدراو نییە كە لە كۆی لە 30%ی داهاتی ساڵێكی هاونیشتمانییەكە زیاتر قەرزبدات.

ب -هاونیشتمانیی مافی خۆیەتی تەحقیق بكات لە بانكەكە كە پاشەكەوتەكەی چی لێ دەكات، بۆ دەدرێت بە قەرز، بە كێ دەدرێت و بە چ بوارێك. بۆ ئەمەش دەبێت لە پەیوەندییەكی توندوتۆڵدا بێت لەگەڵ پاشكەوتكار و شەفافانە پلانەكانی خۆی رابگەیەنێت، نەك شاراوە و وەك وەكیلێكی سەربەخۆ .

ت -حكومەت مافی خۆیەتیی تەحقیق بكات لە پلانی بانكەكە و چۆنێتی قەرزدان و ئامانجەكانی قەرزدان.

-9لە کەرتی تایبەتیشدا، میکانیزم و سیاسەتی ئابوریی پێویستە بخرێنەگەڕ تا هانی فەرمانبەران بدات پاشەکەوت بکەن و مشوری ئایندەیان بخۆن. سەرەتا کۆمپانیا قەبارە گەورەکان (بەتایبەت ئەوانەی لە 100 کارمەند زیاتریان هەیە) دەبێت هانی کارمەندەکانیان بدەن کە پاشەکەوت بکەن بۆ تەمەنی خانەنشینیی، ئەویش لەڕێی بڕینی رێژەیەک لە داهاتی مانگانەیان. بەڵام ئەم هەنگاوە خۆبەخشانەیە و ناکرێت بە ئیجباریی بەسەر کارمەندانەوە. یەکێک لە میکانیزمەکان ئەوەیە رێژەی بەرزبونەوەی داهاتی ئایندەیان بۆ پاشەکەوت بکەن بۆ ئەوەی سود لە داهاتی ئێستایان ببینن و داهاتی ئێستایان کەمنەکاتەوە. ئەم پلانە دواتر شۆڕدەکرێتەوە بۆ کۆمپانیای قەبارە بچوکتر.
دەزگای وەبەرهێنان بە هاوکاریی وەزارەتی دارایی و ئابوریی و وەزارەتی پلاندانان دەوڵەمەندکردن و جێبەجێکردنی ئەم پلانە لە ئەستۆ دەگرن.

حکومەت و خێزان

ژیانی مرۆڤ لە چەند قۆناغێک پێکهاتوە. سەرەتا ژیانی لە خێزانەوە دەستپێدەکات. چۆنایەتیی ژیانی ئەو بڕێکی زۆر لە ئایندەی دیاریی دەکات. ئامانجی سەرەکیی حکومەت دەبێت دروستکردنی مرۆڤی کوالیتیی بێت و کوالیتی ژیانی مرۆڤ چاکبکات، لەبری ئەوەی لە روی ژمارەوە زیادبکەن. منداڵانی خێزانێکی چوار کەسیی یان پێنج کەسیی(بە دایک و باوکیانەوە) بەختێکی باشتریان هەیە لەوەدا باشتر پەروەردە بکرێن، دەرفەتی خوێندنیان دەستبکەوێت، تەندروستییەکی باشتریان هەبێت و ئایندەیەکی مسۆگەرتر بپچڕن.
هۆکارەکانی لەداییکبون زۆرن، لەوانە کێشەی نەتەوەیی و تایفیی (مەزهەبیی). کورد لە ترسی عەرەب و عەرەب لە ترسی کورد، سوننە لە ترسی شیعە و بەپێچەوانەوە منداڵ دەخەنەوە. هۆکارێکی گرنگتر بەرزیی رێژەی مەرگە. هەرچەند رێژەی مەرگ بەرزبێت، هێندە دایکان و باوکان زیاتر بیر لە دروستکردنی منداڵ دەکەنەوە، چونکە ئەگەری لەکیسچونی بەشێکیان بەرزە.
خێرایی رێژەی گەشەی دانیشتوان وادەکات داهاتێکی کەمتر بەر تاکەکان بکەوێت و هێزی کاری ناکارامە زیاد دەکات، فشاردەخاتە سەر نەخۆشخانە و قوتابخانە و خۆراک و ئاو و ئاوەڕۆ لە ماوەی کورتخایەندا، و ئاژاوەی کۆمەڵایەتیی دروستدەبێت.
لەم پرۆسەیەدا حکومەت رۆڵێکی گرنگ دەبینێت لە چەندین رێگاوە، لەوانە:
-1پلانی هاریکاریی تاکەکان بەمەبەستی هاوسەرگیریی هیچیتر نەبو جگە لە بەفیڕۆدان و دروستکردنی لەمپەر لەبەردەم پرۆسەی گەشەسەندندا. ئەم سیاسەتە هانی زۆر لە کوڕان و کچانی دەدا کە لە تەمەنێکی زۆر گەنجیدا هاوسەرگیریی بکەن، دەکرێت بڵێین ئەو پێنج ملیۆنە دەبوایە بەر لە هاوسەرگیریی، بۆ دروستکردنی بزنس بوایە تا گەنجان بە گیرفانێکی باشەوە هاوسەرگیریی بکەن نەک بە قەرزی حکومەت و بەبێ ئەوەی خەمی ئەوەیان بخۆن دواتر توشی دەیان کێشەی وەک بێجێگایی و بێئیشیی دەبن. کچانیش زو لە بازاڕی کار دەچنە دەرەوە و سەرقاڵی ئیشی ماڵ دەبن. بڕی پارە بۆ خەڵکی خاوەن پێداویستیی و ناپێداویست وەکو یەکتر بو، کە ئەمە بۆ خۆی نایەکسانییە. بۆیە هیچیتر ئەم سیاسەتە پەیڕەو ناکرێت تەنیا مەگەر بۆ خەڵکی خاوەن پێداویستیی نەبێت (بەساڵاچو و کەمئەندام.(
-2حکومەت دەبێت بیربکاتەوە لەوەی کە خێزانێکی نمونەیی ژمارەی ئەندامانی چەند بێت باشە؟ لەدوای سێ منداڵەوە، حکومەت پێویستە هاریکاریی پێشکەش بە خێزانێک نەکات ئەگەر بیانەوێت منداڵی چوارەم دروست بکەن، لەوانە: خزمەتگوزاریی تەندروستیی، دەرماڵەی منداڵ و شتی تری لەو چەشنە. ئەمەش بۆ ئەوەی هەم خێزان و هەم حکومەت بتوانن ژینگەی پەروەردەیەکی هاوچەرخ و تەندروستییەکی باش و ئیشی شایستە بۆ منداڵان برەخسێنن. هاوکات هۆشیاریی کۆمەڵایەتیی لەڕێی میدیاوە و چۆنێتی کۆنترۆڵکردنی منداڵبون پێویستە بەشێکیتری سیاسەتی حکومەت بێت.

-3بەشێكيتری پرۆسەی كەمبونەوەی رێژەی لەداييكبون پەيوەنديی بە بەرزبونەوەی ئاستی خوێندەواريی، بەتايبەت لەناو ژنان، و باشبونی تەندروستيی و گەشەی ئابورييەوە هەيە. گەشەی ئابوريی خۆی هانی ژنان دەدات بەرەو بازاڕ بكشێن و ئيشی ماڵداريی كەمبكەنەوە، ئەمەش كاريگەريی دەبێت لەسەر دروستكردنی خێزانی نمونەيی لەروی ژمارەوە. بەڵام ئەم پرۆسەيە خاو و درێژخايەنە .

ئەم پلانە ئەركی وەزارەتيی دارايی و ئابوريی و وەزارەتی پلاندانان و وەزارەتی كار و كاروباری كۆمەڵايەتييە دەوڵەمەندی بكەن و جێبەجێی بكەن.

پەروەردە

كارايی ئابورييەک وەستاوەتە سەر توانا و لێهاتويی تاكەكانی كە ئايديای نوێ بەرهەمدێنن.. مرۆڤی كارامە و لێهاتو مرۆڤێكە سەربەخۆيە، پاشكۆ نييە، حزب و دەستەڵاتدار ناتوانن رێ لە تواناكانی بگرن، خاوەن كار ناتوانێت بێسنور ستەمی لێ بكات و موچەی كەمی بۆ دابين بكات، لە بازاڕی ناوخۆدا كاری دەستنەكەوت دەتوانێت لە بازاڕی جيهانييدا شوێن و پێگەيەكی شايستە بە تواناكانی بدۆزێتەوە و وەربگرێت.
رەوزە و قوتابخانەكان بەشێكی گرنگ لە كەسايەتيی تاكەكانيان بە دەستە. تواناكانی تاک لەم قۆناغەدا بەفيڕۆ بڕوات، ئەوا ئاسان نييە پەيمانگا و زانكۆكان هەڵەكە راستبكەنەوە.
لەسەردەمی بەعسدا، پەيوەنديی مامۆستا و كارگێڕييەكان بە قوتابييەكانەوە پتر درێژكراوەی پەيوەنديی دەستەڵات و خەڵک بو. قوتابخانەكان دەبو جەنگاوەر بۆ جەنگەكان و پياهەڵدان بە سەددام و بەعسدا دروستبكەن، نەوەک بۆ ئەوەی ژيانێكی باشتريان هەبێت و خزمەتی كۆمەڵگە بكەن. كەرتی خوێندن و پەروەردە دواجار بون بە دەزگايەک بۆ پاراستنی دەستەڵاتی پياوانی حزب و فەرمانڕەوا. لە دوای راپەڕين، ديسانەوە شەڕ و ململانێ لەسەر داگيركردنی حكومەت بايەخی پەروەردە و خوێندنی لە گەشەسەندنی ئابورييدا لەقكرد. هەمان كەلتوری پێشوش جێمابو. گەندەڵيی و شەڕ و دەستبەسەراگرتنی موڵكی گشتيی بون بە ئامانجی كەمينە و زۆر كەسيان تێوە گلاند. جگە لەمانەش، مەركەزييەت لە بڕياردانداا جێی بڕياری نامەركەزيی و ئۆتۆنۆميی بۆ مامۆستا و كارگێڕييەكانی بواری پەروەردە و فێركردن (واتە قوتابخانە و زانكۆ) گرتەوە.
كەرتی پەروەردەی حكوميی جگە لە ناجێگريی و نزميی موچەی مامۆستايان توشی چەندين كێشەی تر بوەتەوە. لە خوارەوە بەشێک لە كێشە و پێشنيارەكانی چارەسەركردنی دەخەينەڕو.
-1سيستمی پەروەردە بيری قوتابيی فراوان ناكات، بەڵكو دايدەخات، بەتايبەت لەبەرئەوەی سەركەوتن لە خوێندندا لەسەر دەرخكردن وەستاوە. قوتابيی تەنيا بۆ رۆژی تاقيكردنەوەكان خۆی ئامادەدەكات و دوای تاقيكردنەوەكانی كەمترين زانياريی لە مێشكدا هەڵدەگرێت. يەكێک لە ميكانيزمەكانی رزگاربون لەم دۆخە ئەوەيە قوتابيی هانبدرێت بخوێنێتەوە و كتێبخانەيەكی دەوڵەمەند لە هەر قوتابخانەيەكدا دروستبكرێت، دەستی بە زانياريی نوێ بگات لەرێی ئينتەرنێتەوە، بە گروپ پرێزێنتەيشن بكات بەتايبەت لە قۆناغی شەشەمی سەرەتاييەوە تا متمانە بە كەسايەتيی خۆيان بكەن و فێری كاری تيم ببن. نابێت كۆی نمرەكان لەسەر تاقيكردنەوەی سەر كاغەز بێت، بەڵكو ئامرازەكانی هەڵسەنگاندن دەبێت بگۆڕێن.
-2تەرخانكردنی بودجەی زياتر بۆ دروستكردنی قوتابخانە و نۆژەنكردنەوەی بەمەرجێک بەفيرۆدانی تيادا نەكرێت. شوێنی ياريی منداڵان و باغ و سەوزايی دەبێت پرەنسيپی سەرەكيی بێت لە كاتی نۆژەندكردنەوە يان دروستكردنی قوتابخانەدا .
-3پچڕان و وەستانی خوێندن دەبێت كۆتايی پێبهێنرێت دوای دابينكردنی موچەی مامۆستايان.
-4دڵەڕاوكێی قۆناغی شەشەم باری دەرونيی زۆر لە قوتابيانی تێكداوە. هۆيەكی ئەمەش ئەوەيە بەمەركەزيی ناويان لە بوارێک دێتەوە و نمرەكانيان تەنيا بڕياردەری ئايندەيانە. بەدەر لە نمرە، دەبێت

ئامرازی دیکە گەشە پێبدرێت. بۆ نمونە، کاتێک قوتابییەک دەیەوێت بوارێک بخوێنێت، دەبێت تاقیکردنەوەی تیادا بکات. هاوکات دەبێت دەرفەت بکرێتەوە بۆ قوتابییان کە ئەگەر نمرەی نزمیشیان هێنا ئەوا ئەم نمرەنزمییە نەبێت بە سزایەک و تا ئەبەد لێیان نەبێتەوە، بەڵکو کۆرسی تایبەتی بۆ بوارێک بخوێنن لە پەیمانگای باوەڕپێکراودا تا بتوانن بگەنەوە ئەو شوێنەی ئارەزوی دەکەن.

-5نەبونی ئامرازەکانی هاتوچۆ لە هەندێک ناوچەی دەرەوەی شارەکان وادەکات دایکان و باوکان نەتوانن منداڵەکانیان بنێرن بۆ خوێندن. لەمەشدا حکومەت دەبێت هاوکاربێت.

-6دامەزراندنی پۆستە باڵاکانی پەروەردە بە مەرکەزییە. دەبێت هەوڵبدرێت پۆستی بەڕێوەبەری گشتیی بە هەڵبژاردن بێت نەوەک بە مەرکەزیی و لەسەر پشکی حزبێک. حزب دەتوانێت پەرلەمان بباتەوە و وەزیرەکان دابنێت. بەڵام روبەرەکانی خوارتر دەبێت کراوەبن بۆ کەسی سەربەخۆ و بێلایەن و حزبییش و فەرمانبەران و مامۆستایانی سنوری ئەو بەڕێوەبەرایەتییە دەنگیان هەبێت لە دامەزراندنیاندا، لەبری ئەوەی لەسەرەوە و لەلایەن وەزیرێکەوە کە حزب دایناوە و هیچ شارەزاییەکی نییە بسەپێنرێت بەسەریاندا. ئەمەش وادەکات هەڵبژاردن ببێت بە نەریت و لە پەرلەماندا قەتیس نەبێت و کارگێڕییش لە سیستمی مەرکەزیی رزگاربکرێت .

-7ساڵانە هەڵسەنگاندنی ورد بە پێوەری زانستیی بۆ قوتابخانەکانی کەرتی تایبەت و حکومەت هەریەک بە جیا بکرێت، چەند قوتابخانەیەکی نمونەیی دەستنیشان بکرێت و حکومەت پاداشتیان بکات بە پارە و ئەوانیش پارەکە بۆ قوتابخانەکە بەکاربهێنن و ئاستی زانستیی پێ بەرزتر بکەنەوە.

حکومەت کاریگەرییشی دەبێت لەسەر نرخ و کوالیتیی خوێندن لە قوتابخانەکانی کەرتی تایبەتدا. نرخی خوێندن لە قوتابخانەکانی کەرتی تایبەتدا لە ئاستێکی بەرزدایە و لە توانای خێزانە کەمدەرامەتەکاندا نییە. هاوکات قوتابیانی هەندێک لە ئەم قوتابخانانە توشی کێشەیەکیتریش بون، ئەویش ئەوەیە لە دوای دەرچون لە قۆناغی شەشەم هێشتا زانکۆکانی حکومەت وەریان ناگرێت بەو پاساوەی قوتابخانەی تایبەتن. بەڵام بەگشتیی قوتابیانی ئەم قوتابخانانە دابراون لە کۆمەڵگەی کوردیی و لە دورگەیەکی دوردان. ئەو خوێندنەی وەریدەگرن پێویستە کێشەکانی ئابوریی و سیاسیی هەرێمی کوردستان فەرامۆشنەکات، بەڵکو لە سەنتەری خوێندنەکەدا بێت هاوشانی بوارە زانستییەکانی تر و بەرهەمهێنانی هزر دەربارەی جیهان.
پلانی پەروەردە لەلایەن وەزارەتی پەروەردەوە و بە راوێژ لەگەڵ یەکە کارگێڕییەکان و پسپۆڕانی بوارەکە و قوتابخانەکانی کەرتی تایبەت دەوڵەمەند بکرێت و جێبەجێدەکرێت.

خوێندنی باڵا

دوای ئەوەی خێزان منداڵ دەداتە دەست قوتابخانە، قوتابخانە دەیداتە دەست زانکۆکان. بەداخەوە، تا ئەمڕۆ زانکۆکانی کەرتی گشتیی بون بە جێی غەم و پەژار بۆ خوێندکاران زیاتر لەوەی ئاسودەیان بکات و توانا و وزەیان پێ ببەخشێت. کێشە و پێشنیارەکان لەم خاڵانەی خوارەوەدا روندەکەینەوە:

-1زانکۆ خۆی دیاردەیەکی تازەیە و تەمەنی زۆر نییە لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و بەتایبەتتر کوردستاندا. بەڵام لە چاو تەمەنیی و لە چاو ئەو پارەیەی بۆی تەرخانکراوە، دەکرا زۆر شتی نوێ پێشکەش بکات و ئەدای باشتربێت. یەکێک لە کێشە سەرەکییەکانی زانکۆ ئەوەیە حزب کۆنترۆڵی کردوە. ئەم باسە قسەی زۆر لەسەرکراوە، بەتایبەت لەلایەن بزوتنەوەی گۆڕانەوە، بەڵام تا ئەمڕۆ پرۆژەیەکی ورد بۆ رزگارکردنی زانکۆ و باشکردنی ئەدای زانکۆکان نەخراوەتەڕو. لە وڵاتانی پێشکەوتودا، خوێندکاران و فەرمانبەران و مامۆستایانی زانکۆ رۆڵیان هەیە لە دامەزراندنی سەرۆکی زانکۆکەیان، بەڵام تا ئەمڕۆ لە هەرێمی کوردستاندا بە مەرکەزیی دادەنرێت. پۆستی ئاوا بەرز کە بە مەرکەزیی بو، ئیدی ئەو کەسە ئینتیمای بۆ

خەڵک نامێنێت و پتر خەریکی رازییکردنی ئەو لایەنانەیە کە پۆستەکەیان بەدەستە. گۆڕینی ریشەیی زانکۆکان ئەستەمە بەبێ ئەوەی سەرۆکی زانکۆکان لە هەڵبژاردنی تایبەت لە زانکۆکەدا دەستنیشان نەکرێن.

-2سیستمی خوێندن لە کەرتی گشتییدا تا ئەمڕۆ لە سێ ئەڵقە پێکهاتوە. لە زۆربەی بەشەکاندا، خوێندکار سێ تاقیکردنەوە دەکات، نزیکەی 90%ی نمرەکان لەسەر ئەو تاقیکردنەوانەن و تەنیا لە 10% بۆ چالاکییەکانی ترە و لە دەستی مامۆستاکە دایە. لەبەرئەوەی تێکڕای دەرچون نزمە (کە لە 50(%یە و خوێندن بەخۆڕاییە، لەبەرئەوەش خوێندکار ئومێدی بەوە نییە کۆششکردن و خوێندن لە ئایندەی بگۆڕێت. چارەسەرێکی ئەم دیاردەیە ئەوە نییە کۆلێجەکانی حکومەت بفرۆشرێن بە کەرتی تایبەت، بەڵکو سیستمی کۆرسات دابنرێت، هەروەها تێکڕای نمرە کەمێک بەزربکرێتەوە، لای کەم بۆ 55% ئەگەر نەکرێت بە 60%. لەم خاڵەدا، هەندێک لە زانکۆکانی کەرتی تایبەت سیستمێکی گونجاوتریان هەیە سەرباری ئەوەی خوێندکار ساڵانە پارەیەکی زۆر بە خوێندن دەدات.

-3زانکۆکان، بەتایبەت زانکۆکانی کەرتی گشتیی، پتر شوێنی دابەشکردنی بڕوانامەن. خوێندکار دیسانەوە خەریکی دەرخکردنە، نەوەک بیرکردنەوە و دەرخستنی تواناکانی. هاندانی خوێندکار بۆ خوێندنەوەی کتێبی بوارەکە و پێشکشەکردنی لە شێوەی سیمینار یان نوسینی وتار و نمرەدانان لەسەری پاڵنەری کۆششکردن بەهێزدەکات و روئیای خوێندکار دەکاتەوە.

-4یەکێک لە کێشەکانی خوێندکاران ئەوەیە بە مەرکەزیی بوارێکیان بۆ دێتەوە و رەنگیشە بە دڵیان نەبێت و ناچاریشن بیخوێنن. دواتر بۆیان نییە بوارەکەیان بگۆڕن چونکە وەزارەتی خوێندنی باڵا دان نانێت بە بڕوانامەکانیاندا. ئەم کێشەیە بەهاوکاریی وەزارەتی خوێندنی باڵای عێراق دەبێت چارەسەربکرێت، ئەویش بەوەی خوێندکار بۆی هەبێت بۆ نمونە ماستەرەکەی لە بوارێکیتردا بێت و دانی پێدابنرێت بۆ بواری ئەکادیمیی. ئەمەش مانای رێزگرتن لە ئارەزوی تاکەکان کە هەمیشە لە گۆڕاندایە.

-5موچەی مامۆستایان دەبێت لە ئاستی ستانداردی جیهانییدا بێت. مامۆستا مافی خۆیەتی ئیشێکی نەرمی هەبێت و بتوانێت لەڕێی ئیشەکەیەوە بەشداریی کۆنفرانس و وۆرکشۆپ بکات و سەفەربکات. پێویستە مامۆستا ئۆفیسی شایستەی بۆ دابینبکرێت بە ئینتەرنێت و کۆمپیوتەرەوە. بەڵام دوای ئەوەی حکومەت مافەکانی دابیندەکات، ئەوا پێویستیشە هەم زیاتر کاربکەن و خۆیان پێشبخەن و هەم هاوکاریی حکومەت بۆ مامۆستایان یەکسان نەبێت، سزاش هەبێت.

-6وەک فەرمانبەرانی هەر وەزارەتێکی تر، مامۆستایان بە مەرکەزیی دادەنرێن، تەنیا بە پرۆسەیەکی رۆتینیی هەڵسەنگاندندا تێدەپەڕن. ئەوە زۆر گرنگە بڕیاردان لەسەر دامەزراندن و دەرکردنی مامۆستایەک کە هیچ خۆی پێشناخات، بخرێتە دەستی سەرۆکی بەش و راگریی کۆلێج و لیژنەکانی بەش. ساڵانە هەڵسەنگاندنی ورد بکرێت لەلایەن بەڕێوەبەر و سەرپەرشتیارانەوە، بەپێی ماندوبون و کاریگەریی مامۆستا و بەرهەمەکانی موچە و ئیمتیازاتەکانی دەگۆڕێن یان لە کارەکەی دوردەخرێتەوە. دانانی ئەم رێوشوێنانە مانای ئەوەی حکومەت ئەرکەکەی خۆی جێناهێڵێت بۆ بازاڕی ئازاد، بەڵکو خۆی رێکیدەخات.

-7هەندێک لە زانکۆکانی کەرتی تایبەت هەنگاوی باشیان ناوە لە روی کوالتییەوە سەرباری ئەوەی تەمەنیان کەمە. کەرتی تایبەت لەوەش بازاڕی کاری بۆ فەرمانبەران و مامۆستایانی زانکۆ فراوانکردوە زۆر سودی گەیاندوە. بەڵام تا ئێستا دەرفەتی یەکسان لەبەردەم زانۆکاکانی کەرتی گشتیی و تایبەتدا نییە. زانکۆکانی کەرتی گشتیی دەتوانن پرۆگرامی ماستەر و دکتۆرا بکەنەوە بەبێ ئەوەی لە ریزبەندیی زانکۆکاندا پێگەیەکی بەهێزیانن هەبێت، کەچی زانکۆکانی کەرتی تایبەت بواریان پێنادرێت. حکومەتی نوێ دەبێت هاوکاریی زیاتری زانکۆکانی کەرتی تایبەت بکات و رۆتینیان لەبەردەم کەمبکاتەوە و پتر دەستیان بکاتەوە لە گەشەدان بە پرۆگرامەکانی خوێندنی زانکۆیی و خوێندنی باڵا بە مەرجێک ئامانجی کۆتایین قازانج نەبێت. بەڵام نرخی خوێندن زۆر بەرزە و کوالیتیی هێشتا نەگەیشتوەتە ئەو ئاستەی ئەو نرخە بەرزەی پێبدرێت. هەندێک لە زانکۆکانی کەرتی تایبەت پەیمانی زەبەلاح بە خوێندکار دەدەن کەچی دوای چوار ساڵ خوێندن

هيچ پەيمانێكيان جێبەجێنەكراوە. ئەم دياردەيە دەبيچت لەلايەن وەزارەتى خوێندنى باڵاوە بنبڕبكرێت. زانياريى دروست و اقعيى دەبێت بدرێت بە خوێندكاران.

8-وەزارەتى خوێندنى باڵا توانيويەتى ريزبەنديى بەپێى زانكۆكان بكات. بەڵام ئەم ريزبەندييە هەمو بوارەكان ناگرێتەوە. بۆ نمونە، خوێندكار يان دايك و باوك نازانێت كامە زانكۆ لە چيبدا باشە. زانياريى ورد و پێوەرى زانستيى زۆر گرنگن تا خوێندكار بزانێت كام زانكۆ هەڵدەبژێرێت. حكومەتى نوێ دەبێت ريزبەنديى بيگەيەنێتە ئاستى بەشەكانيش، چونكە دەشێت بۆ نمونە بەشى كارگێريى لە زانكۆى سلێمانى باشتر بێت وەك لە زانكۆى كۆمار، بەڵام بەشى ئەندازياريى زانكۆى كۆمار باشتر بێت وەك لە زانكۆى سلێمانيى .ئەمە هانى سەرۆك بەشدەدات پتر پلانى ورد بۆ پێشخستنى بەشەكە دابنێت.

9-بڕياردان لەم سێكتەرەدا لەسەر هەمو شت بە مەركەزييە. ناردنى مامۆستايەك بۆ خوێندن لە دەرەوەى وڵات، يان وەرگرتنى مۆڵەتى بێ موچە، هەموى دەبێت لە سەرۆكى بەشەوە بڕوات تا راگرى كۆلێج، پاشان سەرۆكى زانكۆ، پاشان پەيوەندييەكانى دەرەوەى زانكۆ، دواتر وەزارەت و بەڕێوەبەرايەتييە پەيوەنديدارەكانى. چۆن دەكرێت سەرۆكى زانكۆيەك دەستەڵاتى ئەوەى نەبێت مۆڵەت بە فەرمانبەرێكى ببەخشێت؟ حكومەتى نوێ دەبێت ئەم دەستەڵاتە بگێڕێتەوە لاى كەم بۆ سەرۆكى زانكۆ، ئەگەرچى باشترە لە دەستى راگر و سەرۆكى بەشدا بێت. وەزارەت تەنيا ستراتيج دادەنێت و چاودێرە بەسەر زانكۆكانەوە.

10-ساڵانە زانكۆكانى كەرتى گشتيى بودجەيەك لە حكومەتى هەرێم وەردەگرن. تەرخانكردنى ئەم بودجەيە زۆرجار هيچ پرەنسيپێكى زانستيى لە پشتەوە نەبووە، بەڵكو هەڕەمەكيى بوە. لە بڕگەكانى سەرەوەدا باسى ئەوە كراوە هيچ پارەيەك بەبێ لێكۆڵينەوە تەرخان ناكرێت و بەفيڕۆدان كەمدەكرێتەوە. لێرەدا هەر ئەوەندە دەڵێين كە ساڵانە وەزارەتى خوێندنى باڵا پاداشت و سزا دابنێت. وەزارەت سێ ئاست دادەنێت، كە بريتيين لە باشترين زانكۆكان، پاشان زانكۆيەك لە ستانداردا، دواتر زانكۆيەك لە خوار ستاندارددا. ئەگەر هەر زانكۆيەك نەگەيشتە ئاستى ستاندارد، ئەوە لە ساڵى داهاتودا بودجەكەى كەمبكرێتەوە. ئەم سياسەتە وايان لێدەكات كە هەوڵبدەن بگەنە ئاستى ستاندارد. ئەگەر زانكۆيەكيش يەكەم بو، ئەوا پاداشت بكرێت بە فەندێك و ئەو فەندە لە لێكۆڵينەوەدا تەرخانبكرێت (لێكۆڵەرانى ناوخۆ و بيانيى بانگهێشتبكرێن). ئەم سياسەتە بەرەو روى كەرتى تايبەتيش ئاراستەدەكرێت. زانكۆكانى كەرتى تايبەت دەبێت پرۆپۆزەڵ ئامادەبكەن بۆ لێكۆڵينەوە لەسەر هەرێمى كوردستان، بە مەرجێك لێكۆڵينەوەكان لە سيميناردا پێشكەش بكرێن لە زانكۆكە و پاشان لە گۆڤارى نێودەوڵەتيى متمانەپێكراودا بڵاوبكرێنەوە. باشترين پرۆپۆزەڵ هاوكاريى بكرێت .

11-زانكۆكان داخراون و كۆنفرانس و ۆركشپۆيان كەمە و نەبەستراونەتەوە بە كۆمەڵگە و سەنتەرە ئەكاديمييەكانى جيهانەوە. لەمڕووەوە، زۆر گرنگە يارمەتيى مامۆستايان بدرێت فەند پەيدابكەن لە سەنتەرە ناوخۆيى و جيهانييەكان. ئەو فەندانە بەشێكى وەك داهات دەبێت بۆ خۆيان و يارمەتييان دەدات گرێبەستيان بۆ تازەبكاتەوە و دەستەڵاتيشيان دەبێت كە يەك تا دوو كەس دابمەزرێنن وەك ياريدەدەرى لێكۆڵەر. پرۆفيسۆرى ياريدەدەر و پرۆفيسۆر دەتوانن پرۆپۆزەڵ پێشكەش بكەن بۆ وەرگرتنى فەند بۆ خوێندكارى دكتۆرا . ئەو خوێندكارى دكتۆرايانەى دواتر داواكاريى پێشكەشدەكەن، سەرپەرشتيارەكە بڕيارەى يەكەم دەبێت و مانگانە لەو فەندە موچەيەك بۆ خوێندكارى دكتۆراكە دابيندەكات. ئەم شێوازە لە زۆربەى وڵاتانى پێشكەوتودا پەيڕەو دەكرێت و سەركەوتو بوە.

12-خوێندكاران ساڵانە ماندودەبن بە لێكۆڵينەوەكانيانەوە، بەڵام شتێكى ئەوتۆى لێ فێرنابن و دواتر زۆر لە زانكۆكان لێكۆڵينەوەكانيان فڕێ دەدەن. بۆ ئەم مەبەستە، زانكۆكان دەبێت پاداشت بۆ لێكۆڵينەوەى سەركەوتو دابنێن، لەناويشياندا چاپ و بڵاوكردنەوەى باشترينيان.

١٣ -رێژەیەک دیاریبکرێت کە مەرج بێت بۆ هەر زانکۆیەک کە سەدا ١٠ی خوێندکاری هەمو بەشەکانی هی دەرەوەی پارێزگاکەی بێت بۆ ئەوەی ئەو سنورانەی حیزب و شەڕی ناوخۆ دروستیانکردوە بشکێن و کۆتاییان پێ بێت .
ئەم پلانە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و دەزگاکانییەوە گەشەی پێدەدرێت و جێبەجێدەکرێت.

بازاڕی کار

بازاڕی کار لە کارمەندان و بێکاران پێکهاتوە. لایەنێک لە بازاڕی کاردا خواست دەکاتە سەر کار و لایەنێکیش خستنەڕوی کار دەکات. لێکۆلەران بازاڕی کار دابەشی سەر سێ جۆر دەکەن. یەکەمیان بازاڕی کەرتی گشتییە، واتە فەرمانبەرانی حکومەت. لێرەدا حکومەت خواست دەکاتە سەر کار، واتە خاوەنکارە و کارمەند فرۆشیار. دوەمیان بازاڕی فەرمیی کەرتی تایبەتە، کە کۆمپانیایەک دەگرێتەوە لە 10 کارمەند زیاتری هەبێت. سێیەمیان بازاڕی نافەرمیی کەرتی تایبەتە کە بزنسێک دەگرێتەوە لە 10 کارمەند کەمتری هەبێت(وەک سالۆنی قژبڕین، دارتاشیی، دوکانی فیتەریی، فرۆشگای وشکە و کەلوپەلی کارەبایی، هتد). لە هەرێمدا هەر یەک لەم سێ جۆرەی بازاڕی کار توشی کێشەی قوڵ بونەتەوە. لەم دو جۆرەی دوایی بازاڕی کاردا خاوەن بزنسەکە خواست دەکاتە سەر کار و کارمەند خستنەڕوی کار دەکات.
تا ئێستاش (ناوەڕاستی 2018) ژمارەی فەرمانبەرانی کەرتی گشتیی لە ئاستێک دایە کە داهاتی حکومەت دەرەقەتی نایەت. دامەزراندنی بەلێشاو و فەرمانبەری بندیوار فشارێکی گەورەی خستوەتەسەر خەرجییەکانی حکومەت. لەمەش ترسناکتر ئەوەیە فەرمانبەرانی حکومەت کارێک ناکەن کە تواناکانیان گەشەپێبدات، بگونجێت لەگەڵ ئاستی کارامەییاندا. ژمارەیەک لە فەرمانبەران شتێکی ئەوتۆ بۆ بەرهەمهێنان زیادناکەن، کە بە بێکاریی شاراوە ناسراوە. ئەو ئیمتیازانەی لە کەرتی گشتییدا هەیە(وەک مۆڵەتی بێ موچە، کەمیی دەوامکردن، زۆری پشو، مۆڵەتی دایکایەتیی، خانەنشینیی، پێدانی پارچە زەویی و دەرفەتی خوێندنی خۆڕاییی) لە دو کەرتەکەیتری بازاڕی کاردا نییە، بۆیە زۆر لە کارمەندان خوازیاری ئەوەن وەزیفەیەکیان لە حکومەت پێبدرێت.
کارمەندانی کەرتی تایبەت بەراورد بە کەرتی گشتیی لە دو بواردا سودیان لە کارەکەیان بینیوە. یەکەمیان ئەوەیە بە تێکڕا موچەی کەرتی تایبەت جێگیرترە و بەرزترە. لە نەوەتەکانی سەدەی پێشودا بۆ چەندین مانگ موچەی کارمەند نەدرا و لە دوای 2014ەوە هەمان شت رویداوەتەوە. بەڵام ئەمە زۆر بەدەگمەن لە کەرتی تایبەتدا رودەدات. دوەمیان کەرتی تایبەت ئایدیاکانیان لێ وەردەگرێت، لە بواری کاری خۆیان دەیانخاتەگەڕ و بەشدارییان زیاترە لە پرۆسەی بەرهەمهێناندا. بەڵام وەک وتمان کەرتی تایبەت کەمترین ئیمتیازیتر بۆ کارمەندان دابیندەکات. هەروەها، هەر کات خاوەنکار ویستی گرێبەستی کارمەند کۆتایی پێدەهێنێت، بەتایبەت کە رێژەی بێکاریی بەرزە. لە کەرت یتایبەتدا، بەڕێوەبەران و خاوەن کۆمپانیاکە دەتوانن بێڕێزیی بکەن بەرامبەر بە کارمەندان و نەبونی کار وادەکات قبوڵی بکەن .
هەرچی کارمەندانی کەرتی نافەرمیی تایبەتە، نە خانەنشینیی دەیانگرێتەوە، نە مۆڵەتی دایکایەتیی و نە هیچ ئیمتیازێکی تر. ئەوەی پاراستونی ئەوەیە بزنسی بچوک پتر بەرگەی قەیران دەگرێت و شارەزان لە بوارەکەدا.
دۆخی ژن لەناو هەر یەکێک لەم جۆرانەی بازاڕی کاردا زۆر خراپە. لە کەرتی گشتییدا، ئەوان زیاتر بێبەشن لە دەرفەتی خوێندن، ئیفادکردن و پۆستوەرگرتن. بەشێک لە بێبەشبونیان پەیوەندیی بە دۆخی کۆمەلایەتییەوە هەیە لە هەرێمی کوردستاندا. ژنان دەبێت لە قۆناغی سەرەتای ژیانیاندا کە هەڕەتی کارکردن و بەشدارییکردنیانە لە پرۆسەی بەرهەمهێنان بیر لە هاوسەرگیریی بکەنەوە دەنا هەر دواکەوتنێک سزای هەیە و رەنگە هاوسەرگیریی دەستنەکەوێت. لە کەرتی تایبەتدا ژنان مۆڵەتی دایەکایەتییان پێنادرێت یان بۆ ماوەیەکی زۆر کەمە. نەبونی رەوزە و حەزانە وادەکات ژنان بۆ ماوەیەکی کاتیی لە بازاڕی کاردا ئیشبکەن و

ئیدی لە ماڵەوە چاوەڕێی هاوسەرەكانیان بن ئێواران بگەڕێنەوە. ژنان كاتێک رودەكەنە بازاڕی كاركردنیش، لە زۆر ئیش بێبەشدەكرێن، لەوانە شۆفێری تاكسیی، بەو ناوەوە ئیشی ژنانە نییە. یان ناهێڵن ئیشی شەوانە بكەن. ئەمانەش وایانكردوە ژنان پتر هەژار دەبن و هەژارییش دەردێكی ترسناكە. لەبەرئەوەی ژنان لە خوێندن و كاركردن بێبەشن و ئەگەر دەستیشیان بكەوێت ئەوا ئازادیی فێربونیان كەمە، ئەوا تواناكانیان وەک پێویست گەشە ناكات. بۆیە پۆستی بەرزیش وەرناگرن و هەمیشە پیاوان زوتر سەردەكەون. لە هەر سێ جۆرەكەی بازاڕی كاردا، ە ئاسایشی تاكەكەسیی هێندە لاوازە كە خێزانەكان بە دڵێكی خۆش و ئارامەوە كچەكانیان نانێرن بۆ كاركردن.

بەگشتیی، پیاوانیش بەشخوراو و ستەملێكراون. پۆستی كار لە فەرمانگەكاندا پتر لەسەر بنەمای حزبیی و خێڵەكییە. ئەمەش وادەكات نە ژنان و نە پیاوان بایەخ بە خوێندن و فێربون نەدەن. سەختیی كاركردن لە كەرتی تایبەت و كەرتی تایبەتی نافەرمیی دواجار وادەكات فەرمانبەران پتر روبكەنە كەرتی گشتیی، بەتایبەت ژنان. دۆخی بازاڕی كار وادەكات ژنان پتر لە ماڵەوە بمێننەوە، بۆیە رێژەی لەدایكبونیش كۆنترۆڵ ناكرێت و زۆر بەخێرایی زیاددەكات.

لە كورتكردنەوەدا، بەشێكی بازاڕی كار بەدەست حكومەتەوەیە و بەشەكەی تری فەرامۆش كردوە. حكومەت لە شوێنێكدایە كە نابێت بێت و شوێنێكی فەرامۆشكردوە كە دەبو لەوێ بێت.

گۆڕینی ئەم واقیعە گرنگە. هەندێكی پەیوەندیی بە سیاسەتی ئابوریی و بازرگانییەوە هەیە. ئەمەی خوارەوە بەشێكی چاكسازییەكانی بازاڕی كارە :

-1سالانە روپێویی لەسەر بازاڕی بكرێت، تیایدا داتا لەسەر ژمارەی كارمەندان بە كۆ، پاشان بەپێی ئەو سێ كەرتەی سەرەوە دیاریی دەكرێت. لەم روپێوییەدا گرنگە دەربخرێت چەند كەس تەمەنیان گەنجە، چەند كەس بەساڵاچون، چەند نێرینەیە و چەند مێیینە، ئاستی خوێندن و ساڵی خزمەت بە تێكڕا چەندە. دواتر بەو پێیە دەردەكەوێت چەند كەس لەم بازاڕە لە ساڵی داهاتوردا خانەنشین دەبن یان لە تەمەنی كاركردندا نامێنن، چەند كەسیش بۆی هەیە بێتە بازاڕی كارەوە.

-2سالانە روپێوییەک لەگەڵ كارمەندانی كەرتی گشتیی و كەرتی تایبەتیی و كەرتی تایبەتیی نافەرمیی ئەنجامبدرێت، تیایدا دۆخی چینی كارمەندان و فەرمانبەران دەربخرێت. ژینگەی كار لە كام فەرمانگە لە باشترین دۆخدا بو، لە كام كۆمپانیا لە باشترین دۆخدا بو بەراورد بەوانیتر، وە لە كام فەرمانگە و كام كۆمپانیا لە خراپترین دۆخدا بو، ئەوا رادەگەیەنرێت. ئەمە دەبێت بەهۆی ئەوەی فەرمانگەگان و كۆمپانیاكان لە سزای رای گشتیی بترسن و خۆیان باشتر بكەن. هەروەها زانیارییش دەدات بە كارمەندان كام كۆمپانیا یان فەرمانگەیە هەڵبژێرن. هەروەک لە مەسەلەی خوێندنی باڵادا باسمانكرد، ژینگەی كاركردن لە سێ ئاستدا دیاریی دەكرێت: ئاستی بەرز، ستاندارد، نزم. هەرگیز فەرمانگە و كۆمپانیاكان ناتوانن بگەنە بەرزترین ئاست، بەڵام كێبڕكێی دەكەن. گرنگ ئەوەیە لە ئاستی ستاندارد نەیەنە خوارەوە. هەمان شتییش دەتوانن بۆ هاوڵاتیان و بەكاربەران بكرێت تا بزانرێت كام فەرمانگە و كۆمپانیا زۆرترین گلەیی لەسەرە.

-3دامەزراندن لەسەرەوە و بە لێشاو پێویستە كۆتایی پێبهێنرێت. هەر فەرمانگەیەک خۆی پێداویستیی كارمەندی خۆی دیاریی دەكات، دەرفەتی كار رادەگەیەنێت، كارمەندان داواكاریی پێشكەش دەكەن و چاوپێكەوتنیان لەگەڵ دەكرێت و پاشان كاندیدەكان بەرزدەكرێنەوە بۆ وەزارەتی پەیوەندیدار بۆ رەزامەندیی. ئەگەر وەزارەتی پەیوەندیدار گومانی هەبو لەوەی گەندەڵیی لە پشت دامەزراندنەكەوەیە، ئەوا دەستوەردەداتە پرۆسەكەوە دەنا رۆڵێكی لاوەكیی دەبێت. تا ئەمڕۆ دامەزراندن بەمەركەزیی دەسەپێنرێت، ئەمەش وایكردوە بەرپرسی حزبیی و حكومیی باڵادەستبن و بە كەیفی خۆیان ئەو كەسانە دابمەزرێنن كە لای كەم دواتر دەبن بە دەنگدەریان.

-4دەبێت بازاڕی كەرتی تایبەت و كەرتی تایبەتی نافەرمیی لەڕووی خانەنشینیی، مۆڵەتی دایكایەتیی و باوكایەتیی، رێزگرتنی فەرمانبەر، لێكۆڵینەوە لە دەركردنی فەرمانبەر یان ناچاركردنی بە جێهێشتنی

ئیشەکەی رێکبخرێت بە یاسا و رێنمایی و توانا هەبێت یاساکان جێبەجێ بکرێت بە یەکسانیی بەسەر هەمویاندا.

-5دەبێت هاریکایی لەگەڵ کەرتی تایبەتدا بکرێت بۆ دامەزراندنی کارمەندانی بێکار و ئەوانەی تازە دێنە بازاڕی کارەوە. لەم پرۆسەیەدا دەتوانرێت نیوەی موچەی کارمەند بۆ ماوەی شەش مانگ لەسەر حکومەت بێت بە مەرجێک کارمەندەکە بۆ کەمتر لە ساڵێک دانەمەزرێنرێت. واتە بۆ ساڵێک و زیاتر بێت. ئەمەش کێبڕکێ لەناو کارمەنداندا دروستدەکات و هانیان دەدات زیاتر کۆشش بکەن بۆ ئەوەی بمێننەوە، بێکارییش کەمدەکاتەوە.

-6لێکۆڵینەوە لە ژینگەی کاری کارمەندان و سەلامەتییان تا رۆڵەی خێزانەکان بە بەلاش لەکیسیان نەچن زۆر گرنگە. سزای توند بەسەر خاوەنکاردا دەسەپێنرێت ئەگەر سەلامەتیی کارمەند فەرامۆشبکات.

-7سەنتەری کار دروست بکرێت. ئەم سەنتەرە زانیاریی کۆدەکاتەوە لەسەر دەرفەتی کار لە بازاڕدا و بێکاران تۆماردەکرێن و دەرفەتیان پێدەدرێت لەو سەنتەرەدا بەدوای ئیشدا بگەڕێن. هاوکات فەرمانگەی تایبەت بە دۆزینەوەی ئیش دادەنرێت یان چالاکدەکرێت.

-8پاداشتێکی مادیی هەر بێکارێک بکرێت کە ئیش دەدۆزێتەوە و بۆ ماوەی زیاتر لە شەش مانگ دەمێنێتەوە.

-9بیمەی بێکاریی هەرگیز نابێت یەکسان بێت بۆ هەموان، ناشبێت تا ئەبەد بێت، چونکە تەمبەڵیی دروستدەکات. بیمەی بێکاریی دەبێت بەپێی ساڵی خزمەت و ئاستی باجدان بە حکومەت و تەمەن و پێداویستیی بێت. کارمەندێک کەمئەندامە، بۆ ماوەیەکی زیاتر بیمە وەردەگرێت وەک لە کارمەندێک لەشساغە. بەهەمان شێوە، کارمەندێک بەساڵاچوە ماوەی بیمەکەی زیاتر دەبێت وەک لە کارمەندێکی گەنج. هاوکات ئەو ماوەیەی کارمەند بیمەی بێکاریی وەردەگرێت، دەبێت مەشقوەرگرێت لە بواری تایبەتدا تا ئاسانتر و زوتر خۆی لەگەڵ گۆڕانکارییەکانی بازاڕی کاردا بگونجێنێتەوە. لە هەمو بارێکدا، بیمەی بێکاریی گرنگە هەبێت تا کارمەندی بێکار بێبەش نەکات لە ژیان.

-10پێویستە ژینگەی کار هەمەڕەنگ بکرێت، کورد و عەرەب و کارمەندی پەنابەر و تورکمان و ئاشوریی و مەسیحیی و ئیسلام لەگەڵ یەکتر بگونجێنێت و دەرفەتی یەکسان بۆ هەموان فەراهەم بکات و نەهێڵێت ستەمی جێندەریی و قەومیی و تایفیی گەشە بکات.

ئەم پلانە وەزارەتی کار لێی دەکۆڵێتەوە، بڕاری دەکات، گەشەی پێدەدات و جێبەجێی دەکات.

ئاسایشی خۆراک و ئاو

ئاسایشی ئاو و خۆراک لە ریزی هەرە مەترسییەکانی ئەمڕۆ و ئایندەی کۆمەڵگەکانی رۆژهەلاتی ناوەڕاستن، بە عێراق و هەرێمیشەوە. رێژەی گەشەی دانیشتوان لەم کۆمەڵگەیانەدا خێرایە و جاروباریش توشی وشکەساڵیی دەبن. نزیکەی پەنجا و شەش ملیۆن کەس لەم وڵاتانەدا بێبەش لە ئاوی پاکی خواردنەوە. لەگەڵ گەشەی دانیشتوان و کۆچکردن بۆ شارەکاندا، خواست لەسەر ئاو زیاددەکات و ئاسانیش نییە بە هەمان خێرایی سیستمی ئاوئاوەڕۆ گەشەپێبدرێت و عەمبارەکانی ئاو دروستبکرێن و بپارێزرێن. لە هەرێمی کوردستانیشدا دۆخەکە کەمتر ترسناک نییە.

تا ئەمڕۆ، خێزانەکان لە خەزنکردنی ئاو لە تانکییەکانی سەربان و حەوشە و نەوت و غاز لە ماڵەکانیاندا و هەڵگرتنی فەردە برنج و و ئارد و تەنەکە ڕۆن رزگاریان نەبووە تەنیا لە هەندێک لەو شوقە تازانەدا نەبێت کە گرانبەهان ودەست کەمینە کەوتون. ئەمانە بەڵگەی ناسەقامگیریی و دڵەڕاوکێیەکی زۆرە لای خەڵک بەرامبەر سیاسەتی ئابوریی و توانای ئابوریی هەرێم .

بەبێ دابینکردنی ئاستێک لە ئاو، ئەستەمە کشتوکاڵ گەشە بکات مەگەر بەشێوەیەکی کاتیی و لەو ساڵانەدا بارانبارین کێشەی ئاو چارە دەکات. ساڵانە بارانێکی زۆر لە هەرێم دەبارێت و بەفیرۆ دەڕوات و ناخرێتەوە

پرۆسەی خەزنكردن. هەرێمی كوردستان نە توانای پاراستنی ئاسیاشی خۆراكی هەیە، نە توانای هەیە بەشێک لە پێداویستیی ناوخۆ دابینبكات لە كاتێكدا باشترین زەوییە كشتوكاڵییەكانی عێراقی لە ژێر دەستە. هەڵبەت جەنگ و داگیركاریی و گەمارۆی ئابوریی و پرۆگرامی نەوت بەرامبەر بە خۆراک زەرەری گەورەی بە توانای بەرهەمهێنان لە هەرێمی كوردستان گەیاند. نەبونی ئاسایشی خۆراک لەو بەرزبونەوەی لەناكاوی نرخی شمەكدا دەبینین.

لەبەرئەوەی ئێمە لە بواری ئاو و ئاسایشی خۆراكدا لێكۆڵینەوەی وردمان نییە، مۆڵەت بە خۆمان نادەین كە ورد كێشەكان دەستنیشان بكەین و چارەسەری بۆ بدۆزینەوە. تەنیا چەند خاڵێک بیردەخەینەوە:

-1لە دوای دروستبونی عێراقەوە شارەزایان و ئەكادیمییەكانی كورد بانگەشەی گەشەدان بە كشتوكاڵ دەكەن، لەمەشدا باسی كێشەی وشكەساڵیی و كەم ئاویی دەكەن. تا ئەمڕۆ ئەم كێشەیە چارەسەر نەركاوە.

-2لە میدیاكان و زانكۆكاندا قسەوباسی بەردەوام لەسەر خراپی سیستمی ئاوەڕۆ و نەبونی بەنداوەكان كراوە و تا ئەمڕۆ ئەم كێشەیە بەردەوامە.

-3دەوڵەتانی ناوچەكە دەستەڵاتیان هەیە بەسەر دیجلە و فوراتدا كە دو سەرچاوەی گرنگی ئاوی كوردستانن و تا ئەمڕۆ ئاڵتەرناتیف نەدۆزراوەتەوە. ئەگەر هەرێمی كوردستان دەیەوێت بەهێزبێت، تەنیا بە نەوت بەهێز نابێت، بەڵكو مشوری ئاسایشی ئاو و خۆراک بخوات پێگەی بەهێزتر دەبێت.

-4لێكۆڵینەوە لە كێشە ریشەییەكانی كشتوكاڵ و خواست و خستنەڕوی ئاو بابەتێكی گرنگە و پێویستی بە دابینكردنی فەندە بۆ لێكۆلەرانی بوارەكە و پاشان كاركردن بە پرۆژەكانیان.

٥ -ئاساییش ئاوی هەرێمی كوردستان راستەوخۆ پەیوەستە بە ئاسایشی ئاوی عێراقەوە، هەر فشارێک لەسەر ئاوی عێراق لەلایەن ئێران و توركیاوە، راستەوخۆ كێشەكان لەنێوان هەرێم و بەغداد قوڵتر دەكاتەوە بەو پێیەی هەرێم هەوڵدەدات سود لەو ئاوە ببینێت كە لە خاكی هەرێمی كوردستانەوە هەڵدەقوڵێت، بەغدادیش داوای زیاتر دەكات و لەوانەیە لە ئێستادا نەتوانێت بەرانبەر ئەنقەرە و تاران بەهێز بێت. بۆیە، دەبێت هەرێمی كوردستان لەگەڵ بەغداد بەجدیی هەوڵبدات چۆن هەمو فشارە ناوخۆیی و ناودەوڵەتییەكان بەكاربێنێت بۆ ئەوەی كێشەی ئاو بۆ عێراق و هەرێمی كوردستان دروستنەكرێت .

ئەم پلانەی سەرەوە دەكرێت وەزارەتی ئاوەدانكردنەوە(ئەشغال) و وەزارەتی كشتوكاڵ كاری لەسەر بكەن، دەوڵەمەندی بكەن و بیخەنە بواری جێبەجێكردنەوە.

دەرئەنجام: هەنگاوەكانی چاكسازیی ئابوریی و كارگێڕیی

دابینكردنی دەرفەتی كاری یەكسان، باشكردنی گوزەرانی خەڵک، باشكردنی دۆخی پەروەردە و خوێندنی باڵا، ژینگەپارێزیی و تەرخانكردنی سەرچاوە سروشتییەكان لە خزمەتی خەڵكدا، پاراستنی ئاسایشی خۆراک و ئاو كێشەی سیاسییش كەمدەكاتەوە یارمەتیدەر دەبێت لە گەشەی دیموكراسیی لەناوچەكەدا. هەرچەند تاک هەست بە دڵنیایی ئابوریی بكات، كەمتر شوناسی نەتەوەیی و تایفیی و جێندەریی و شوناسەكانیتر كۆنترۆڵی دەكەن و توشی دڵەڕاوكێچ و دەمارگیریی دەكەن .

دامەزراندنی كۆمەڵگەیەكی سەقامگیر و ئارام ئامانجێكی بەرز و بەنرخە. رێگای گەشەسەندن لە هیچ وڵاتێكدا ئاسان و بێ دڕک و گڕێ نەبووە. وەرچەرخان بەرەو باشتر ئارامیی و سەبری دەوێت، كۆڵنەدان و سوربونی دەوێت. گەشەسەندن بە بازدانیش ناكرێت، كاتی دەوێت. بەڵام مەحاڵ نییە. دونیای ئەمڕۆ هێندە دەرفەتی تیادا هەیە كۆمەڵگەكان ماوەیەكی كەمتریان بوێت تا گەشە بكەن. لە هەرێمی كوردستاندا پرسەی گەشەسەندن بەهۆی جیۆپۆلەتیكیی و مێژویی و لاوازییەكانی ناوخۆوە سەختتریشە. لێرەش قۆناغ بە قۆناغ و ناكرێت هیچ لایەنێک بەفریودانی خەڵک هەوڵبدات دونیایەكی خەیاڵیی بڕەنگێنێت. ئەمەی خوارەوە سەرەتای دەستكردنە بە پرۆسەی چاكسازیی ئابوریی و سیاسیی .

-1ئەو دەزگایانە دروستدەکرێت یان پێشدەخرێت کە توانای چاودێریی ئابورییەکە و ژیانی کۆمەڵایەتییان هەیە و داتا دەخەنەڕوو وەرزانە و ساڵانە. ئەم داتایانە ئاستی پاشەکشێ یان پێشەوەچون لە دۆخی کۆمەڵایەتیی و ئابوریی دەردەخەن و بەوپێیەش پلانی ئابوریی دەستکاریی دەکرێت. لە گرنگترین داتاکان کە بەڕێکوپێکی و لە کاتی خۆیدا دەبێت دەستەبەربکرێت و شەفافانە بڵاوبکرێنەوە بریتیین لە:

ڕ -کۆی بەرهەمی ناوخۆ وەرزانە و ساڵانە

ب -بودجەی حکومەت

ت -کۆی ژمارەی دانیشتوان و هێزی کار بەپێی ناوچە و کەرتی گشتیی و تایبەتی و ئاستی خوێندەواریی و تەمەن و جێندەر،

پ -ڕێژەی گەشەی ئابوریی وەرزانە و ساڵانە،

ج -ڕێژەی هەژاریی،

ح -ڕێژەی بێکاریی،

خ -ئاستی نەیەکسانیی داهات و دەرفەت لە نێوان تاکەکان و ناوچەکاندا

د -گەندەڵیی و پێوەرەکانیتری شەفافیەت

ژ -پێوەرەکانی گەشەسەندنی مرۆیی (خوێندەواریی، تێکڕای تەمەن، ئاوی پاک، نەخۆشیی، هتد(

-2دروستکردنی پێنج هەزار دەرفەتی کار لە ساڵی یەکەمدا لە کەرتی تایبەتدا. دواتر بەرزدەکرێتەوە بۆ دەهەزار و پاشان پانزە هەزار لای کەم ساڵانە.

-3ئاستی هێزی کار بەرزدەکرێتەوە بەشێوەیەک بتوانن لە بازاڕی دەرەوەی هەرێمی کوردستاندا ئیش بدۆزنەوە ئەگەر ویستیان.

-4ئاستی قەرزاریی دادەبەزێنرێت.

ئەگەر حکومەتی هەرێم و پەرلەمانی کوردستان دەیانەوێت پرۆسەی گەشەسەندن لە هەرێمی کوردستاندا بخەنەسەرپێ، لە هیچ بوارێکدا بەبێ لێکۆڵینەوە و ڕاوێژکردن لەگەڵ کەسانی پسپۆڕی ناوخۆیی و دەرەکیی نابێت هەنگاو بنرێت. بۆ ئەم مەبەستەش پێویستە پشکی لێکۆڵینەوە لە بودجە بەرزبکرێتەوە.

--- -------- --------- ----- ------------------------- ------------ -------   -------------

چاکسازیی سیاسیی

پێشەکیی

سیستەمێکی دیموکراتیکی سیاسیی لەگەڵ سیستەمێکی ئابوریی پێشکەوتو شان-بە-شانی یەکتر دەڕۆن. گەشە و مانەوە و جێگریی هەردوکیان، پەیوەستە بە ئەویتریانەوە. لە بەشەکانی پێشەوەدا، جەختێکی زۆر لە سیستەمی ئابوریی کرایەوە. لەو بەشەدا و بەکورتیی، هەوڵدەدەین جەختی زیاتر لەسەر سیستەمی سیاسیی و دیموکراسیی و کۆمەڵگای مەدەنیی و هەڵبژاردن و پەیوەندیی دیپلۆماسیی و پێشمەرگە و ئاساییش بکەینەوە.

یەکەم/ ستەمکاریی و گەورەبونی کەلێنی چینایەتیی

کۆمەڵگای کوردستان دابەشبۆتە سەر زۆرینەیەکی هەژار و کەمینەیەکی دەوڵەمەند. چینی ناوەڕاست رۆژ دوای رۆژ لە پاشەکشە دایە. دەوڵەمەندبون لە هەرێمی کوردستاندا زۆر کەم بەرهەمی پێشەنگێتیی و داهێنانە لە بزنسێکدا، پتر لەسەر نزیکایەتیی بۆ کەمینەی سیاسیی باڵادەست وەستاوە، یان سود لە شلۆقیی یاساکانی وەبەرهێنان بینراوە. واتە پرۆسەی کەڵەکەبونی سەرمایە لە هەرێمی کوردستاندا ئەو فۆرمەی نییە لە چەند دەیەی رابردوا لە رۆژئاوا بینراوە. هەرچی سامانی مرۆییە پاشکۆی خاوەن سەرمایە و دەستەڵاتەکەیە. مرۆڤ ئەگەر بیەوێت خۆشگوزەران بێت و ئاستی بژێوییەکەی چاکبکات، لە بری خۆفێرکردن و خۆپێشخستن، کەمجار بەبێ بەرگریی لە چینە باڵادەستە سیاسییەکە ئامانجەکەی بۆ دێتەدی .

لە هەرێمی کوردستاندا، کاستێکی سیاسیی دروستبوە کە توانای ئەنجامدانی گۆڕانی سیاسیی و کۆمەڵایەتیی و ئابوریی و کەلتوریی نییە. ئەو کاستە سیاسییە، بنەماڵە سیاسییەکان و ئەندام مەکتەب ساسییەکانی دو حیزبی باڵادەستی هەرێمن، لەگەڵ هەندێک پرۆکسیی دەوروبەریان.

دابەشبونی چینایەتیی ، لەگەڵ هەبونی کاستێکی سیاسیی باڵا، ژیانی سیاسیی و ئابوریی و کەلتوریی دونیای ئێمەی بە جۆرێک وێرانکردوە کە خەون و خەیاڵی نیشتیمانیی کوشتوە. دابەشکاریی چینایەتیی وایکردوە کۆمەڵگا بە دەست ناعەدالەتییەکی لە رادە بەدەر و بێمافییەکی بێوێنە بناڵێنێت. لەگەڵ بەرزبونەوەی نرخی نەوتدا، چینی ناوەڕاست بۆ ماوەیەک گەشەدەکات و پاشان دەپوکێتەوە.

نایەکسانیی سامان و دەرفەت بەرهەمی ستەمکارییە، کە رەگێکی قوڵی لە مێژوی دوردایە و رەگێکیشی لە مێژوی نزیکی دوای دروستبونی هەرێمی کوردستاندایە. یەکێک لە کاریگەرییەکانی ستەمکارییش ئەوەیە وەلائێک بۆ نیشتیمان و وڵات نەمێنێت، گەنجان وڵات جێبهێڵن و پیرەکان نەفرەت لە رۆژانی خەباتی پێشمەرگایەتییان بکەن و ئاخ بۆ ئەوە هەڵبکێشن کە جاشایەتییان نەکرد. ستەمی سیاسیی و ئابوریی و کۆمەڵایەتیی بۆتە هۆی سەرهەڵدانی دەیان کێشەی کۆمەڵایەتیی هەستپێکراو و هەستپێنەکراو. ستەمکاریی هەوێنی دروستبونی مرۆڤی توندوتیژە. هەر ئەوە رێی خۆشکرد بۆ ئەوەی داعش ئاسان گەنجانی کورد بخاتە ریزەکانیەوە. بەردەوامیی ستەمکاریی لە هەرێمی کوردستاندا، درێژە دەکێشێت بۆ ململانێی توندوتیژ و سەرهەڵدانی گروپی توندڕەو کە شەرعییەت لە هەبونی ستەمکاریی وەردەگرن. لە کۆتاییدا ئەم گروپی توندڕەو دەڕوات و ئەویدی شوێنەکەی دەگرێتەوە.

نادادپەروەریی تەنیا لە فۆرمی کەڵەکەبونی ساماندا خۆی بەیان نەکردوە. نەبونی دەرفەتی یەکسان لەسەر ئاستی جێندەریی، جیاکاریی نەتەوەیی و تایفیی و حزبیی و مەزهەبیی هەمو کونوکەلەبەرێکی کۆمەڵایەتیی تەنیوە. ناعەدالەتیی کۆمەڵایەتیی دەرفەتی یەکسان ناهێڵێت، وا دەکات گروپێکی کۆمەڵایەتیی خاوەنی هەندێک ئیمتیاز بێت کە بەربەستەکانی ژیان و خوێندن و خۆشگوزەرانیی ئاسان تێبپەڕێنێت، منداڵەکانیان لە خوێندنگا ئەهلییەکان دەوام بکەن و بە هێزی پارە ئاستی تواناکانی منداڵەکانیان ببەنەسەر، گروپە کۆمەڵایەتییەکەی تر لە هەمو ئیمتیازێک بێبەشە، هەرچەندە خۆیان و منداڵەکانیان داهێنەر و خاوەن روئیا بن، هەرچەندە خاوەنی دیدی رەخنەگرانە و بیری هاوچەرخ و توانای شاراوە بن، ناتوانن مومارەسەی ئەو توانا و وزانە بکەن. هەم خۆیان دواجار بێهیوا دەبن و ناتوانن تواناکانی خۆیان بدۆزنەوە، هەمیش حکومەت و کۆمەڵگا لە تواناکانیان بێبەش دەبن.

ستەمکاریی و ناعەدالەتیی کۆمەڵایەتیی وایان کردوە نەوەی دوەمی سیاسییە باڵادەستەکان جارێکی تر دەستەڵات بگرنە دەست. ئەو نەوە نوێیە لەپاڵ ئەو شەرعییەتە ویراسییەی بۆیان ماوەتەوە، خۆشیان هەڵگری بڕوانامەی بەرزی زانکۆکانی دەرەوەن. ئەوە وا دەکات جارێکی تر دەستەڵات بگرنە دەست، لە بەرانبەریشدا، گروپەکەی تر کە نیشتیمانەدۆستتر و ئینساندۆستتر و دیموکراتخوازترن، لە سیاسەت و حوکمڕانیی دابڕێن و دەرفەتێکیان نابێت ئەزمونی روئیای سیاسیی خۆیان بکەن، بەڵکو تەنها سێ دەرفەتیان لەبەردەمە: تەسلیمبون، یاخیبون و کۆچکردن.

وەک دواتر رونیدەکەینەوە، فەراهەمکردنی عەدالەتی کۆمەڵایەتیی، خەباتی دەوێت، زیاتری دەوێت لەوەی خەباتی پارلەمانی دەرەقەتی بێت. لە رۆژهەڵاتی ناوەراستدا، گۆرینی رژێمی سیاسیی نەیتوانیوە رژێمێکی باشتر بێنێتە جێ. هەر لە سەرەتای دروستبونی دەوڵەت-نەتەوەوە لە سەرەتاکانی سەدەی بیستەم، سەرکەوتوترین و دیموکراتیترین دەوڵەتانی رۆژهەڵاتی ناوەراست پر کێشەترین و پر تاوانترین بونە. یەکێک لە ئەزمونە سەرکەوتوەکانی گۆرینی رژێم لەوانەیە تورکیا بێت کە قۆناغی باشی مۆدێرنە و بەپیشەسازییبون و بەدیموکراسیبونی بریوە ، بەڵام دیموکراسیی تورکیا هەمیشە لەژێر پرسیاردا بوە بەهۆی پێشێلکردنی مافی نەتەوە و ئاینزاکان، بەرتەسککردنەوەی ئازادییەکان، باڵادەستیی سوپا و دەوڵەتی قوڵ، سەرکوتکردنی ئۆپۆزسیۆنی سیاسیی و میدیای ئازاد. سەرەتاکانی دەوڵەتی تورکیا بە تاکرەویی دەستیپێکرد، ئێستا دوای ١٠٠ ساڵ لە دامەزراندنی دەوڵەتی تورکیا، تاکرەویی حوکمی وڵات دەکات. ئەگەر لە رابردودا دیکتاتۆری سوپا حوکمی وڵاتی کردبێت، ئەمرۆ دیکتاتۆرێکی سیڤیل حوکمدەکات. لەسەردەمی عەلمانێتییەکەی تورکیا پەچەیان قەدەغە دەکرد، کەچی ئەمرۆ زیاتر لە هەمو کات ژنی پەچەپۆش لە تورکیا دەبینرێت. لە ئێرانیش پەچەیان سەپاند، کەچی ئەمرۆ لە هەمو کات ژنانی ئێران داوای ئازادیی پۆشین دەکەن. عێراقی سەردەمی سەددامیش هەمان ئەزمون بو.

شتێکی شاراوە ئاشکرا ناکەین ئەگەر بڵێین ململانێی کۆنترۆڵکردنی نەوت و گاز فاکتەرێکی بەهێزبونی ستەمکارییە لە هەرێمی کوردستاندا. زۆر بەسادەیی، دەشێت لە قۆناغێکدا وڵاتێک هەژار بێت لە سامانی سروشتیی یان مرۆییدا، بەڵام ئەوە سیاسەتی هەژارە وا دەکات خەڵک بەهەژاریی بمێننەوە.

روپێوییەکان ئاماژە بەوە دەکەن کە وڵاتانی خاوەن نەوت لەوەتەی نەوت دەردەهێنن، لەروی ئابوریی و سیاسیی و تەنانەت کەلتورییشەوە گەشەیەکی ئەوتۆیان بە خۆیانەوە نەدیتوە. خۆ ئەگەر گەشەیەک رویدابێت، کورتخایەن بوە و هەندێجار قەیرانی قوڵ و ترسناکی بەدوادا هاتوە. عێراق و ئێران و سوریا و سعودیە و فەنزوێلا و زۆر وڵاتی دیکە نمونەی زیندون. ئەو وڵاتانەشی کە گەشەی ئابوریی زۆریان کردوە، وەک قەتەر و ئیمارات، لەروی سیاسیی و کۆمەڵایەتییەوە گەشەی گەورەیان نەکردوە، ئەو وڵاتانە هێشتاش لە قۆناغی مەلەکییەت دان کە نە دیموکراسیی و نە ئازادیی قسەکردن و مافی ژن وجودیان نییە. واتە ئەگەر وڵاتانی دەوڵەمەند بەهەردو سامانی سروشتیی و دەستی کار رژێمی سەرکوتکار دادەمەزرێنن، دەوڵەتانی دەوڵەمەند بە سامانی سروشتیی و هەژار لە دەستی کاردا پەنا دەبەن بۆ دابەشکردنی رەیعی نەوت، هێزی کاری ناوخۆ دەخەنە کەرتی گشتیی و کەرتی تایبەت دەدەنە دەستی بیانیی و خۆیان کەمترین توانا و لێهاتوییان هەیە لە بەرێوەبردنیدا. ئەمەش مانای ئەوەی گەشەسەندنی مرۆیی و دیموکراسیی و دادپەوەریی، کە یارمەتی گەشەسەندنی ئابوریی درێژخایەن دەدەن، لە سەنتەردا نییە.

نەوت تەنها پرۆژەیەک نییە کە لەروی ئابورییەوە کاریگەریی گەورەی هەبێت وەک لە بەشی سەرەتای ئەم پرۆژەیە باسکراوە. نەوت لەروی سیاسییشەوە، ئەگەر خراپ بەکارهێنرا، دەبێتە نەفرەت. نەفرەتی نەوت لە هەرێمی کوردستاندا دەمێکە دەرکەوتوە، نەفرەتەکەی هەر لەروە ئابورییەکەی نییە کە هەرێمی کوردستانی لە هەرێمێکی تا رادەیەک پشت-بە-خۆ-بەستو کردۆتە هەرێمی پەیوەست بە داهاتی نەوت لەسەر حیسابی کشتوکاڵ و ئاژەڵداریی و پیشەسازییە خۆماڵییەکان. بەڵکو مەترسیی هەرە گەورەی نەوت لەروە سیاسییەکەیەتی کە نوخبەیەکی مافیائاسای سیاسیی دروستدەکات دەست بەسەر هەمو کایەکانی سیاسەت و تەشریع و جێبەجێکردن و سیاسەتی دەرەوە و کۆمەڵگا و دین و خێزانیش دا دەگرێت.

نەوت هەر لە ناوخۆی هەرێمیش نەبوە بەڵایەک بۆ خەڵک، بەڵکو لەسەر ئاستی عێراقیش کێشەکانی قوڵتر کردنەوە بە هۆی نەبونی ستراتیژێکی نیشتیمانیی. بەرپرسانی حکومەتی هەرێم، بەتایبەت پارتیی، چونکە خەونی گۆرینی هەرێمی کوردستانیان هەبو و هەیە بە مۆدێلی ئیمارات، سعودیەی عەرەبیی و ئێرانی شا و عێراقی سەدام حوسێن، پێویستیان بە کۆنترۆڵکردنی نەوت بو. دەرکەوتنی سەدام حوسێن دوای کۆنترۆڵکردنی نەوت بو، توانی نەیارە سیاسییەکانی خۆی یەک بە دوای یەک لەناوببات و بێکاریگەرییان

بخات. هەندێک پرۆژەی خزمەتگوزاریی باش لە عێراق جێبەجێکران و دواتر عێراقی توشی شەڕی بەردەوام کرد. پارتییش بە بەرهەمهێنانی نەوت لە هەرێمی کوردستاندا، کەوتە خۆئامادەکردن بۆ دروستکردنی حکومەتێکی تاکڕەو،
پێشخستنی بەدیلێک بۆ هەمەڕەنگیی ئابوریی کوردستان، بنەمای سەرەکیی پێشکەوتنی ئابورییەکەیەتی. لەڕوی سیاسییشەوە، دەرهێنانی نەوتە لەبن دەستی ئەو دەستەڵاتدارانەی کە تەنها پشت بە نەوت دەبەستن هەمان ئامانج دەپێکێت. ئەو کاتەی دیموکراسیی و دەزگا گەشەدەکەن، نەوت و گاز دەبن بە رەحمەت. تا وڵاتییان زیاتر بکەونە ژێر کاریگەریی حکومەت و چاویان لە دەستی حکومەت بێت، حکومەتیش لەسەر داهاتی نەوت بژی(واتە داهاتێکی دەرەکیی)، زیاتر هێزە سیاسییە نادیموکراتەکان دەتوانن کۆمەڵگا کۆنترۆڵ بکەن. ئەمەش هۆکارێکی سەرەکییە لەوەی یەکێتیی و پارتیی لە هەڵبژاردنەکاندا هێشتاش بەهێزن سەرباری ئەو هەمو هەڵە ستراتیجیانەی کردویانە .ئەو تۆڕە جاڵجاڵۆکەییەی کە بەرژەوەندییەکانی هەمو کایەکان بەیەکەوە دەبەستێتەوە، وای کردوە هەمویان هەوڵبدەن لەناو ئەو تۆڕەدا بمێننەوە، ئەوەی نەشکەوێتە ناو ئەو تۆڕە، بەرژەوەندییە سیاسیی و ئابوریی و تەنانەت پێشخستنە کەلتورییەکانیشی دەوەستن. هەر بۆیە هیچ جێی شۆک بون نییە کاتێک زۆربەی بەناو نوسەر و ئەکادیمیی و رۆشنبیر و رۆژنامەنوس و میدیاکارەکان بونە بەشێک لەو تۆڕەی کە بەرژوەندییەکانیان دەپارێزێت.
ئەگەر بونی یەک-سەرچاوەی داهاتی پشتبەستو بە بازاڕی نێودەوڵەتیی و کۆنترۆڵکردنی ئەو سەرچاوەیە لەلایەن حکومەتەوە هۆکارێکی ستەمکاریی بێت لە عێراق و هەرێمی کوردستاندا، فاکتەرێکی تر کۆپیکردنی ئایدیۆلۆجیای پلانی مەرکەزییە کە حزبی مەرکەزیی دروست کردوە و بوار نادات زۆرینە بەشداریی بڕیاردروستکردن بکەن و ئیدارەیەکی هەڕەمیی بەرز بینادەکات. بێگومان مەترسیی دەرەکیی و بونیادی خێڵەکیی و دەرەبەگایەتیی و خەرجیی سەربازیی و جەنگیش هێندەی تر دەرفەتی بە دیکتاتۆرەکانی ناوچەکە بەخشیوە بمێننەوە، مەرکەزییەتی ئیدارە بسەپێنن بەڵکو هێشتا لای ژمارەیەکی زۆری خەڵک وەک فریادڕەس سەیربکرێن.
بەکورتیی، نایەکسانیی لە هەرێمی کوردستاندا بەجۆرێکە کە لە زمان و پەیوەندیی کۆمەڵایەتیی و سیاسیی رەنگیداوەتەوە و خەریکە وەک دیاردەیەکی ئەزەلیی-ئەبەدیی سەیربکرێت. مەترسییەکی گەورە لەبەردەماندا هەر ئەوە نییە ستەمکاریی ئەمڕۆ زاڵە، بەڵکو ئەوەشە توندوتیژیی بەردەوام دەبێت و بۆی هەیە ستەمکار دەرفەتی دەستکەوێت پتر رژێمی سیاسیی دابخات، وەک لە عێراقی شەستەکان و ئێران و سوریای هەفتاکان و تورکیای دەیەی رابردو دەیبینین. رونتر، رژێمی سیاسیی لە هەرێمی کوردستاندا بەختی ئەوەی هەیە شتێکی لە چەشنی ئەوەی تورکیا، ئێران، یان عێراقی سەردەمی بەعس، بچەسپێنێت و ئەو کاتەش هەڵتەکاندنی زۆر سەخت دەبێت.

دووەم/کێشەی شوناسی سیاسیی و ئاڵتەرناتیڤ

لە ناوچەکەدا چەندان جۆری دەوڵەت هەن کە هەرێمی کوردستان بە هەر یەکێکیان کاریگەر بوە؛ ئەکرێت بڵێیت لە هەر یەکێک لە ئێران و تورکیا و سوریا و عێراق و هەندێجار ئیمارات و میسریی جەماڵ عەبدول ناسرِیش بەشێکی وەرگرتوە یان هەرجارەی کەوتوەتە ژێر کاریگەریی مۆدێلێکی سیاسیی ئەو وڵاتانە.
لە مێژوی بزاڤی رزگاریخوازیی گەلی کوردستانی عێراق، هیچ بزوتنەوەیەکی کوردیی نەیتوانیوە ئالتەرناتیڤێکی سیاسیی جیاواز پێشکەشبکات؛ هەمیشە ئالتەرناتیڤەکان کۆپییەکی ئامادەکراو بونە کە لە شوێنی خۆیاندا شکستیان خواردوە. نەبونی ئاڵتەرناتیڤ لە ناوەوە وایکردوە یان پەنا بۆ هێزی دەرەکیی ببردرێن، یان حزبی باڵادەست قبوڵ بکرێت، هەندێکجار بەدڵشکاوییەوە و هەندێکجار بۆ بەرژەوەندیی تایبەتیی کاتیی. چەند ئاڵتەرناتیڤ بەهێزبکرێت، جێگای زیاد لە هێزێک و دید و پرۆژەیەکی سیاسیی و ئابوریی تیادا ببێتەوە، هێندە

ئامادەیی بۆ قوربانیدان و بەشداریی لە پرۆسەی گۆڕیندا زیاددەکات، بەدوایدا پرۆسەی وەرچەرخانی کۆمەڵایەتیی ئاسانتر دەکات.

بەر لە ١٩٩١، زۆربەی هێزە کوردییەکان کارتێکراو بون بە مارکسیزم-لینیزم یان کۆمیونیزم(کۆمۆنیزم) و ئیسلامیزم، بێئەوەی لەگەڵ واقیعی سیاسیی هەرێمی کوردستان بچەسپێنن. خاڵی هاوبەشی هەر دو پرۆژە سیاسییەکە تەنیا ئەوە نەبوە کە کۆپیکراوبونە بەڵکو ئەوەش بوە کە تاک وەک ئامراز بۆ هێنانەدی ئامانجێک کە سەرۆک حزب یان دەوڵەت ئارەزوی دەکات، بەکارهێنراوە. هەر دو پرۆژەکە قسە لەسەر هێنانەدی دونیایەک دەکەن کە تاک دەبێت خۆی و کەسوکاری بکات بە قوربانی، بەڵام میوەکانی قوربانییەکانی نایەنەدی هەتا بە کاملّیی سیستمی ئیسلامیی یان کۆمۆنیستیی دانەمەزرێت. لە نێوان ئەو دو ئایدیۆلۆجیایەدا، ماوەیەک هەبوە کە داگیرکەری رۆژئاوایی ناوچەکەیان بردوە بەڕێوە، خۆیان وەک دوا دەستەڵاتی گەردون وێناکردوە، لەم بنەماڵە و لەو بنەماڵە کەسێکیان هەڵبژاردوە و دەستەڵاتیان پێبەخشیوە، پرسی دیموکراسیی و دادپەوەریی و گەشەسەندن سەنتەری پلانەکانیان نەبوە. کاتێک پرۆژەی ناسیۆنالیزمی کوردیی سەرهەڵدەدات، هەمان خەسڵەتی ئایینی-کۆمۆنیستیی وەردەگرێتەوە، کە مەغزاکەی ئەمە بوە: خەڵک پێویستە قوربانیی بدات بۆ هێنانەدیی سەربەخۆیی، دوای ئەوە پرسی دیموکراسیی و دادپەوەریی و گەشەسەندنی ئابوریی دەستپێدەکات. ئیدی تا ئەو کاتە دەبێت گروپێک هەمو شت بن و ئەوانیتر دوایان بکەون، گرنگ نییە لە رێگاکەدا لەناودەچن .

دوای ١٩٩١ تا ٢٠٠٣، قۆناغی شەڕی ناوخۆ بو هیچ پرۆژەیەکی بەدیل پێشنەخرا، بەڵام دوای ٢٠٠٣ کە هەرێمی کوردستان بەتەواویی ئازاد بو و مەترسییەکان نەمان، هەرێمی کوردستان لەبری پێشکەشکردنی مۆدێلێکی نوێ، کارتێکراو بو بە مۆدێلی دەوڵەتی-نەوتیی لە وێنەی ئیمارات و قەتەڕ و سعودیە بێئەوەی کۆمەڵگای کوردستان لە هیچ بوارێکەوە ئامادەکرابێت بۆ ئەوەی سیستەمێکی سیاسیی قبوڵبکات بەرەو مەلەکییەت بڕوات و خودی نوخبە سیاسییەکە توانای چەسپاندنی ئەو سیستەمەی هەبێت، هاوکات بنەماڵە حوکمڕانانەکانی هەرێمی کوردستان نەیانتوانیوە، یان نەیان وێراوە، ئەو مەیلەیان بۆ چەسپاندنی حوکمی مەلەکیی بدرکێنن .

لەروی ئابورییشەوە، ئایدیای بازاڕی ئازاد و نیۆ-لیبراڵ یاریی پێدەکرا، گوایە ئەمجارە کێشەکە ئەوەیە بازاڕ ئازاد نەبوە و ئەگەر ئازاد ببێت ئیدی کوردستان و عێراق دەبن بە شامی شەکر. جێبەجێکردنی ئەم سیستمە لە هەرێمی کوردستاندا هیچ پەیوەندییەکی بە واقعەکەوە نەبو، لای کەم ئەم سیستمە پێویستی بە عەقڵێکی تەکنۆکراتی شارەزا هەبو لە چۆنییەتیی ئیدارەدانیدا کە عەقڵییەتی عەشائیریی دەستەڵاتدارێتیی سیاسیی کوردیی توانای نەبو سود لەو دیوەی وەربگرێت باسی ئازادی تاک و کێبڕکێ و کرانەوەیە لەبری هەیمەنەی گروپ و قۆرخکاریی و داخران، بەڵکو تەنها دیوە ناشیرینەکەی وەرگرت کە خۆی لە بەرخۆریزم و قەرزی بێشومار و کرانەوەی لەناکاوی بازرگانیی و وروژمی سەرمایەی بیانیی بۆ وڵاتێک کە سیستمێکی دارایی پەککەوتوی هەیە، بەکورتیی بەگلۆبالبونی بازاڕ لەسەر حیسابی لۆکاڵ بینیەوە.

لە خاڵی دواتردا ئەوە روندەکەینەوە کە مامەڵەکردنیشی لەگەڵ دیموکراسیی هەمان شت بوە.

سێیەم/ کورتهێنانی دیموکراسیی و چەقبەستن

یەکێک لە جیاوازییە بنەرەتییەکانی دیموکراسیی لەگەڵ سیستمی تاکڕەوەکاندا ئەوەیە لە سیستمی دیموکراسییدا هەمیشە رێگای ئەوە هەیە بەدیلی تر پێشکەشبکرێت و ئەزمون بکرێت، بەڵام لە سیستمی تاکڕەوییدا تەنها بە روخانی دەتوانرێت بەدیلی تر پێشبخرێت کە ئەمەش دیسان پڕ کێشەیە چونکە مانەوەی بەدبەختیی زیاتر دەهێنێت و روخاندنیشی زۆر زەحمەتە خۆشگوزەرانیی بێنێت، دوا نمونەکان عێراق، ئێران، سوریا، میسر، یەمەن. تا رادەیەک تونس سەرکەوتو بوە.

ئەگەر بنەمای سەرەکیی دیموکراسیی پرەنسیپی"ویستی خەڵک بنەمای دەستەڵاتدارێتییە" بێت، ئەوا لە هەرێمی کوردستاندا هێشتا رێگایەکی زۆر درێژمان ماوە بۆ ئەوەی ویستی خەڵک بببێتە بنەمای دەستەڵاتدارێتیی.

هەڵبەتە، گەشەی دیموكراسیی، رێگایەكی درێژە، لەو رێگایەشدا، هەمیشە دینامیكیەتی سیستەمی دیموكراسیی بەناو گۆڕانكاریی گەورە و بچوكدا دەڕوات. ئەو كاستە سیاسییەی لە سەرەوە ئاماژەی پێكرا دیموكراسیی وەک ئامرازی مانەوەی خۆی بەكاردەهێنێت، نە هیچ گۆڕانێكی پێ دەكرێت، نە هیچ گۆڕان و ریفۆرمێكیش لە پێگەی سیاسیی، كۆمەڵایەتیی و ئابوریی خۆی قبوڵە. ئەوكاستە سیاسییە تەواوی بڕیارەكان دروستدەكەن، بێئەوەی بگەڕێنەوە بۆ هیچ دەزگایەكی لێكۆڵینەوە، كۆمەڵگا، حیزبی سیاسیی، دەزگاكانی تەشریع و جێبەجێكردن. ئەوەی جێی مەترسییە، لەناو حیزبە ئۆپۆزسیۆنەكانیشدا، ئەو كاستە سیاسییە بە وێنەی بچوكتر ئامادەیی هەیە و قبوڵی ئەوە ناكەن گۆڕانكاریی دروستبێت. روبەڕوبونەوەی خۆپیشاندانەكانی شوباتی ٢٠١١ زیاتر دەریخست كە پارتیی و یەكێتیی ئامادەی هیچ گۆڕانكارییەک نین.

لە دیموكراسییدا، پارلەمان و ئەندام پارلەمانان هێز لە گەل وەردەگرن، بەڵام بەدرێژایی تەمەنی پارلەمانی كوردستان، كە هەمیشە زۆرینە لەلایەن یەكێتیی و پارتییەوە كۆنترۆڵكراوە، گەل تا رادەیەک تەنها توانای هەبوە ئەندامەكان هەڵبژێرێت. لەو رۆژەی كە ئەندام پارلەمان دەچێتە ناو پارلەمانەوە، زۆرینەی ئەندامەكان لەلایەن حیزبەوە قوڕمیش دەكرێن و بۆ ویستی حیزبی سیاسیی كاردەكەن و ناوەرۆكی قانونەكان دیاریی دەكەن ، كەمترین توانای لێپرسینەوە و چاودێریكردنیشیان هەبوە.
یەكێک لە كێشە قوڵەكانی سیستەمی سیاسیی هەرێمی كوردستان بریتییە لە كەلێنی نێوان ئارەزو و بەرژەوەندیی گروپە كۆمەڵایەتییەكان و تاكەكان، كە لە گۆڕانێكی نەوعیی خێرادان، لەگەڵ رژێمی سیاسیی كە چەقبەستوە و وەڵامی ئەو ویست و بەرژەوەندییانە ناداتەوە داننان بەم گۆڕانكارییەدا سەرەتای هەنگاونانە بۆ رزگاربون لە چەقبەستنی سیاسیی.
بۆ دوركەوتنەوەی سیستەمی حوكمڕانیی لە پرەنسیپەكانی دیموكراسیی چەند نمونەیەک باس دەكەین.
دەستاودەستنەكردنی دەسەڵات: نزیكەی 25 ساڵە یەكێتیی و پارتیی لەسەر حوكمن. نزیكەی ٢٠ ساڵە نێچیرڤان بارزانیی سەرۆكی حكومەتە بەڕەسمیی و بەناڕەسمیی. سەرۆكی حیزبەكان هیچیان نەگۆڕاون، مەكتەب سیاسییەكان هەر هەمان كەسەكانن. زۆرینە باوەڕیان وایە ئەگەر پۆستەكانیان جێبهێڵن ئەوا قەیرانەكان قوڵتر دەبنەوە. یان باوەڕیان وایە بەجێهێشتنی پۆستێک هیچ لە دۆخەكە ناگۆڕێت.
شەرعییەتی سیاسیی بەرامبەر بە شەرعییەتی شۆڕشگێریی: لە دامەزراندنیەوە، سیستەمی سیاسیی حكومڕانیی هەرێمی كوردستان بە دەست شەرعییەتی سیاسیی و شۆڕشگێرییەوە دەناڵێنێت. هەر سیستەمێكی سیاسیی بۆ ئەوەی شەرعییەتی سیاسیی هەبێت، دەبێت لە سێ كایەدا شەرعییەت دروستبكات؛ ئاستی كەسیی، ئایدیۆلۆژیی و بونیادیی. هەرێمی كوردستان لە ٢٧ ساڵی رابردودا كەسە سیاسییەكانی تەنها شەرعییەتیان لە نوخبەیەكی بچوک وەرگرتوە و هەرگیز قبوڵكراوی زۆرینەی گەل نەبونە، ئایدیۆلۆژیای سیاسیی هەرێم خۆی لە باوكسالاریی كۆنزەرڤاتیف بینیوەتەوە كە پەسەندكراوی زۆرینەی گەل نەبوە و نییە و ئەنجامەكەشی تاكڕەویی و كلێپتۆكراسیی بوە [حكومەتی دزان] و بونیادەكەشی بێ دامەزراوەی سیاسیی سەقامگیر و دامەزراو بوە. هەر بۆیە، لە هیچ دۆخێكدا هەرێم نەیتوانیوە پێشكەوتنی ناوەكیی بە خۆیەوە ببینێت و ململانێ و كێشمەكێشەكانی ئاراستەی رێگایەكی ئارام و هێمن بكات. عەقڵییەتی نوخبەی بڕیار-دروستكەری سیاسیی هەر لە قۆناغی شۆڕشگێڕییە، بۆیە هیچ سەیر نییە كە مەسعود بارزانیی هەمیشە دوبارەی دەكاتەوە كە ئەو پێشمەرگەیە.
سودبینین لە پەیوەندیی نێودەوڵەتیی: كاتێک هاتوەتە سەر پەیوەندییە نێودەوڵەتییەكان، ستراتیجێكی نیشتمانیی لە ئارادا نەبوە، بەڵكو وەک هۆكارێكیتر بۆ خۆدەوڵەمەندكردن و خۆبەهێزكردن لەلایەن ئەم سەركردە/حزب و ئەو سەركردە/حزبەوە سەیركراوە. بەواتایەكی تر، ئەوەی پێی دەڵێن رەنتخۆریی (رەیعخۆریی، داهاتێكی زۆر بە هەوڵی كەم)، هەر لەناوخۆدا هەوڵی بۆ نەدراوە، بەڵكو سەیری پەیوەندییە نێودەوڵەتییەكان كراوە وەک شوێنێكی تر بۆ بەهێزكردنی پێگەی سیاسیی دەستەبژێر و سەركردە و حزب و بنەماڵە. هەرچی

ئۆپۆزسیۆنە، تەواو بواری پەیوەندییە نێودەوڵەتییەكانی فەرامۆش كردوە. دواتر رەخنەی خۆمان ئاراستەی ئۆپۆزسیۆن دەكەین. ئەوەی گرنگە، دەستەبژێری بڕیاربەدەست نەیتوانیوە سود لە پەیوەندییە نێودەوڵەتییەكان ببینێت بۆ بەهێزكردنی دیموكراسیی لەناوەوە.
سێیەم، كورتكردنەوەی دیموكراسیی بۆ پارلەمان: زۆرینەی پەرلەمانیی ناتوانێت گوزارشتێكی تەواو لە گەشەی دیموكراسیی و بڕیاردانی هاوبەش بكاتەوە، بەتایبەت كە دیموكراسیی لە پەرلەماندا كورتكراوەتەوە و پەرلەمانیش وەک نوێنەری حزب و سەركردە و خێڵ و بزنس مامەڵەدەكرێت. بە واتایەكی تر، لە چاوی خاوەن دەستەڵاتەوە (حزب، سەرۆک خێڵ، بزسنكار) پەرلەمان ، بەتایبەتیی یەكێتیی و پارتیی، ئیشی كاندید پتر دەنگكۆكردنەوە بوە بۆ حزب و خێڵ و بزنس، و هەرگیز لە ئاستی سەرۆكی حزبدا پەرلەمان دەزگایەكی رێگەپێدراو و باڵادەست نەبوە .
داپەروەریی و سیستەمی لەخۆگر: لە راستییدا هۆكاری گەشە و پێشكەوتنی گەلانی دیموكراتیک لەخۆگرتنی هەموان بوە، ئەوەی پێی دەوترێت سیستەمی سیاسیی ئینكلوسیڤ. وڵاتێكی وەكو هیندستان لە ١٩٤٧ەوە بە قۆناغی سەخت و دژواردا رۆیشتوە، دەیان و سەدان زمان و دین و كەلتوری جۆراوجۆر لەخۆدەگرێت. وەک چۆن نیشتمانەكە هەموانی تێدا دەژین، لە سیستەمی سیاسییشدا مافی تاک و گروپەكان و توانا و دونیابینیی و ویستیان تا رادەیەكی شیاو جێیكراوەتەوە، بۆیە سەرەڕای سەرهەڵدانی ناسەقامگیریی لە هەندێ دۆخدا، بەڵام سیستەمەكە توانیویەتی بەردەوامبێت و لە بواری تەكنۆلۆجیا و پزیشكییشدا پێگەیەكی بەهێزیان لە ئاستی نێودەوڵەتییدا هەبێت. تونس وڵاتێكە سەرچاوەی سروشتیی نییە، بەڵام حوكمێكی مەدەنیی هەیە. بەڵام عێراق چونكە نەیتوانی سیستەمە سیاسییەكەی لەخۆگر بێت، مشورخۆر بێت لە بری مشەخۆر، هەمیشە دۆخی شەڕ و ئاشوب بەرۆكی بەرنەداوە. لە یەكەم تاقیكردنەوەی حكومڕانیی هەرێمی كوردستان، سەرەڕای دابەشكردنی دەستەڵاتدارێتیی بە پەنجا-بە-پەنجا، بەڵام سیستەمەكە شكستیخوارد، نەیتوانی وزەی تاكەكان بخاتەگەڕ لە پێناوی باشكردنی ژیانی خۆیان و سەرخستنی پرۆسەی گەشەی درێژخایەن.
سیاسەتی خۆسەپاندن: دەستەبژێریی سیاسیی زۆربەی جار پەنا بۆ خۆسەپاندن دەبن. شەڕی ناوخۆ شەڕی خۆسەپاندن بو. جگە لەمەش، سێ بڕیاری نوخبەی سیاسیی هەرێم شێوەی حوكمڕانیی هەرێمیان گۆڕی و كارەساتی سیاسیی، ئابوریی، عەسكەریی و كۆمەڵایەتیی بەدوای خۆیدا هێنا. بڕیاری یەكەم هەناردەكردنی نەوت و راگەیاندنی سەربەخۆیی ئابوریی بێ گەڕانەوە بۆ بەغداد و بۆ تەكنۆكرات و كۆمەڵگا و هێزە سیاسییەكان و ئابوریناسان بو، بڕیارێكی كارەساتبار بۆ ئابوریی هەرێم. بڕیاری درێژكردنەوەی ماوەی سەرۆكایەتیی هەرێم لە ٢٠١٣ و دواتریش بە بڕیارێكی تاكڕەوانەی حیزب رێگرتن لە پارلەمان لە ٢٠١٥ بۆ هەمواركردنەوەی قانونی سەرۆكایەتیی هەرێم، لەڕوی سیاسیی و كۆمەڵایەتییەوە هەرێمی كوردستانی توشی دابەشبونێكی گەورە كرد و پرۆسەی دیموكراتیزەبون، تەنانەت پرۆسەی سیاسیی و پارلەمانییشی خستە قەیرانەوە. بڕیاری ریفراندۆم لە حوزەیرانی ٢٠١٧ كە دیسان نە ویستی خەڵک و نە ویستی حیزبە سیاسییەكانیشی لەگەڵ بو، كوردستانی لەڕوی عەسكەرییەوە خست، سنوری كۆنترۆڵكراوی لەدەستدا، كۆمەڵگای زیاتر دابەشكرد و دەستەڵاتی حكومەتی هەرێمی لە بەرانبەر بەغداد بچوككردەوە. ئەو روداوانە هەرگیز رویاننەدەدا ئەگەر سیستەمێكیی سیاسیی لەخۆگر بوایە، كاریگەریی گەلیش بەسەر دروستكرنی بڕیارەكان هەبوایە.
بەپێی دەستوری عێراق، هەرێمی كوردستان هەرێمی فیدراڵە. یەكێک لە كێشە قوڵەكانی نێوان هەولێر و بەغدادیش، مەسەلەی دابەشكردنی دەستەڵاتەكانە لەنێوان ناوەند و هەرێمی فیدراڵ. یەكێک لە شكستەكانی حكومەتی پێشوی عێراقیش، كۆكردنەوەی دەستەڵاتەكان بو لە بەغداد، لە یەک حیزب، لە یەک مەجلیس و دواجاریش لە دەستی یەک سەرۆک. ئەو ئەزمونە شكستخواردوە تەنها لە وڵاتە تاكڕەوەكاندا ماوە.
لێرەوە، ئەگەر ئاوڕێک لە سیستەمی حوكمڕانیی بدەینەوە، وێنەكەی بەم شێوەیە:

لای کەم لە دو دەیەی رابردودا و تا ئەمڕۆ، مۆدێلی سیاسیی یەکێتیی و پارتیی مۆدێلێک بوە وڵات لە نەتەوە، نەتەوە لە حزب، حزب لە مەکتەبی سەرکردایەتیی، سەرکردایەتیی لە مەکتەبی سیاسیی، مەکتەبی سیاسیی لە بنەماڵە و بنەماڵە لە سەرۆکی بنەماڵە/حزبدا کورتدەکاتەوە. (ئەمە وەسفێکی تروتسکییە بۆ حزبی تۆتالیتاریی و دەستکاریمان کردوە). ئەم جۆرە حزبە بەربەستێکی گەورەی بەردەم گەشەی دیموکراسیی و هێنانەدیی پلەیەکی بەرزتری داداپەوەرییە.

ئەگەر نیازی گۆڕانکاریی سیاسیی هەیە و لەپێناوی ئەوەی دیموکراسیی ئیفلیج نەبێت، ئەوا لای کەم:

-1حکومەتی هەرێمی کوردستان دەبێت دوربکەوێتەوە لە سیستەمی سێنتراڵ و دەستەڵاتەکان جێبهێڵێت بۆ خەڵک، وەزارەتەکان، پارێزگاکان و ئەنجومەنی شارەوانییەکان و قائیمقامەکان لە پارێزگا و شار و شارۆچکەکان. هەر کۆمەڵگایەک حکومەتەکەی نوخبەیەکی سیاسیی بچوک تێیدا سەنتەربێت، توشی پوکانەوە و قەیرانە و دواجاریش تاکڕەویی سیاسیی دەبێت.

-2بۆ ئەوەی سیستەمی سیاسیی لەخۆگر بێت، نابێت دەستەڵات لە سەنتەردا چەق بگرێت. ئەمە نەک هەر بۆ حکومەت، بەڵکو بۆ حیزب و رێکخراوەکان و دەزگاکان و تەنانەت پەروەردە و خوێندنی باڵاش هەر دروستە. ئەوەی بۆ دەزگایەک گرنگە توانای جێبەجێکردنی سیستەم و بڕیارەکانە بەسەر هەمواندا. واتە دەبێت هەمو دەستەڵاتەکان بەرگریی لە چەسپاندن و جێبەجێکردنی یاسا بکەن.

-3حیزبی سیاسیی نابێت بڕیاربدات کێ قائیمقام بێت و کێ سەرۆکی شارەوانیی، دەبێت ئەمە بڕیاری هاوبەشی نێوان خەڵک و فەرمانبەرانی ئەو دەزگایانە بێت و حزبەکان دەتوانن کاندیدیان هەبێت و لەڕێی هەڵبژاردنەوە بڕیاربدرێت.

-4یاسایەک دابنرێت کە دەکرێت لەڕێی کۆکردنەوەی واژۆوە بەرپرسێک ناچاربکرێت وازبێنێت، یان حکومەت و پارلەمان ناچاربن بڕیار دەربکەن و قەرار دەربکەن. بۆ هەرێمی کوردستان، بەپێی ژمارەی دانیشتوان، دەکرێت ٣٠،٠٠٠ ئیمزا حکومەت ناچاربکات بە بڕیارێکیدا بچێتەوە، یان بڕیارێک دەربکات، بە هەمان شێوەش پارلەمان قانونی بۆ دەربکات. هەرکاتێک بەرپرسێک هەڵەی کرد، وڵاتییان دەتوانن داوای هەڵبژاردنی پێشوەخت بکەن و کەسێکی تر هەڵبژێرن.

-5بە هۆی پێشکەوتنی تەکنەلۆژیاوە، دەکرێت دیموکراسیی راستەوخۆ لە زۆر دۆخدا پێشبخرێت. لەبری ئەوەی ئەو هەمو بارەگا حیزبیی و رێکخراوە حیزبییانە لە شار و شارۆچکەکاندا بۆ کۆنترۆڵکردنی کۆمەڵگا هەبن، دەبێت پارلەمانی شەقام لە شار و شارۆچکەکاندا وەجوڵە بخرێت. هەبونی بارەگای حزبیی هەستێک بە خەڵک دەدات کە هێشتا لە شاردا ناژی و لە سەربازگەدا دەژی.

-6هەر پارێزگا، قەزا و شار و شارۆچکەیەک بتوانێت لە کاتی جیاوازدا هەڵبژاردن و ریفراندۆم و کامپێینی جیاوازی تێدا دروستببێت، ئەمەش سەرنجی پارێزگا و شار و شارۆچکەکانی تریش رادەکێشێت.

-7دەبێت بە یاسا دەستوەردانی بەرپرسانی حزب لە حکومەت و وەزارەتەکان لەگەڵ یەکتر بوەستێنرێت و سزا تا رادەی دەرکردن بۆ هەر فەرمانداریکی حکومەت دابنرێت ئەگەر بۆ رایکردنی مامەڵەی کەسێک فشاربخاتە سەر پلانی وەزارەت.

-8میدیا و دادگا بەهێزبکرێن هاوکاربن لە پاراستنی مافی هاونیشتمانیان و رێ لە سوکایەتییکردن بە مامەڵەکانیان بگرن.

-9لەگەڵ شۆڕکردنەوەی دەستەڵات بۆ پارێزگا، شار و شارۆچکەکان و خەڵک، حکومەت کارەکانی بچوکتر و تەسکتر دەبێتەوە، پرۆسەی لێپرسینەوە ئاسانتر دەبێت و ململانێ بۆ بردنەوەی پۆستە لۆکاڵییەکان بەهێزتر دەبێت لەڕێی پێشکەشکردنی پرۆژەی جدییتر و خزمەتگوزارتر. حکومەتێک پێویستە کە توانای کۆنترۆڵکردنی خەڵکی هەبێت لەڕێی قانونی دیموکراتیکەوە، هەمان ئەو خەڵکەش لەڕێی ئەو قانونانەوە بتوانن ئەو حکومەتە کۆنترۆڵ بکەن. لە هەرێمی کوردستاندا ئەمە رێک پێچەوانەیە، چونکە حکومەت لەژێر

کۆنترۆڵی خەلکدا نییە، بەرپرسانی حکومەت بێباکن. خەڵکیش، چونکە حکومەت بە هی خۆیان نازانن ، گوێرایەڵیی قانونەکان ناکەن و لەکوێدا بۆیان کرا، هەوڵدەدەن سەرپێچیی بکەن . حکومەتیش، چاوپۆشیی لە سەرپێچیی و گەندەڵییەکان دەکات بۆ ئەوەی حیزب پشتیوانیی جەماوەر لەدەستنەدات.
هێزە بچوکەکانی ناو کۆمەڵگا هۆکارێکی باشیشن بۆ ئەوەی سنورێک بۆ شەپۆلی گلۆبالیزێیشن بکێشن تا کۆمەڵگا بەتەواوی کۆنترۆڵ نەکات.
لە کۆمەڵگای ئێمەدا، ئەگەر دەستەلأت بۆ گروپی بچوکتر و دامەزراوەی بچوکتر بێت، ئەوان دەتوانن کەلتور و بەرهەمهێنانی لۆکاڵ لەگەڵ کەلتور و بەرهەمی گلۆباڵ بگونجێنن و باڵانسێک دروستبکەن. ئەم سیستمە بوار بۆ دابەشکردنی کار و پسپۆڕیی دەرەخسێنێت، هەر پارێزگایەک بەپێی بونی سەرچاوە و تواناکانی بۆ بوارێک یان زیاتر خۆی تەرخان دەکات و بوارەکانی تر جێدەهێڵێت بۆ پارێزگاکانی تر. هەر پارێزگایەکیش خۆی باشتر دەزانێت زانیاریی لەسەر پێداویستییەکانی خۆی و پێداویستیی ئەو بازاڕانەی دەیەوێت شمەک و خزمەتگوزاریی بۆ هەنارده بکات، کۆبکاتەوە و پلانی بۆ دابنێت، ئەگەر پێویست بکات گومرگ لەسەر هاوردەی ئەو کاڵایانە دابنێت کە رکابەری کاڵا ناوخۆییەکانیانە .هەمان شتیش بۆ چالاکیی کەلتوریی راستە. ناکرێت شار و شارۆچکەکان بۆ ئەنجامدانی فێستیڤاڵێک بگەڕێنەوە سەنتەر و بڕیارەکان لەوێ وەربگرن .ئەم گۆڕانکارییانە لەوانەیە لە دیدی ئۆپۆزسیۆندا بچوک بن، بەڵام جەوهەریین بۆ پێشکەوتنی دیموکراسیی.
دیموکراسیی بێ کەموکوڕیی نییە، بەڵام هێشتاش باشترین سیستمە لە دونیادا. ئەگەر ئەزمونی چین بە ئەزمونێکی سەرکەوتو دابنرێت، تەنانەت رێژەی رازیبونی خەڵکیش لە سیستمەکە لە ئاستێکی باڵایە، بەڵام نابێت ئەوە لەبیربکەین کە سیستمێکی پڕە لە ناعەدالەتیی و گەندەڵیی .پەنجا دەوڵەمەندترینی کۆنگرەی نیشتیمانیی خەڵکی چینیی، خاوەنی٩٥ ملیار دۆلارن. شەرعییەتی چین تەنها لەوە دێت کە بتوانێت گەشەی ئابوریی وڵات بەرەو پێشەوە ببێت و نەوەستێت، وەک چۆن لە سێ دەیەی رابردودا پێشکەوتنێکی بەرچاوی بەخۆیەوە بینیوە لە پێشخستنی ژێرخان و سەرخان و کەمکردنەوەی رێژەی هەژاریی و بێکاریی.

چوارەم/ کوردایەتیی و پەیوەندییەکانی هەرێمی کوردستان لەگەڵ دەوڵەتی عێراقدا

کوردایەتیی سەردەمێک ئامرازێکی سەرەکیی جوڵاندنی خەڵک و کۆکردنەوەی هێز بو لە دژی داگیرکارییەکانی دەوڵەتی عێراق. بەڵام نە لە سەردەمی شاخ و نە لە سەردەمی شار هەرگیز چەتری کۆکردنەوە خەڵکی کوردستانی عێراق نەبو لە ژێر کۆمەڵێک ئامانجی نیشتمانییدا تا بۆ قۆناغێکی باشتر بیانگوێزێتەوە. کرۆکی ئەم ئایدیۆلۆجیایە ئەوەیە کورد نەتەوەیەکە ستەمی لێکراوە، بۆیە دەبێت هەمیشە لە سەنگەری دژایەتیی ئەو دەوڵەتەدا بێت کە داگیری کردوە، ئەویش عێراقە.
لەدوای ٢٠٠٣ەوە و لەگەڵ بەڵێی خەڵکی هەرێمی کوردستان بۆ دەستوری هەمیشەیی عێڕاق، چیتر هەرێمی کوردستان کێشەی ستەمی نەتەوەیی نەما بەو مانایەی دانیپێدا نەنرێت و بێبەشبکرێت لە سیاسەت و دەرفەتی ئابوریی و ئازادی نوسین بە زمانی دایک. لە ریفراندۆمی دەستوردا، خەڵکی هەرێمی کوردستان لەلایەن هێزە سیاسییەکانی هەرێمەوە، بەتایبەت لەلایەن پارتیی و یەکێتییەوە و خودی جەلال تالەبانیی و مەسعود بارزانییەوە، رازیکران کە مافە دیموکراسییەکانی خەڵکی هەرێمی کوردستان لەو دەستورەدا جێیان کراوەتەوە. دەکرێت بڕیاری چارەنوسی هەرێمی کوردستان لەو دەستورە وەربگرین چونکە بۆ یەکەمجار بو لە ریفراندۆمێکی دیموکراتیکدا خەڵک بڕیار لە چارەنوسی خۆی بدات. لەو رۆژەوە، پرۆژەی کوردایەتیی کۆتایی پێدێت، کوردایەتیی هیچی پێنەما پێشکەش بە رەوتی گەشەی دیموکراسیی و دادپەوەریی بکات لە هەرێمی کوردستاندا. لەگەڵ ئەمەشدا، هێشتا کوردایەتیی توانای ئەوەی ماوە بۆ گەوجاندن و گەمژاندن و

خۆسەپاندن بەكاربهێنرێت. هەڵبەتە لە سەردەمی شاخیشدا، بزوتنەوەی كوردایەتیی بۆ دژایەتیی دەوڵەتی عێراقیی شەرعیەتی بە هەمو ئامرازێک دەدا، ئیدی گرنگ نەبو نۆكەریی دەوڵەتێكی تریش بێت.
حكومەتی هەرێم زۆر بەخێرایی كۆمەڵێک گرێبەستی ئیمزاكردن لەگەڵ كۆمپانیا نێودەوڵەتییەكان كە عێراق بە پێچەوانەی دەستوری دانان. ئەمە وای نەكرد حكومەتی هەرێم كێشەكان چارەسەربكات، چونكە ئامانجی حكومەتی هەرێم چارەسەركردنی كێشە نەبو، بەڵكو لە راستییدا ئامانجیان دروستكردنی كێشە بو بۆ ئەوەی شەرعییەت بە خۆیان بدەن كە تاكلایەنە سیاسەت بكەن. ئەمە وای كرد كێشەكان قوڵتر ببنەوە. لە ٢٠١٣ش، هەر بە خەیاڵی ساویلكانەی كە هەرێم لە ٢٠١٥ بەرهەمی نەوت دەگەیەنێتە یەک ملیۆن بەرمیل لە رۆژێكدا، دەستیان بە خۆئامادەكردن كرد بۆ راگەیاندنی سەربەخۆیی ئابوریی.
هەر ئەو كۆنترۆڵكردنی نەوتە بو بارزانیی رەتیكردەوە لە ٢٠١٣ واز لە دەستەڵاتدارێتیی بێنێت، لە ٢٠١٥ش پارلەمانی داخست بۆ ئەوەی خۆی بسەپێنێت .كاتێک جینۆسایدی ئێزیدییەكان رودەدات، پارتیی دەیقۆزێتەوە بۆ بەكارهێنانی پێشخستنی خەونی پان-ناسیۆنالیستییانەی بارزانیی بۆ زیاتر گەیشتن بە كۆمەڵگای نێودەوڵەتیی. بارزانی بەدوای خەونی سەركردەیەكی پان-ناسیۆنالیستیی بو، تا لە ٢٠١٧ خەونی خۆی گەیاندە لوتكە و وەک تاكە سەركردەی ناسیۆنالیست كە خەیاڵی دروستكردنی دەوڵەت دەكاتە واقیع، تاكلایەنە بڕیارەكانی دەركردن و هەندێک هێزیشی ناچاركردن هاوكاریی بكەن.
ئێمە چیتر لە بەغداد پەراوێزخراو نین، بەڵكو ئەوە دەستەڵاتدارانی كوردە خەڵک پەراوێز دەخەن و نوێنەرایەتیی عێراق دەكەن لە كۆمەڵگای نێودەوڵەتیی و دونیای عەرەبیش. كورد نەک هەر سەرۆک كۆماری هەبو كە رەمزی عێراق بو، بەڵكو وەزیری دەرەوەشی هەبو. هەرێمیش بۆ یەكەمجار بوە خاوەنی فیدراڵییەتێكی دانپێنراو و پشكی لە 17%ی لە داهاتی عێراق وەردەگرت. .
یەكێک لە پەیامەكانی كوردایەتیی هێشتا هەر ئەوەیە هەمو شت شەرعیەتی هەیە بۆ مانەوە و جیابونەوە لە عێراق. هەر ئەو كوردایەتییەی خەڵک بەناوی سەربەخۆییەوە لە دژی دەوڵەتی عێراق هاندەدات، لای ئاساییە هەرێمی كوردستان بچوک و بەردەستی بەردەم دەوڵەتێكی وەک توركیا یان ئێران بێت. بۆ یەكەمیان گوایە مافە و بۆ دوەمیان گوایە ئەوان بەهێزن و دەروازەی بەهێزبونی هەرێمیشن. شكستی هەرە گەورەی ئۆپۆزسیۆن ئەوە بو نەیتوانی ئەم ئایدیۆلۆجیایە تێپەڕێنێت و لە جێیدا ی نەوەی نوێ بە چەمكە هاوچەرخەكانی عەدالەتی كۆمەڵایەتیی، كۆمەڵگای مەدەنیی، دیموكراسیی، حوكمی قانون، مافی ئینسان، مافی ژن، حوكمڕانیی چاک... هتد، گۆشبكات... نەوشیروان مستەفا لە ٢٠٠٩ كە بزوتنەوەی گۆڕانی دروستكرد، تا پێیكرا لە كوردایەتیی خۆی دورگرت، بەڵام لە ٢٠١٧ كاتێک ئەو نەخۆش دەكەوێت و ریفراندۆم بڕیاری لەسەر دەدرێت، بزوتنەوەی گۆڕان دابەشدەبێتە سەر دو بەرە؛ بەرەیەكی دژ بە كوردایەتیی و بەرەیەک پاڵپشتی كوردایەتیی. ئێستا ئەو قۆناغەیە كە ئەو بزوتنەوەیە و حیزبە ئۆپۆزسیۆنەكان و حیزبەكانی دیكەش، بەتایبەت یەكێتیی چونكە پارتیی هێشتا تاكە چەكی دەستی تەنها كوردایەتییە، خۆیان یەكلایی بكەنەوە ئایا هێزی ناسیۆنالیست دەبن یان ئاراستەی پێچەوانە وەردەگرن، ئایا پرۆژەی ناسیۆنالیزمی كورد هەر لە دژایەتیی عێراقدا كورتدەكەنەوە و بۆڵەبۆڵی ئەوەیان دەبێت كە كورد 25 ملیۆنە و دەوڵەتی نییە و تەنیا شاخەكان هاوڕێین، یان وێنەیەكی جوانتر لەسەر گەلانی كوردستان بە دونیا دەبەخشن و لەنێوەندەشدا بەشداریی كورد لە گەشەی دیموكراسیی و دادپەوەرییدا زیاددەكەن؟ لە دوای 25 ساڵ حوكمڕانیی، هیچی تر خۆنمایشكردن وەک نەتەوەیەكی ستەملێكراو فریای دۆزی كورد ناكەوێت. خەیاڵی نیشتمانێكی دیموكراتیش زۆر زیاتر ە جڤاک و نەتەوەی لەسەر كۆدەبێتەوە.
كەواتە كوردایەتیی تێچوی زۆرترە وەک لە قازانج بۆ دۆزی رەوای كورد و گەلانی تری هەرێمی كوردستان و عێراق. ئێمە دەزانین هێشتا عروبەش لە عێراقدا ئیش دەكات، ئەگەر واز لە كێشەی تایفیی و مەزهەبییش بهێنین. بەڵام گرنگە لەوە تێبگەین كە ئەگەر دەروازەیەكی سەقامگیر و ئارام هەبێت بۆ پەیوەندییكردن بە دونیاوە، ئەوا عێراقە. تەنانەت ئەگەر خەڵكی كوردستان بیانەوێت جیاببنەوە، ئەوا توركیا و ئێران و سوریا

هەرگیز لە ئایندەی بەچاوبینراودا رازیی نابن. ئومێدێک هەبێت، هەر عێراقە. چەند دیموکراسیی لە عێراق گەشەبکات هێندە هەرێمی کوردستان بەهێزتر دەبێت. ئەو وزەیەی سەرکردایەتیی هەرێمی کوردستان لە چەند ساڵی رابردودا بۆ دژایەتیی عێراق خستیانەگەڕ بۆ گەشەی دیموکراسیی بیانخستایە، بەرهەمی زۆر زیاتر دەبو.

کورد وەک پێکهاتەیەک و هەرێمی کوردستان وەک هەرێمێکی فیدراڵ لە عێراقدا، دەبێت بەدوای ناسنامەیەکی نوێ بگەڕێت بۆ عێراق کە چیتر لای تاکی کورد عێراق شەرمهێن نەبێت، چیتر پاسپۆرتی عێراقیی وەک سوکایەتیی تەماشانەکرێت، چونکە ئەمە لەمپەرێک ناهێڵێت بۆ ئەوەی ئەم دو بەشەی هەمان وڵات ئاوێتەی یەکتر ببن، ، پێشکەوتن و چەسپاندنی پێکەوەژیان و ئاشتیی کۆمەڵایەتیی سەختدەکات. ئەگەر لە ١٠٠ ساڵی رابردودا عێراق هەڕەشەیەک بوبێت لەسەر کورد، ئەوا لە ئێستادا نەک هەڕەشە نییە، بەڵکو قازانجی زۆر زیاترە، بەتایبەت ئەگەر بەراوردبکرێت بە دەوڵەتانی ناوچەکە. کورد و هەرێمی کوردستان چارەیەکی تریان نییە لە سیاسەتی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و نێودەوڵەتییدا، بێئەوەی لەگەڵ عێراقێکی دیموکراتیکی فیدراڵی فرە-کەلتور و فرە-نەتەوە و فرە-ئاین و ئاینزا هەڵبکەن و پەیوەندییەکانیان پێشبخەن. عێراق ئەگەر لە رابردودا هەڕەشە بوبێت، لە ئێستادا دەرفەتە. ئەوەی وا دەکات هەڕەشەیەک بگۆڕدرێت بە دەرفەت، تەنها خودی هەڕەشەکە نییە، بەڵکو چۆنییەتیی مامەڵەکردنی هەڕەشەلێکراوە کە چۆن بتوانێت ئەو هەڕەشەیە بە دەرفەت وەرگەڕێنێت. بەڵام سەرکردایەتیی کورد لاوازییەکانی خۆی دەخاتە ئەستۆی دەوڵەتی عێراق، نایەت هەرێم لەرێی دیموکراسیی و دادپەوەرییەوە بەهێزبکات، لەوە دەترسێت عێراق بەهێزببێت و ئەم لەناوببات.

باشترین ساڵەکانی پەیوەندیی نێوان هەولێر و بەغداد ٢٠٠٣ تا ٢٠١٣ بوە، لەو ماوەیەدا باشترین دەرفەتی هەرێمی کوردستان عێراق بوە.

ئێمە قازانجی ئەم پەیوەندییە لەم خاڵانەی خوارەوەدا روندەکەینەوە:

1- لەگەڵ عێراقدا دەتوانرێت سود لە نەوتەکەی وەربگیرێت، سود لە بازاڕی عێراق وەربگیرێت بۆ ئەوەی بەرهەمی خۆماڵیی هەرێم لەوێدا ساغبکرێتەوە،

2- دەستور لە نێوانماندایە و دادگای فیدراڵی هەیە،

3- عێراق لەلایەن کۆمەڵگای نێودەوڵەتییەوە پشتیوانیی دەکرێت و پێویستە هەرێم لەو هاوکاریی و کۆمەک و قەرزانە سود ببینێت ،

4- ئێران و تورکیا و سوریا بۆ هەرێم نابنە بازاڕێکی باشتر لە ١٥ پارێزگای عێراق

5- گەشتیاریی هەرێم بەبێ گەشتیارانی عێراق هیچ ناچێتە پێش، بۆ گەشتیاری عەرەب و مەسیحیی و تورکمانی عێراقیی، هەرێمی کوردستان باشترین شوێن و نزیکترینیشە، لەڕوی کەلتورییشەوە لە یەک نزیکن و ئاسانتر دەتوانن لەگەڵ یەک هەڵبکەن، بەراورد بە گەشتیاری رۆژئاوایی و تەنانەت تورکیی و ئێرانییش کە جیهانێکی گەورەی کراوە لەبەردەمیدایە و ئامادە نییە پارەکانی لە هەرێمێکی ناسەقامگیریی داخراودا خەرجبکات.

6- هەرێمی کوردستان دەبێت سود لەوە ببینێت بۆڕیی نەوتەکەی تەنها لەرێی تورکیاوە نەبێت، بەڵکو بۆڕیی نەوت و گازی هەرێم بە ناو خاکی عێراقدا بگاتە بەسرە..

7- عێراق پێویستی بە توانای مرۆیی هەرێمی کوردستان دەبێت، پێویستە ئۆپۆزسیۆن و هێزەکان کار لەسەر ئەوە بکەن دەرفەتی کار بۆ گەنجانی هەرێم لە پارێزگاکانی دیکەی عێراق بدۆزنەوە.

8- هەرێم ناتوانێت لە بەرانبەر سوپای تورکیا و ئێراندا سەروەریی سنوری خۆی بپارێزێت، تەنانەت بۆعێراقیش قورسە، بەڵام لەگەڵ عێراقدا پێکەوە هاوکار دەبن و کۆمەڵگای نێودەوڵەتییش پشتیوانی عێراق دەبێت.

9-لە کێشەی ئاودا لەنێوان عێراق و ئێران و عێراق و تورکیادا، هەرێم هێزێکی بچوکە و ناتوانێت بێ عێراق پشکی ئاو بەدەستبێنێت.

10-هێزی پێشمەرگەی هەرێمی کوردستان پێویستە سەر بە مەنزومەی دیفاعی عێراقیی بێت. ئەمە دو قازانجی زۆر گەورەی بۆ هەرێم هەیە؛ لەلایەک بودجەی پێشمەرگە لە کۆڵ حکومەتی هەرێم دەکاتەوە و پێشمەرگەش پرۆفێشناڵتر دەبێت، لەلایەکی ترەوە بۆ پێشمەرگە و بۆ خەڵک و هێزە ئۆپۆزسیۆنەکان و دیموکراتخوازان قازانجێکی گەورەیە بەوپێیەی هەنگاوێک لە بن دەستی یەکێتیی و پارتیی دوردەکەونەوە.

10-ئەو فیدراڵییەتەی لە عێراقدا هەیە نمونەیەکی زۆر تایبەتە بەو پێیە کورد نەک هەر لە هەرێمی کوردستاندا حکومەت و پارلەمانی هەیە، بەڵکو لە حکومەتی عێراقیش وەک هەرێم و وەک کورد بەشدارە، کە ئەمە نمونەیەکی تایبەتە بە عێراق و لە دونیادا وێنەی کەمە.

11-ئەمریکا پارەیەکی زۆری لەسەر عێراق خەرج کردوە و هەروا بە ئاسانیی دەستبەرداری نابێت و بوار نادات کێشەی بۆ دروست بکرێت. بەڵام ئەگەر هاوکاریی سەرکەوتنی عێراق بکرێت، ئەمریکا زیاتر پشتیوانیی دەکات.

12-هەر لە عێراقیشەوە دەگەن بە بازاڕەکانی سعودیە و کوەیت و ئەردەن و وڵاتانی تر.

ئێمە دەزانین برینی نێوان عێراق و هەرێمی کوردستان قوڵە. بەڵام گرنگە ئۆپۆزسیۆن و خەڵکی هەرێمی و حزبەکانی دەستەڵاتیش لەوە تێبگەن کە یەکەم سەرکردایەتیی کوردیش دەستی هەبوە و هەیە لە قوڵکردنەوەی ئەو برینە لە چەندین وێستگەی سیاسییدا، دوەم سارێژکردنی ئەو برینە ئاسانترە وەک لە دروستکردنی کێشە لەگەڵ عێراق، سێیەم، وەک لە بەشی چاکسازیی ئابورییدا باسمان کردوە، کورد پێویستە لەلای خۆیەوە واز لە عەقڵیەتی خۆسەپاندن بهێنێت و سیاسەتی ناوخۆیی و دەرەکیی دژ بە عێراق مومارەسە نەکات و بگونجێت لەگەڵیدا و ئابورییەکەیان ئاوێتەی یەکتر ببن، ئەوکاتەش باشتر دەتوانێت داخوازییەکانی لە عێراقدا جێبکاتەوە.

هەرێمی کوردستان پێویستە لەگەڵ عێراق لە سیاسەت و ئابوریی و ژینگەی کۆمەڵایەتییدا یەکبگرن و ئاوێتەی یەکتر ببن. خۆ ئەگەر ئەوکات هێزێک لە عێراقدا سەرکەوت و دیسانەوە هەرێمی کوردستانی خستەوە مەترسیی، ئەوا هەرێم بایی ئەوەندە بەهێز بوە کە پێشمەرگە و خەڵکەکەی ئامادەبن بەرگریی لێبکەن و بەدڵنیاییشەوە هاوپەیمانیی نێودەوڵەتیی بەهێزتر دەبێت.

ئەم هەقیقەتەی کە هەرێم و عێراق دەتوانن یەکتر تەواوبکەن و هیچیان سود لە دوژمنایەتیی یەکتر نابینن و بەهێزبونی هەرێم مەترسیی نابێت بۆ عێراق. گرنگە ئیش بۆ ئەوەش بکرێت هێزە دیموکراتخوازەکانی عێراقیش لەوە تێبگەن کە گەشەی هەرێمی کوردستان، عێراق لە ملکەچیی ئێران و دەوڵەتانی تر رزگاردەکات، بە ئەمریکاشەوە.

لە دورمەودادا و لەگەڵ بەهێزبونی پێگەی هەرێم و دروستکردنەوەی متمانە لەگەڵ عێراق، فشاردروستکردن بۆ پاشەکشەی قاعیدەی سەربازیی تورکیا لە هەرێم هەنگاوێکی گرنگی بەهێزتربونی پێگەی هەرێم دەبێت، هاوکات ئۆتۆنۆمیی زیاتر لە پلانەکانیاندا وەردەگرن. ئەمە رەنگە وا بکات تورکیاش لە ناوخۆی وڵاتیش جدییتر بیر لە پرسی چارەسەرکردنی پرسی کورد بکاتەوە و بگەڕێتەوە سەر پرۆسەی ئاشتیی. ئێرانیش هەروەها، ئەگەر وازنەهێنێت لە دەستتێوەردان لە هەرێمی کوردستاندا، ئەوا هەرێمیش بە پەیوەندییەکانیاندا بچێتەوە. بۆ ئەمەیان، هەرێم دەبێت بەدوای بازاڕی تردا بگەڕێت بۆ ئەوەی لە کاتی خۆدورگرتن لە بازاڕی ئێرانیی و تورکیی، بتوانێت جێی هاوردەکانی ئێران و تورکیا بگرێتەوە. دوبارەی دەکەینەوە، رێگاکە سەختە و بەربەستی بۆ دروستدەبێت، بەڵام هێشتا زۆر ئاسانترە لەو فۆرمەی پەیوەندیی لەگەڵ عێراق و دەوڵەتانی ناوچەکە کە پێش و پاش راپەڕینی 1991 پەیرەوکراوە و هەرێم گۆڕەپانی یاریی هەمو دەوڵەتەکان بوە. شیکاریی قازانج-تێچو (Cost-benefit analysis)هەر ئەوە دەدات بەدەستەوە کە ئاوێتەبونی سەری عێراق (واتە هەرێمی کوردستان) لەگەڵ جەستەکەی (واتە بەشەکانی تری عێراق)هەردولا بەهێزدەکات .

پێنجەم/ هاوپەیمانێتیی

هێزە ئۆپۆزسیۆنەکانی هەرێمی کوردستان بەتەنها ناتوانن هیچ پرۆژەیەکیان جێبەجێبکەن. بەهێزترین ئۆپۆزسیۆنی کوردیی لەدوای ۲۰۰۳ەوە، بزوتنەوەی گۆڕان بوە بە بردنەوەی ۲۵ کورسیی لە هەڵبژاردنەکانی ۲۰۰۹، بەڵام گۆڕان سەرەڕای هەبونی پرۆژەی جدیی و باش، نەیتوانی پرۆژەکانی جێبەجێبێبن چونکە نەیتوانی زۆرینەی پارلەمانیی هەبێت.. هەرچەندە هێزە ئۆپۆزسیۆنەکان لەگەڵ یەکتر ناکۆک بن، پێویستییان بە هاوپەیمانێتییەکی مێژوییە بۆ تێپەڕاندنی ئەو قۆناغە. تاکو دیموکراسیی نەچەسپێت، ئۆپۆزسیۆن دەبێت لە هاوپەیمانێتییەک کۆببێتەوە. بە واتایەکی تر، هێز لە هاوپەیمانییدایە. نزیکترین سێ وێنەی هاوپەیمانێتیی لە مێژوی کورددا، هاوپەیمانێتیی سەرکەوتو بون: کۆتایی هەشتاکانی سەدەی رابردو دوای پێکهێنانی بەرەی کوردستانیی کە بوە هۆی سەرکەوتنی راپەڕین، هاوپەیمانێتیی هێزە کوردییەکان لەگەڵ عەرەب و مەسیحییەکان لە شەڕی دژی داعش لە رۆژئاڤای کوردستان و باکوری سوریا کە بوە هۆی تێکشکاندنی داعش، هاوپەیمانێتیی پارتیی دیموکراتیکی گەلان لەگەڵ گروپ و حیزبە دیموکراتخواز و ژینگە دۆست و ئینسانددۆستەکانی تورکیا کە بوە هۆی تێپەڕاندنی بەربەستی هەڵبژاردنی سەدا ۱۰ لە پارلەمانی تورکیا لە ۲۰۱۵.

لە میسریش، هاوپەیمانیی چەپ و ئیسلامییەکان بو بە هۆی سەرکەوتنی بەهاری عەرەبیی لەو وڵاتە. هاوپەیمانێتیی سائیرونیش لە عێراق لەنێوان شیوعییەکان و سەدرییەکان بوە هۆی سەرکەوتنی تا رادەیەکی خۆپیشاندانەکان و دواتریش سەرکەوتنیان لە هەڵبژاردنەکاندا.

هاوپەیمانێتیی لەسەر چەند ئاستێکدا گرنگە:

۱ -**ناوخۆ**: هێزە ئۆپۆسیۆنەکانی هەرێمی کوردستان پێویستە لە ناوخۆی هەرێمی کوردستاندا هاوپەیمانێتییەک دروستبکەن کە لە هەڵبژاردنی پارلەمانی کوردستان و هەڵبژاردنەکانی پارێزگاکان بەشدار ببن .

۲ -**لەسەر ئاستی عێراق**: ئەو هاوپەیمانێتییەی هێزە ئۆپۆزسیۆنەکان دەبێت ببێتە هۆی دروستبونی هاوپەیمانێتییەک لەگەڵ هێزە عێراقییە کراوەکان و دروستکردنی یەک بلۆکی پارلەمانیی بۆ بەشداریکردن لە هەڵبژادنەکانی عێراقدا لەسەر پرۆژەیەکی نیشتیمانیی لە چوارچێوەی دەستوری عێراقدا. ئەو هاوپەیمانێتییە تێپەڕاندن و مراندنی عروبە و کوردایەتیی دەبێت، کە ئەمە سەرەتای دەستپێکێکی نوێ دەبێت بۆ عێراق و گەلانی عێراق.

۳ -**هاوپەیمانێتیی لەسەر ئاستی ناوچەکە**: هێزە ئۆپۆزسیۆنەکان دەبێت هەوڵبدەن لەگەڵ هێزەکانی رۆژئاڤای کوردستان، باکوری کوردستان و رۆژهەڵاتی کوردستاندا هاوپەیمانێتییەکیی کوردستانیی دروستبکەن، تا بتوانن لە مەسەلە نیشتمانییەکاندا پێکەوە هەڵوێست بنوێنن و سود لە فیکر و ئەزمونی یەکتر وەربگرن، پەیوەندیی نێوان پارچەکان لەهەمو ئاستەکان گەشەبکات و لەبری ئەوەی هەڕەشە بن لەسەر یەکتر، دەرفەت و دۆست بن.

٤ -هاوپەیمانێتییە کوردستانییەکە بکرێتە دەرفەتێک بۆ دروستکردنی هاوپەیمانێتییەک لەگەڵ هێزە دیموکراتخوازە تورکیی، عەرەبیی و ئێرانییەکان لە تەواوی ناوچەکەدا.

۵ -**هاوپەیمانێتیی لەسەر ئاستی دونیا**: هێزە ئۆپۆزسیۆنەکان پێویستە لەسەر ئاستی دونیادا پەیوەندیی دۆستانە لەگەڵ ئەو هێزە دیموکراتخواز و کورددۆستانەی دونیا دروستبکەن، بەتایبەت لەرێی بلۆکی پارلەمانییان لە

كوردستان و بەغداد. بەمە هێزە ئۆپۆزسیۆنەكان دەربازیان دەبێت لەو پەراوێزخستنەی كە حكومەتی هەرێم لە ئاستی ناودەوڵەتییدا توشی كردون. ئەم خاڵە دورودرێژتر لە خوارەوە روندەكەینەوە.
ئەو جۆرە كاركردنە هێزێكی مەعنەویی و فیزیكیی گەورە دەبەخشێتە ئۆپۆزسیۆن و لەوێشەوە بەشداریی وڵاتییان لە هەڵبژاردنەكان و سیاسەتدا زیندو دەكاتەوە. هیوایەک دروستدەبێتەوە وەک هیوای ٢٠٠٩ و ٢٠١١ كە وڵاتییان ئامادەییبیان تێدا دەبێت بۆ پرۆژەیەكی گەورەی نیشتیمانیی باج بدەن. دەكرێت هەوڵبدرێت ئەو گروپانەی لەناو یەكێتیی و پارتییش هەن، بەتایبەت لەناو یەكێتییدا، بانگهێشتبكرێن و پشتیوان بن. ئەگەرچی لەبەر بەرژەوەندیی گشتیی ئێمە بەپێویستی دەزانیین دەستەڵاتی یەكێتیی و پارتیی بچوک ببنەوە تا رادەی ئەوەی حكومەتیان لێ وەربگیرێتەوە، بەڵام ئەو دو حزبە لە بن نایەن و لە فۆرمی تردا دەبێت هەر هێزی نیشتمانیی ببن و ئەندامە دڵسۆزەكانیان ناچاریان بكەن قبوڵی یارییەكانی دیموكراسیی بكەن و دژ بە پرۆژەی نیشتمانیی نەوەستنەوە. خۆ ئەگەر توانییان خۆیان نوێ بكەنەوە، ئەوا دیموكراسیی بێشک دەرفەتی گەڕانەوەیان بۆ دەستەڵات و بەهێزبونەوەیان دەدات.
پەیوەندییەكانی هەرێمی كوردستان لەگەڵ وڵاتانی دراوسێ پەیوەندیی نێوان هەرێمێكی فیدڕاڵ یان هێزێكی خاوەن پرۆژەیەكی نەتەوەیی و نیشتیمانیی نەبوە، هەمیشە پەیوەندیی نێوان دەوڵەتێكی زلهێزی ناوچەیی و پاشكۆیەک بوە كە وەكو جاش مامەڵەی لەگەڵ كراوە. هاوپەیمانیی و گەشەدان بە دیموكراسیی و ئاوێتەبون لەگەڵ عێراق تروسكاییەكە لەو دیو تونێلی تاریكیی پەیوەندییەكانی هەرێم لەگەڵ ئێران و توركیا، تا لە جاشایەتییەوە بۆ دۆستایەتیی بگۆڕێت، و خزمەتی دۆزی كورد لە توركیا و ئێران و سوریاش دەكات.

هێزە ئۆپۆزسیۆنەكان پێویستە راستەوخۆ لەگەڵ توركیا و ئێران دابنیشن و ئەوە رونبكەنەوە كە ئەگەر دەیانەوێت بەرژەوەندییەكانیان لە دورمەودادا بپارێزرێت، ئەوا دەبێت بەرژەوەندیی خەڵكی هەرێمی كوردستان لەبەرچاوبگرن. بۆ ئەوەشی خۆیان دەربازیان بێت لە توندوتیژیی، پێویستیان بەوەیە پرسی كورد لەگەڵ هێزە كوردییەكانیان چارەسەربكەن.
هێزە ئۆپۆزسیۆنەكان پێویستە لەڕێی هاوپەیمانان-بەتایبەت ئەمریكا -و پارلەمان و حكومەتی عێراقەوە هەوڵبدەن بنكە سەربازییەكانی توركیا لە هەرێم دەربكرێن، ئەمە وا دەكات توركیا لە ناوخۆی وڵاتیش جدییتر بیر لە پرسی چارەسەركردنی پرسی كورد بكاتەوە و بگەڕێتەوە سەر پرۆسەی ئاشتیی. ئێرانیش هەروەها، ئەگەر وازنەهێنێت لە دەستتێوەردان لە هەرێمی كوردستاندا، ئەوا هەرێمیش بە پەیوەندییەكانیاندا بچێتەوە. بۆ ئەمەیان، هەرێم دەبێت بەدوای بازاڕی تردا بگەڕێت بۆ ئەوەی لە كاتی خۆدورگرتن لە بازاڕی ئێرانیی و توركیی، بتوانێت جێی هاوردەكانی ئێران و توركیا بگرێتەوە ئۆپۆزسیۆن نابێت شەرمن بێت لە روبەڕوبونەوەی توركیا و ئێران لەڕێی دیپلۆماسییەكی نەرم. ئەگەر ئێران و توركیا وەک دو هێزی گەورەتر لە سیاسەتی ناوچەكەدا هەن، ئەوا هەرێمی كوردستان پشتیوانیی ملیۆنان كەسی لە توركیا و ئێران هەیە. هەرێمی كوردستان لە توانایدا هەیە لەناو عێراقدا دژ بە سیاسەتەكانی توركیا و ئێران بێت ئەگەر ئەو وڵاتە بەردەوام بن لە خەرقكردنی سیساسەتی هەرێم بەو پێیەی هەرێم بەشێكە لە عێراق و توركیا و ئێران ناتوانن لەناو عێراقدا دژایەتیی هەرێم بكەن، مەگەر هەرێم هەوڵبدات بۆ سەربەخۆیی وەک لە ریفراندۆم بینیمان.

پەیوەندییەكان لەگەڵ ئەمریكا و یەكێتیی ئەوڕوپا

سەرەتا دەبێت ئەوە بڵێین كە ئێمە ئاگادارین پەیوەندییە نێودەوڵەتییەكان هەموی لەسەر بنەمای دیموكراسیی بینانەكراون و بەرژەوەندیی ناسیۆنالیستیی بەرتەسک زۆرجار بەڕێوەیان دەبەن. قسەكردنی ئێمە لەسەر ئەوەیە كام سەنگەرە بۆ هەرێمێكی لاواز باشترە و لەبەرچی.

هەرێمی کوردستان لە پەیوەندیی دروستکردن لەگەڵ ئەمریکا و یەکێتیی ئەوڕوپا، هەنگاوی باشی بڕیون، بەڵام بە هۆی شکستهێنانی لە چەسپاندنی دیموکراسیی، پێشخستنی ئازادیی قسەکردن و پلورالیزمی سیاسیی نەیتوانیوە پەیوەندییەکان زیاتر پێشبخات. هەرێمی کوردستان شکستیشیخوارد لە بەدامەزراوەییبون و سەرخستنی پرۆسەی دیموکراتیزەکردن. هەروەها هەرێم نەیتوانی روبەڕوی گەندەڵیی ببێتەوە و ریفۆرم ئەنجامبدات، کە ئەمەش دیسان یەکێتیی ئەوڕوپا و ئەمریکای بێهیواکرد چونکە کۆمەک و پشتیوانییەکانیان بۆ نوخبەیەکی گەندەڵ دەڕۆیشت تا پێشخستنی ئابوریی و سیاسیی و کەلتوریی لە هەرێمی کوردستاندا. لە لایەکی ترەوە، هەرێمی کوردستان وەک منداڵێکی هەژار مامەڵەی کردوە کە لەلایەن کەسێکەوە دەستیگیراوە و گەورە بوە و پێگەیشتوە، بەڵام دواتر منداڵە هەژارەکە خۆی گەورەتر دەبینێت و چاکەی ئەو کەسە لەبیردەکات کە گەورەی کردوە و دەستیگرتوە و لە پێشنیاز و فەرمانەکانی دەردەچێت. هەرێمی کوردستان لە ١٩٩١ەوە بە پشتیوانیی ئەمریکا و یەکێتیی ئەوڕوپا هەنگاوەکانی ناوە، کەچی دوای هەناردەکردنی نەوت، زیاتر لە تورکیا نزیکبوەوە، بەشێکیشی کەوتە خزمەتی ئێران. لە کاتی پرۆژەی سەربەخۆیی ئابورییش، بوە هۆی ناسەقامگیریی عێراق، تا رادەیەک. لە کاتی هاتنی داعشیشدا، نەیتوانی دیفاع لە خۆی بکات. دواتریش کە ئەمریکا و هاوپەیمانان بەشداریی شەڕەکە بون، هەرێمی کوردستان دۆخەکەی قۆستەوە بۆ ئەنجامدانی ریفراندۆم و راگەیاندنی سەربەخۆیی کە نە لەگەڵ ویستی ئەمریکا و نەلەگەڵ ویستی یەکێتیی ئەوڕوپا کۆک نەبون.

پارتیی دەستیکرد بە راکێشانی سەرنجی ئەمریکییەکان بۆ نەوتی هەرێمی کوردستان بەوپێیەی مەسعود بارزانیی پێیوابو راکێشانی کۆمپانیا ئەمریکییەکان، بە واتای پارێزگاریکردن لە هەرێمی کوردستان دێت کاتێک سەربەخۆیی رادەگەیەنێت. بارزانی ئەوەی نەشاردەوە و لە دانیشتنێکدا لەگەڵ یەکێتیی زانایانی ئاینیی ئیسلامیی کوردستان گوتی "سەرۆکی کۆمپانیای ئێکسسن مۆبیل لە سەرۆکی ئەمریکا بەهێزترە ".بەرهەمەکەی پشتتێکردنی ئەمریکا بو لە کاتی ریفراندۆم و کارەساتی خوێناویی، مرۆیی، دارایی و کۆمەڵایەتیی و سیاسیی گەورەی بە دوای خۆیدا هێنا.

ئەمانەش وایان کرد هەرێم بکەوێتە نزیکبونەوە لە روسیا و وەرگرتنی قەرز و بەخشینی کۆنترۆڵی بۆڕییەکانی نەوت بە روسیا .روسیا وەک گەمەکەرێک لە سیاسەتی عێراق و ئاساییشی وزەی یەکێتیی ئەوڕوپا لەڕێی هەرێمی کوردستانەوە هاتوەتە ناوەوە. لەڕێی سەرۆکی جێبەجێکاری کۆمپانیای رۆسنەفت ئیگۆر سەچینەوە، روسیا وجودێکی بەهێزی هەیە لە سیاسەتی نەوتی هەرێمی کوردستاندا.

رۆسنەفت لە دو ساڵی رابردودا گەمەیەکی زیرەکانە لە سیاسەتی عێراقیی و هەرێمی کوردستاندا دەکات. دوای ئەوەی بینی لە عێراقدا کۆمپانیا ئەمریکیی و ئەوڕوپییەکان لە سێکتەری نەوتی عێراقدا گەشەی زیاتر دەکەن و ئەمریکا لە عێراقدا جارێکی تر بەهێز بۆتەوە، دۆخی خراپی دارایی هەرێمی قۆستەوە و قەرزی پێ بەخشی، دواتریش کۆنترۆڵی بۆڕیی نەوتی هەرێمی کوردستانی کرد. ئەمە هەواڵێکی باش نییە بۆ کۆمپانیا ئەوروپیی و ئەمریکییەکان و ئاساییشی وزەی ئەمریکا و ئەوڕوپا چونکە رۆسنەفت و روسیا رکابەریانن. کۆنترۆڵکردنی بۆڕیی نەوتی هەرێمی کوردستان هەژمونی رۆسنەفت و روسیا بەسەر سێکتەری نەوت و بازرگانیی نەوت لە هەرێم زیاد دەکات. بۆ هەرێم گرنگە پەیوەندییەکانی لەگەڵ ئەمریکا و یەکێتیی ئەوڕوپا باشتر بێت وەک لە روسیا چونکە سەرکەوتنی هەرێمی کوردستان پەیوەستە بە پشتیوانیی ئەمریکا و یەکێتیی ئەوڕوپا، هەروەک چۆن دروستبون و مانەوەشی لە رابردودا پەیوەست بوە بەو پەیوەندییانە. بۆ خەڵکی هەرێمیش هەواڵێکی باش نییە چونکە رۆسنەفت دەستی بەرپرسانی هەرێم بۆ گەندەڵیی واڵا دەکات، ئازادیی رادەربڕین و دیموکراسیی لای روسیا پرسێک نییە و پشتیوانیی دەوڵەتانی دیکتاتۆر و گەندەڵن.

نزیکبونەوەی زیاتری رۆسنەفت/روسیا لەگەڵ هەرێم، وا دەکات ئەمریکا و یەکێتیی ئەوروپاش هەوڵی زیاتر پشتیوانیی بەغداد بدەن. هەڵەی گەورەی سەرکردایەتیی حکومەتی هەرێم ئەوەیە پێیان وایە بە هۆی نزیکبونەوەی زیاتر لە روسیا، ئەمریکا و یەکێتیی ئەوڕوپا ناچاردەبن زیاتر گوێ بۆ هەرێمی کوردستان

بگرن. ئەمە لە دۆخێکدا راست دەبو کە ئەمریکا و یەکێتیی ئەوڕوپا لە عێراقدا هیچ بەدیلێکی تریان نەبوایە. دەبێت هەوڵبدرێت ئەوڕوپا و ئەمریکا بەبەردەوامیی هاوپەیمانی هەرێم بن و مافە دەستورییەکانی هەرێم لە بەغداد بپارێزن، نەک ئەمریکا وەک درکێک لەڕێی جێبەجێبونی سیاسەتەکانی خۆی هەرێم ببینێت، وەک مەسەلەی ریفراندۆم. یەکەم روبەڕوبونەوەی کۆمپانیا ئەوڕوپییەکان و رۆسنەفت لە کاتی ریفراندۆم بو بەوپێیەی پێش شەڕی داعش کۆمپانیای نەوتی بیپی بەریتانیی لەگەڵ حکومەتی عێراق و پارێزگای کەرکوک گرێبەستی پەرەپێدانی نەوتی کەرکوکی کردبو، بەڵام لە سەروبەندی ریفراندۆمدا رۆسنەفت چاوی بڕیە ئەو کێڵگە نەوتانە، ئەمە وای کرد بەریتانیا بەتوندترین شێواز روبەڕوی ریفراندۆم ببێتەوە. بەپێی زانیارییەکانیش، مەسعود بارزانیی بەتەواوی لە بەریتانییەکان نیگەرانە زیاتر لە ئەمریکییەکان.
ئۆپۆزسیۆن دەرفەتەکانی لەپێشن بۆ پێشخستنی پەیوەندییەکانی لەگەڵ ئەمریکا و یەکێتیی ئەوڕوپا، پێشخستنی ئەو پەیوەندییانە ویستی ئەمریکاشە، بەتایبەت. ئەگەر تەماشای کۆنسوڵخانەی ئەمریکا بکەین، دەبینین زۆر بەئاشکرایی پشتیوانییەکی زۆری میدیای ئازاد، ئازادیخوازان، و کۆمەڵگەی مەدەنیی، تەنانەت خۆپیشاندانەکانیش دەکات، ئیدی ئەگەر ئەمە لە رکابەریی روسیاش بێت. ئەمریکا چیتر لە چاوی یەکێتیی و پارتییەوە هەرێمی کوردستان نابینێت. یەکێتیی و پارتیی لە رابردودا هۆکاری سەقامگیریی بون بۆیە لای ئەمریکا گرنگ بون، ئێستا هۆکاری ناسەقامگرییین، یان ئەگەری هەیە ببنە هۆکاری ناسەقامگیریی.

رۆڵی لە ئۆپۆزسیۆن

بۆ ئەوەی جوڵەی کۆمەڵگە توشی چەقبەستن نەبێت، بونی ئۆپۆزسیۆن گرنگە. بەڵام راستییەکەی ئۆپۆزسیۆن تا کاتی نوسینی ئەم دێڕانە(ناوەڕاستی 2018) لە ئاستی ئەوەدا نەبوە وەرچەرخانی کۆمەڵایەتیی لە ئەستۆبگرێت.
ئالتەرناتیڤی بزوتنەوە ئۆپۆزسیۆنەکان لە یەکگرتو و کۆمەڵەوە بۆ گۆڕان، بۆ هاوپەیمانیی و نەوەی نوێ، تەنها لە چوارچێوەی ئەو سیستمە سیاسییە خولاوەتەوە کە لە کوردستاندا هەبوە، هەرچەندە گۆڕان فشارێکی زۆری کرد بۆ گۆڕینی سیستمی سەرۆکایەتیی بۆ پارلەمانیی، بەڵام بە گۆڕینی سیستمیش بۆ پارلەمانیی، کێشە بنەڕەتییەکانی سیستمی سیاسیی لە کوردستاندا چارەسەر نابن تا وەکو دەستەڵات نەگەڕێتەوە بۆ خەڵک و دیموکراسیی شۆڕنەبێتەوە بۆ خودی حزب و دەزگاکانی تری کۆمەڵگە.
کێشەی سەرەکیی ئۆپۆزسیۆن ئەوەیە چالاکیی سیاسیی خۆی لە میدیا و هەڵبژاردنی پەرلەمانییدا کورتکردوەتەوە. هەڵبژاردنێک هەمو جارێ لە کاتی خۆیدا بکرێت تەنانەت لە خودی ئەم حزبانەدا نییە.
ئێمە هەڵبژاردنی پەرلەمانیی وەک چارەسەری یەکەم و کۆتایی نابینین. هەڵبژاردن وەک ئامرازێکی سەرەکیی چەسپاندنی دیموکراسیی، وەسیلەیەکە بۆ گۆڕانی سیاسیی، بەڵام هەرگیز تاکە وەسیلە نییە .گەشەی دیموکراسیی پەرلەمانیی وەک شەپۆلێک لە دوای روخانی یەکێتیی سۆڤیەت جیهانی گرتەوە و خۆی وەک ئالتەرناتیڤ پیشاندا. لە هەرێمی کوردستان و عێراقدا، هەرچەندە هەڵبژاردنی پەرلەمانی ئەزمونێکی نوێیە، بەڵام هیچ گۆڕانکارییەکی ریشەیی ئەنجامنەداوە، تەنانەت زۆر جار بۆتە هۆی شکستی گەورەتر و کێشەی گەورەتریش (بەڵگە: شەڕی ناوخۆی دوای هەڵبژاردنەکانی ١٩٩٢، بێئومێدبونی خەڵکی عێراق لەدوای ٢٠٠٣وە لە هەڵبژاردن و رێژەی بەرزی بایکوت)، سەرکەوتوترین هەڵبژاردن لە هەرێمی کوردستاندا، هەڵبژاردنی ٢٠٠٩ بو کە توانی ئۆپۆزسیۆنێکی پارلەمانیی بەهێز دروستبکات، بەڵام ئەوەیش لە بەرامبەر کۆنترۆڵکردنی دەستەڵاتی سامانە سروشتییەکان و ئاسایش و پێشمەرگە لەلایەن یەکێتیی و پارتییەوە تا رادەیەکی زۆر پاشەکشەی کرد، نەبوە هۆی ئەوەی یەکێتیی و پارتیی بە خۆیاندا بچنەوە و گۆڕانکاریی و ریفۆرم ئەنجامبدەن. دوا هەڵبژاردنیش ساختەکاریی بەسەردا ساغکرایەوە.

هەڵبژاردنەكان هەمیشە لەباردەبرێن، هەر هەڵبژاردنێكیش لەبارببرێت، دیموكراسییەكی خۆوێرانكەر دەبێت .هەر بەهۆی ساختەكارییەوە لە هەڵبژاردنەكانی خولی دوەمی ئەحمەدی نەژاد شەقامەكانیان گرت، دواتر بە مەرگی بزوتنەوەی سەوز كۆتاییهات و كۆمەڵگای ئێرانیی قوربانییەكی زۆری دا .
گۆڕان و هێزە ئۆپۆزسیۆنەكانی تر، بەردەوام جەختیان لەوە دەكردەوە كە هەڵبژاردن دەتوانێت دونیا بگۆڕێت، بەڵام دەركەوت لەڕێی هەڵبژاردنەوە هیچ گۆڕانكارییەكی گەورە رووینەدا. ئەگەرچی ئەمە مانای پشتكردنە هەڵبژاردن نییە، بەڵكو مەبەستەكە یەك پرەنسیپی گرنگە لە سیاسەتكردندا:
پێویستە دەنگدان و هەڵبژاردن تەنها یەك میكانیزم بێت بۆ گۆڕانكاریی و ریفۆرم نەك هەمو گۆڕانكاریی و چاكسازییەك وا ببینرێت كە هەڵبژاردن دەتوانێت بیهێنێت. وەك چۆن ئابوریی هەرێم لەسەر یەك بۆری نەوت وەستاوە و كە دەمی بۆرییەكە گیرا، ئیدی ئابورییەكە دەتەپێت، بەهەمان شێوەش لە سیاسەتدا هەر كات یەك تونێل هەڵبژێریی، ئەوا دەگیرێت و پرۆژەكانت دەتەپن. ئۆپۆزسیۆن دەقاودەق وایكرد: سیاسەتكردنی لە هەڵبژاردنی پەرلەمانییدا كورتكردەوە و دیموكراسیی لە ئاستەكانی تردا گەشەی نەكرد و هاوپەیمانیی عێراقیی و جیهانییشی فەرامۆشكرد .
موقتەدا ئەلسەدر و شیوعییەكان زۆر لێزانانە توانیان هەڵبژاردن بقۆزنەوە، لەبری ئەوەی خەڵك بێهیوا بێت، ئەوان هیوا دروستبكەن. بەڵام وەك ئۆپۆزسیۆنی هەرێمی كوردستان نەبون تەنها لە بانگەشەی هەڵبژاردن دەربكەون، بەڵكو ماوەیەكی درێژ بو لەسەر شەقامەكان بون، دیبێیتی عەدالەتی كۆمەڵایەتیی و حكومەتی مەدەنیی و وڵاتییان بردە ناو خەڵك و چایخانە و قاوەخانەكان، لە خۆپیشاندانەكاندا لەگەڵیان بون و پشتیوانییان دەكردن. لەم پرۆسەیەشدا لە لایەكەوە قەناعەتیان بە خەڵك كرد دەنگیان پێبدەن، لە لایەكی تریشەوە ئاماژەی توند و رونیان بۆ هێزەكان نارد كە ئەگەر هەڵبژاردن بە ویستی ئەوان نەبن لەڕوی پاكییەوە، ئەوا توانای جوڵاندنی شەقامیان هەیە و دەتوانن مەترسیی بن لەسەر وجودی هێزەكانی دی. ئەگەر تەزویر لە لیستی سائیرون بكرابوایە، ئەوان توانای ئەوەیان هەبو مەدینە خەزرا لە كەمتر لە ٢٤ سەعاتدا كۆنترۆڵ بكەن، بەڵام تەواوی هێزە ئۆپۆزسیۆنەكانی هەرێم لێیان چاوەڕێ ناكرێت بتوانن كۆڵانێكیش كۆنترۆڵ بكەن.

ئۆپۆزسیۆن دەبێت كادر پەروەردەبكات بەشێوەیەك بتوانێت پارلەمانتارێك یان وەزیرێكەكانی سەركەوتوبن، پرۆپۆزەڵیان هەبێت بۆ وەزارەتەكە بەر لە دەستپێكردنی، هتد. هاوكات بەهیچ شێوەیەك مەرج نییە تەواوی پۆستەكانی حكومەت و پەرلەمان بدرێن بە ئەندامی خۆیان، خۆ ئەگەر ئەوە بكەن، ئەوا هەمان مۆدێلی یەكێتیی و پارتیی دوبارەدەكەنەوە.
لە ساتی روداوی سیاسیی گەورەدا، ئۆپۆزسیۆن دەبوایە بۆ هەریەكێكیان ئالتەرناتیڤی گەورەی پێشخستبوایە، بەتایبەتیی لە ریفراندۆم كە دواترینیان بو. ئامادەیی پرۆژە ئالتەرناتیڤەكانی ئۆپۆزسیۆن (گۆڕان و كۆمەڵ لێرەدا) لەو روداوانەدا زۆر لاواز بوە، هەر بۆ نمونە، كاتێك خۆپیشاندانەكانی ١٧ی شوبات بە زەبری هێز بڵاوەیان پێ دەكرێت، ئۆپۆزسیۆن ناتوانێت رۆحیەتی ئەو شۆڕشە بەزیندویی بهێڵێتەوە و وەك هەر جوڵانەوەیەكی جەماوەریی، دەمرێت. ئەو بڕیارانەی پارلەمانیش لەگەڵیدا دەدریت، دەمرن. بۆیە وردە وردە خەڵك نائومێدبو لە ئۆپۆزسیۆن.
هەمو ئەو روداوانە دەكرا بە ئاراستەی تردا بڕۆن ئەگەر ئۆپۆزسیۆن هەر لە سەرەتاوە لە مەسەلەی نەوتدا، لە ناوخۆ كۆمەڵگای هۆشیار بكبردبایەوە، لەگەڵ بەغداد كاری بكردبوایە و لەڕێی ئەمریكییەكانیشەوە پرۆژەیەكی بەدیلی خستبایە بەردەمیان، بەتایبەت كاتێك ئەمریكییەكان دژ بون بە هەناردەی نەوتی هەرێمی كوردستان بۆ توركیا بە سەربەخۆیی.

ئۆپۆزسیۆن پێویستی بە خۆڕێکخستنەوە هەیە لە بواری دیپلۆماسییدا. کەسانێکی واقیعبین، چالاک، زمانزان، روئیا-رون، نیشتیمانیی و دیموکراتخواز کە خاوەنی روئیایەکی کوردستانیی-عێراقیی بن پێویستە لە بەشی دیپلۆماسییان کاربکەن.
ئەوەی زۆر سەیرە، تەنها دەبینین کۆنسول و باڵیۆز و دیپلۆماتکارەکانی ئەمریکا و یەکێتیی ئەوڕوپا سەردانی ئۆپۆزسیۆن دەکەن، گفتوگۆیان لەگەڵ دەکەن و تەنانەت پرۆپۆزەڵیشیان دەدەنێ، هەرگیز نابینین هێزە ئۆپۆزسیۆنەکان خۆیان بچن لەگەڵیان دابنیشن و گفتوگۆ بکەن، زۆر جار پەیامەکانیان لەڕێی تەلەفزیۆن و میدیا دەنێرن زۆر بەهەڵەشەیی، وەک لەدوای هەڵبژاردنەکان بینیمان و ئەمریکایان تۆمەتبارکرد بە هەڵبژاردنی بێدەنگیی و پشتیوانیی تەزویر.
دەبێت ئۆپۆزسیۆن میدیای ئینگلیزیی خۆی بەهێزبکات، یان کەسانێکیان هەبێت پەیجی فەیسبوک و تویتەریان بەچالاکیی بۆ بەڕێوەببەن. بەیاننامەکانیان تەرجەمەی ئینگلیزیی بکەن. نیوز-لێتەر دروستبکەن بۆ کۆنسوڵخانەکان بنێرن. لە وڵاتانی ئەوڕوپا و ئەمریکاش، ئەگەر توانیان کەسانی چالاکیان هەبێت. رو لە کوردانی دایاسپۆرا بکەن و رێکیان بخەن لەڕێی کۆمەڵەی کەلتوریی و رێکخراوەوە.
ئۆپۆزسیۆن دەبێت نوسەرەکانی هەوڵبدەن لەڕێی پەیمانگا و پینک-تانک و میدیا جیهانییەکان بیر و دونیابینیی و ئایندەبینیی خۆیان بگەنە سیاسەت دروستکەران. لە ئەمریکا زۆر کەس هەن خۆبەخشانە ئامادەن لۆبیی بۆ کوردستان و کورد بکەن، ئەو لۆبییە دەتوانرێت بخرێتە خزمەت پرۆژەکانی ئۆپۆزسیۆن کە پرۆژەی دیموکراتیک و خزمەتگوزار بن، هەم بەرژەوەندییەکانی ئەمریکا و ئەوڕوپا و هەم هی وڵاتییانی عێراق و هەرێمی کوردستان لەبەرچاوبگیرێت .
حزبەکانی ئۆپۆزسیۆن پێویستە هەڵبژاردن لە کاتی خۆیدا لەناو حزبەکەدا ئەنجام بدەن و وێنەیەکی دیموکراسییانە پەخشبکەن لەسەر بنەمای دەرفەتی یەکسان و متمانە لە رکابەرییدا، ئەوجا باشتر دەتوانن رەخنەیان لە هەڵبژاردن لە دەرەوەی خۆیان هەبێت. لایەنی سەرکەوتو لە هەڵبژاردنەکانی خۆیاندا دەبێت قبوڵ بکرێت، هاوکات دەرفەت بە وزەی نوێ بدرێت بگەنە پۆستەکانی سەرکردایەتیی و نەوەی کۆن قۆناغ بە قۆناغ لە ئەنجومەنی باڵای حزب دوربکەونەوە. یان هەڵبژاردنەکانیان ئەوە دیاریی بکات کێ حزب ببات بەڕێوە، لەبری ئەوەی بە مەرکەزیی دابنرێن و هیچ شکستێکی حزبەکەش دەستیان لە کار پێنەکێشێتەوە.
ئۆپۆزسیۆن کێشەی فکری سیاسیی و پرۆژەی سیاسیی هەیە، نەوەک هێزی چەکدار و میلیشیا.
سیاسەتی نەوتی هەرێمی کوردستان پێویستی بە پێداچونەوەیەکی تەواو هەیە کە ئۆپۆزسیۆن لەڕێی گروپێکی شارەزا لە بواری ئابوریی نەوت و سیاسەتی نەوت و جیۆپۆلەتیکی نەوت پرۆژەیەک دابڕێژێت.
ئۆپۆزسیۆن سەرەڕای ئەوەی هەوڵیداوە سیاسەتێکی نیشتیمانیی بۆ نەوت و سەرچاوە سروشتییەکان پێشبخات، بەڵام نەیتوانیوە تێگەیشتنێکی فراوانی هەبێت بۆ سیاسەتی نەوت. ئەمەش وای کردوە دژایەتیی سیاسەتی نەوت بکات، بەڵام کاتێک نێچیرڤان بارزانی سیاسەتی سەربەخۆیی ئابوریی رادەگەیەنێت، پشتیوانیی بکات بێئەوەی بزانێت ئەو سیاسەتە هەرێمی کوردستان بەرەو چ ئاراستەیەک دەبات.
لەمروەوە، ئۆپۆزسیۆن دەبێت کاریگەریی لەسەر سیاسەتی نەوت دابنێت، لەوانە:
-1لەڕوی قانونییەوە: فشاری زیاتر بکات بۆ جێبەجێکردنی ئەو قانونەی دەرکراو، هاوکات گونجاندنیان لەگەڵ دەستوری عێراق.
-2دەرفەت دان بە حکومەت و حیزبە حوکمڕانەکان کە قانونەکان پێشێلبکەن، تەنها ئەزمونی عێراقی سەدام حوسین و ئال سعودی سعودیەی عەرەبیی و شای ئێرانی بەدوادادێت. کاتێک حکومەت دژ بە قانونەکانی دەوەستێتەوە، ئەوا کاری پارلەمانیی و دانیشتنی نێوان هێزە سیاسییەکان بەس نییە.

هەرچی حزبە ئیسلامییەکانە، ئەوا هێشتا لە قۆناغێکی کۆندا چەقیان بەستوە. راستییەکەی لە گەندەڵیی ئیدارییدا ئەوان هەنگاوی گەورەیان بڕیوە و مەلەفیان پاکە. بەڵام دابەشکردنی کۆمەڵگە بەسەر کافر و

مسوڵمان، سوننه‌ و شیعه‌، نوێژكه‌ر وه‌ك مرۆڤی جوان و نوێژنه‌كه‌ر وه‌ك مرۆڤی دژ به‌ خودا و گه‌ردون وادەكات پرۆژه‌ سیاسییه‌كانیان جێی مه‌ترسیی ئازادیخوازان بێت و گه‌شه‌ نه‌كات. ته‌نانه‌ت زه‌ره‌رێكی زۆر ده‌كه‌ن له‌وه‌دا كادری به‌توانایان له‌ كیسده‌چێت ته‌نیا له‌سه‌ر بنه‌مای نوێژكردن و په‌چه‌پۆشین. ئه‌گه‌ر ئه‌یانه‌وێت هێزی دژ به‌ سته‌مكاریی بن، ئه‌وا ده‌بێت ئه‌م پێوه‌ره‌ بچوكانه‌ وازلێبهێنن و رزگاركردنی مرۆڤ و گیانه‌وه‌ری تر و ژینگه‌ له‌ هێرشی سته‌مكارانی ئیماندار به‌ ئیسلام و سته‌مكاری مولحید بخه‌نه‌ سه‌نته‌ری بیركردنه‌وه‌ و مامه‌ڵه‌ی سیاسییانه‌وه‌.

ئه‌نجام

كۆمه‌ڵگاكانی دوای داگیركاریی قه‌یرانه‌كانیان له‌ ماوه‌یه‌كی كورت-مه‌ودادا چاره‌سه‌رنابن. كێشه‌كان قوڵتریشن ئه‌گه‌ر كۆمه‌ڵگاكه‌ له‌رێی شۆڕشی چه‌كدارییه‌وه‌ رزگاری بوبێت له‌ ده‌ستی داگیركه‌ر. كۆمه‌ڵگای دوای دیكتاتۆریی، به‌ ده‌ست چه‌ندین كێشه‌وه‌ ده‌ناڵێنن، خۆ ئه‌گه‌ر رژێمێكی سیاسیی به‌ ناسنامه‌یه‌كی دیموكرات و خاوه‌ن روئیای درێژخایه‌ن جێی رژێمه‌ كۆنه‌ سیاسییه‌ دیكتاتۆره‌كه‌ نه‌گرێته‌وه‌، به‌ هیچ شێوازێك رزگاریی مانای خۆشبه‌ختیی و سه‌رفرازیی نابه‌خشێت، زۆر جار بارودۆخی سیاسیی و ئابوریی و كۆمه‌ڵایه‌تییش هیچ جیاوازییه‌كی ئه‌وتۆیان نابێت له‌گه‌ڵ دونیای پێش خۆی.
ئێستا ئه‌و ده‌رفه‌ته‌ له‌به‌رده‌م كۆمه‌ڵگای كوردیی، هێزه‌ ئۆپۆزسیۆنه‌كان و دیموكراسیخوازان ماوه‌ كه‌ له‌پاڵ خه‌باتیان بۆ گۆڕان له‌ سیسته‌می سیاسیی یان ریفۆرم تێیدا، بتوانن رۆڵێكی كاریگه‌ریش بگێرن له‌ گه‌شه‌پێدانی كه‌لتوری دیموكراسیی. بێگومانیش كه‌لتوری دیموكراسیی گه‌شه‌ناكات ئه‌گه‌ر كۆمه‌ڵگا خۆی نه‌بێته‌ به‌شێك له‌ پرۆسه‌كه‌، بۆ ئه‌مه‌ش، باشترین رێكارێك گه‌ڕانه‌وه‌یه‌ بۆ ره‌گی كۆمه‌ڵگا و له‌خواره‌وه‌ بۆ سه‌ره‌وه‌ دیموكراسیی گه‌شه‌بكات و بۆ گۆڕین و ریفۆرمیش لوتكه‌ به‌ ئامانج بگیرێت. رێكخستنی خواره‌وه‌ و به‌ئامانجگرتنی سه‌ره‌وه‌، ئامانجه‌كه‌ ده‌پێكێت. ده‌بێت ده‌سته‌ڵاتی ده‌وڵه‌ت له‌ژێر پشكنینی كۆمه‌ڵگا دابێت و ئازادییه‌ تاكییه‌كان، ئازادیی قسه‌كردن، مافه‌كانی ئینسان و عه‌داله‌تی كۆمه‌ڵایه‌تیی گاره‌نتیی بكرێن تا دیموكراسیی مانایه‌كی راسته‌قینه‌ ببه‌خشێت.
بۆ ئه‌وه‌ی ئۆپۆزسیۆنی سیاسیی بتوانێت دژ به‌ سته‌مكاریی بێت، نابێت سڵبكاته‌وه‌ له‌وه‌ی كه‌ هه‌مو ئامرازه‌ مه‌ده‌نییه‌كان به‌كاربێنێت بۆ روبه‌ڕوبونه‌وه‌ی سته‌مكاریی و ناعه‌داله‌تیی، جا سته‌مكارییه‌كه‌ هی ده‌سته‌ڵات بێت به‌رانبه‌ر گه‌ل و هێزه‌ سیاسییه‌كان، یان ناعه‌داله‌تیی جیاوازیی موچه‌ی نێوان وه‌زیرێك و فه‌رمانبه‌رێكی ئاسایی بێت، یان سته‌مێكی ئاسایی بێت له‌ كرێكارێك له‌لایه‌ن خاوه‌نكاره‌وه‌.
سته‌مكاریی و رژێمی سیاسییه‌وه‌. ئه‌مه‌ش پرۆسه‌یه‌كی درێژخایه‌نه‌ و پێویستیی تا سه‌ر هه‌بێت و كۆڵنه‌درێت.
ئۆپۆزسیۆن ئه‌ركێكی مێژویی گرنگی له‌سه‌ره‌، ئه‌ركی رزگاركردنی هه‌رێمی كوردستان له‌وه‌ی وه‌رچه‌رخێت بۆ سیستمێكی سیاسیی داخراو و ناوچه‌یه‌كی ئاڵۆزتر. ئه‌مه‌ش قوربانیی گه‌وره‌ی ده‌وێت، ده‌بێت باوه‌ڕی به‌ عه‌داله‌ت و دیموكراسیی هه‌بێت، خۆی نوێ بكاته‌ و خۆی بگه‌یه‌نێته‌ ئاستێك ئه‌و پرۆژه‌یه‌ی پێ سه‌ربخرێت، به‌رگریی لێ بكات و ته‌مبه‌ڵیی نه‌كات له‌ خستنه‌گه‌ڕی وزه‌ی جه‌ماوه‌ری بۆ ئه‌و مه‌به‌سته‌.
ئۆپۆزسیۆن ده‌بێت جیاوازییه‌كانی خۆی له‌گه‌ڵ ده‌سته‌ڵات رون و ره‌وان پیشانبدات و بیسه‌لمێنێت، تا خه‌ڵك دڵنیا بكاته‌وه‌ كه‌ ده‌توانن ببن به‌ ئاڵته‌رناتیڤ. ئه‌گه‌ر خه‌ڵك هه‌ست بكه‌ن كۆپییه‌كی مۆدێلی سیاسیی یه‌كێتیی و پارتیین، ئه‌وا ده‌زانن هه‌ڵبژاردنی ئاغاكه‌ باشتره‌ له‌ ره‌عیه‌ته‌كه‌ی.